

Η ΓΛΩΣΣΑ

Για τον εκπαιδευτικό

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Η ΓΛΩΣΣΑ

Για τον εκπαιδευτικό

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ Γιάννης Γεωργίου, Μαρία Δημητρίου, Εύα Πολίτου

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ Μανώλης Δημητρίου
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Γαβριέλλα Σωτηροπούλου
ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ Ειρήνη Τσομπάνη

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΠΑΜ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΡΓΟΥ Αθανάσιος Γκότοβος

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας - Τομέας Παιδαγωγικής
Τηλ.: 06510 95719/95683 Fax: 06510 42542
e-mail: roma@cc.uoi.gr
<http://www.uoi.gr/ROMA>

ISBN 960-8157-25-0
ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ Ξ001
Κ.Π. 022/02

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ	
1. Γλώσσα και ταυτότητα	16
2. Γλώσσα και επικοινωνία	30
3. Γλώσσα και έκφραση, γλώσσα και τέχνη	41
4. Γλώσσα και ιστορία	51
5. Γλώσσα και εκπαίδευση	70
6. Γλώσσα και ανθρώπινη σοφία	110
ΚΑΙ ΛΙΓΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ	
Οι διαστάσεις της τσιγγάνικης γλώσσας	118
Η προφορικότητα	126
Η σχέση με την ανθρώπινη ζωή	133
Η αγωνιστικότητα	135
Η αφήγηση ως τρόπος χειρισμού της ταυτότητας	137

Πρόλογος

Υλικό για την αξιοποίηση του πολιτισμού των Τσιγγάνων μαθητών δε σημαίνει, κατά τη γνώμη μας, υλικό που αναφέρεται στους Τσιγγάνους αλλά υλικό που επιτρέπει στους Τσιγγάνους μαθητές να εκφραστούν, να δράσουν και να αποκτήσουν προσόντα, συλλειτουργώντας με τους συμμαθητές τους. Υλικό που τους επιτρέπει να επικυρώσουν τον (όποιο) πολιτισμό τους μέσα στην και μέσα από τη σχολική διαδικασία και να βελτιώσουν τη σχολική τους θέση και απόδοση. Ως εκ τούτου, η επικέντρωσή μας στον «τσιγγάνικο πολιτισμό» δεν μπορεί παρά να είναι θεματικά προσανατολισμένη, να συνδέεται οργανικά με το αναλυτικό πρόγραμμα και να αποτελεί το κλειδί για την πρόσβαση σε αυτό.

Το υλικό που προτείνουμε, λοιπόν, έχει πρώτα απ' όλα στόχο να συμβάλει στην αναθεώρηση της ίδιας της σχέσης των μαθητών (αλλά και των εκπαιδευτικών) με τη σχολική και, γενικότερα, τη μαθησιακή διαδικασία.

Πρόκειται για ένα σώμα πηγών (ιστορικά και λογοτεχνικά κείμενα, άρθρα και συνεντεύξεις, αφηγήσεις, τραγούδια, παραμύθια),* στις οποίες μπορεί να ανατρέξει ο εκπαιδευτικός, προκειμένου να αντλήσει στοιχεία για να εμπλουτίσει το μάθημά του. Οι πηγές αυτές θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε σχέση με τις θεματικές ενότητες των σχολικών βιβλίων.

Η παρουσία Τσιγγάνων μαθητών είναι η πρόκληση για την ανα-

* Σε κάθε κείμενο έχει διατηρηθεί η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

συγκρότηση της δικής μας διδακτικής παρουσίας. Τα παιδιά που είχαμε στο μυαλό μας όταν φτιάχναμε το υλικό μας δεν είναι «εθνογραφικά παραδείγματα», αλλά μαθητές που η φοίτησή τους σε μία σχολική μονάδα θέτει συγκεκριμένα παιδαγωγικά ζητήματα. Οι «Τσιγγάνοι» στην τάξη μας αντιπροσωπεύουν, πιστεύουμε, τη δυνατότητα ανατροπής του συνηθισμένου πρίσματος υπό το οποίο «βλέπουμε» το αναλυτικό πρόγραμμα, τα σχολικά βιβλία, την πρακτική μας, τις σχέσεις μας με τους μαθητές, τελικά την ίδια μας τη δουλειά.

Για το λόγο αυτό, επιδιώξαμε να βοηθήσουμε τον εκπαιδευτικό να επεξεργαστεί πιο ελκυστικές μορφές παράδοσης της διδακτέας ύλης, δηλαδή μορφές περισσότερο ανοιχτές στην εμπειρία των ίδιων των μαθητών. Δεύτερον, επιχειρήσαμε να προτείνουμε τρόπους για μια οικονομικότερη και περισσότερο ευέλικτη οργάνωση της ύλης. Προσπαθήσαμε, δηλαδή, να δώσουμε ιδέες για μια τέτοια οργάνωση του μαθήματος που θα επιτρέψει σε μαθητές με διαφορετική εξοικείωση με τη σχολική ύλη, αλλά και με διαφορετικά επίπεδα αναγνωστικής ικανότητας, να συμμετάσχουν στην ανάπτυξη του ίδιου θέματος' ακόμη, να προσφέρουμε ιδέες για τη συμπύκνωση της ύλης ή και για τη διαθεματική προσέγγιση ορισμένων εννοιών, έτσι ώστε οι μαθητές των προπαρασκευαστικών τμημάτων να μην περιορίζονται μόνο στην κατάκτηση του μηχανισμού ανάγνωσης και γραφής και να μη στερούνται τα εφόδια – αλλά και τη χαρά– που προσφέρει η επαφή με τα υπόλοιπα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος.

Στο υλικό μας, το οποίο και θεωρούμε ότι δεν απευθύνεται αποκλειστικά σε Τσιγγάνους μαθητές, δεν μπορούμε ούτε και είναι ακριβές να παρουσιάζουμε τους Τσιγγάνους ως μια ανεξάρτητη από τις άλλες

ομάδα, αλλά ως τμήμα –και εν μέρει ως παράγωγο– ευρύτερων ιστορικών και κοινωνικών διαδικασιών.

Η φιλοσοφία που υιοθετήθηκε κατά τη σύνταξη του υλικού απέφυγε να δώσει κλειστές (και απο-κλειστικές) απαντήσεις είτε σχετικά με τις πολιτισμικές ταυτότητες των αποδεκτών είτε σχετικά με το μαθησιακό επίπεδο και τις μαθησιακές τους ανάγκες. Ιδωμένο υπό αυτό το πρίσμα, το υλικό μας δεν μπορεί ούτε να αντιμετωπιστεί ούτε να λειτουργήσει ως εναλλακτικό βιβλίο. Δεν αποτελεί παρά ένα «πακέτο» ιδεών για εναλλακτική χρήση των υπάρχοντων σχολικών βιβλίων, ένα σύνολο προτάσεων, ανάμεσα στις οποίες οι εκπαιδευτικοί καλούνται να αναζητήσουν εκείνες που ταιριάζουν στην περίπτωση τους.

Ο πολυσυλλεκτικός χαρακτήρας του υλικού, καθώς και η αποφυγή ενιαίας μορφής, δεν έχει να κάνει τόσο με τις δυνατότητες της παραγωγής, όσο με τη φιλοσοφία μας: *σχεδόν καθετί μπορεί να αποτελέσει διδακτικό υλικό.*

Όσα κομμάτια θεωρηθούν κατάλληλα να χρησιμοποιηθούν χρειάζονται την *παρέμβαση του εκπαιδευτικού*, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μεθοδολογία, γιατί ο εκπαιδευτικός είναι εκείνος που τελικά γνωρίζει την τάξη του.

Τα κείμενα που συμπεριλαμβάνονται στο υλικό δεν τα συγκεντρώσαμε για να διαβαστούν στην τάξη, αλλά για να αποτελέσουν πηγή πληροφοριών που ελπίζουμε να δώσει ιδέες και να *τροφοδοτήσει μία πολλαπλότητα δραστηριοτήτων*: θεατρικούς αυτοσχεδιασμούς, τραγούδια, παιχνίδια, εκθέσεις, κόμικς και ό,τι άλλο υπαγορεύσει η δυναμική της τάξης, καθώς και οι προτιμήσεις και τα ταλέντα του κάθε εκπαιδευτικού.

Το υλικό, λοιπόν, που προτείνουμε δεν έχει στόχο να αντικαταστή-

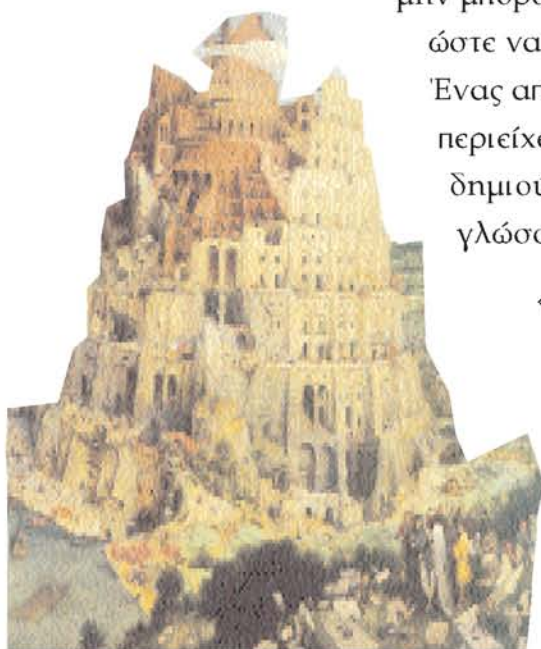
σει τα βιβλία του αναλυτικού προγράμματος και να αποτελέσει ειδικό διδασκτικό υλικό για τους Τσιγγάνους μαθητές. Είναι υλικό συμπληρωματικό. Κι ακόμα, το υλικό μας έχει ενδεικτικό και παραδειγματικό χαρακτήρα.

Κι αυτό, για δύο λόγους. Πρώτα πρώτα, γιατί πιστεύουμε ότι το πολιτισμικό κεφάλαιο των μαθητών μας δεν μπορούμε να το προδικάσουμε, αντίθετα καλούμαστε να το ανακαλύψουμε. Δεύτερον, γιατί εκείνο που έχει σημασία είναι το πώς θα καταστήσουμε αυτό το «κεφάλαιο» λειτουργικό μέσα στη διδακτική διαδικασία και για τους σκοπούς αυτής της διαδικασίας. Και τη γνώση αυτής της διαδικασίας –με τις επιμέρους ιδιαιτερότητές της– την έχει τελικά ο εκπαιδευτικός, που η δουλειά μας ελπίζουμε να τον βοηθήσει.

Η συγγραφική ομάδα

Εισαγωγή

«Κάποτε οι άνθρωποι προσπάθησαν να φτιάξουν έναν πελώριο πύργο για να φτάσουν στο θρόνο του Θεού. Ο πύργος ονομάστηκε πύργος της Βαβέλ. Ο Θεός τότε, για να τους διδάξει τη μετριοφροσύνη και τη ματαιότητα του έργου τους, εκεί που μιλούσαν όλοι την ίδια γλώσσα, ξαφνικά άρχισε ο καθένας να μιλάει διαφορετικά κι έτσι κατέληξαν να μην μπορούν να συνεννοηθούν μεταξύ τους, ώστε να τελειώσουν το έργο που άρχισαν. Ένας απ' αυτούς μιλούσε μια γλώσσα που περιείχε λέξεις απ' όλες τις γλώσσες που δημιούργησε ο Παντοδύναμος. Αυτή η γλώσσα ήταν η τσιγγάνικη...»

«Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένας Ινδός τεχνίτης που γυρνούσε από χωριό σε χωριό για να μαστορευεί. Σ' ένα από αυτά τα χωριά ζούσε και μια γριά που έστازه η οροφή της καλύβας της. Φώναζε λοιπόν τον Ινδό τεχνίτη για να

της την επισκευάσει. Πήγε ο τεχνίτης εκεί και πράγματι έφτιαξε τη στέγη του σπιτιού της γριάς και έφυγε.

Μετά από λίγο καιρό ήρθε ο χειμώνας. Μια παγερή μέρα φυσούσε τόσο δυνατός αέρας που κανένας άνθρωπος δεν τολμούσε να βγει έξω απ' το σπίτι του. Πέσανε πολλοί φράχτες και πολλές στέγες έπαθαν ζημιές. Ζημιά έπαθε κι η στέγη της γριάς που είχε φτιάξει ο τεχνίτης.

Εκείνη, νομίζοντας πως ο τεχνίτης φταίει που καταστράφηκε η οροφή του σπιτιού της, τον καταράστηκε να γυρνάει από τόπο σε τόπο και να ξεχνάει τη γλώσσα του. Πράγματι, έτσι κι έγινε.

Ο Ινδός τεχνίτης άρχισε ν' απομακρύνεται απ' τη χώρα του. Να πηγαίνει σ' άλλους τόπους για να γυρέψει δουλειά και σιγά σιγά να ξεχνάει τη γλώσσα του. Αναγκάζοταν λοιπόν να δανείζεται λέξεις απ' τη γλώσσα της κάθε χώρας όπου πήγαινε, για να συμπληρώνει αυτές που ξεχνούσε. Έτσι δημιουργήθηκε η τσιγγάνικη γλώσσα...»

Υπάρχουν πολλά παραμύθια για τη γλώσσα μου, όπως άλλωστε και για όλες τις γλώσσες του κόσμου. Κι ακόμα υπάρχουν θεωρίες για τη γλώσσα μου. Στη γλώσσα μου στηρίχτηκαν οι επιστήμονες πριν από διακόσια και χρόνια για να υποστηρίξουν ότι εγώ, και όλοι οι Τσιγγάνοι, ερχόμαστε από την Ινδία. Αυτό εγώ δεν το ξέρω, και, για να πω και την αλήθεια, δε με πολυνοιάζει.

Ξέρω όμως ότι, κοντά στη γλώσσα που μιλάνε οι συμπατριώτες μου, εγώ έχω και μια άλλη γλώσσα. Ξέρω ότι συχνά μου είναι πιο εύκολο να εκφραστώ σ' αυτή τη γλώσσα, αφού μεγάλωσα ακούγοντάς την. Ξέρω ακόμα ότι αυτή η γλώσσα μου είναι πλούτος, αφού αρκετές φορές με βοηθάει

να επικοινωνώ —λιγότερο ή περισσότερο— με ανθρώπους από άλλες χώρες που κι αυτοί τη μιλούν.

Κι αφού αυτή η γλώσσα μου με βοηθάει να επικοινωνώ με ανθρώπους που μένουν τόσο μακριά —και συχνά είναι πολύ διαφορετικοί από μένα—, αναρωτιέμαι γιατί είναι φορές που κάποιοι τη θέλουν να με χωρίζει από τους γείτονές μου κι από τους συμπατριώτες μου. Άλλωστε, μιλώ δυο γλώσσες κι η μια παίρνει στοιχεία από την άλλη.

Η γλώσσα μου, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, είναι προφορική. Αυτό δε μ' εμποδίζει να είμαι υπερήφανος γι' αυτήν. Μπορεί οι άνθρωποι που έχουν και μια προφορική γλώσσα να είναι πιο κοινωνικοί, γιατί ψάχνουν να βρουν άλλους ανθρώπους να τη μιλήσουν. *Κάνα μαλάντος Ρομένσαρ τάι ντες ντούμα ρομανές, σι σαρκάι χελακερές κο μουί*, όταν συναντάμε Τσιγγάνους και μιλάμε τσιγγάνικα είναι σαν να φρεσκάρουμε το στόμα μας.

Προφορικά δεν ήταν άλλωστε πολλά αριστουργήματα, όπως τα έργα του Ομήρου; Κι όταν εγώ θέλω να γράψω ποιήματα στη γλώσσα μου, τίποτα δε μ' εμποδίζει να «δανειστώ» ένα αλφάβητο. Κι αυτό έχει ξαναγίνει πολλές φορές στην ιστορία.

Αλήθεια, τι να πει κανείς για τη γλώσσα του; Τι να πω εγώ για τη δική μου γλώσσα; Για τη γλώσσα αυτή που άμα την ακούω είναι σαν ν' ακούω τον ήχο ενός γάργαρου ποταμού. Για τη γλώσσα αυτή που άμα τη μιλάω είναι σαν να τραγουδάω το πιο μελωδικό τραγούδι που υπάρχει.

Για τη γλώσσα αυτή που όταν πονάω με βοηθάει να βρω το βάλσαμό μου. *Κάι ο μουί, οντοτέ σι ο ιλό, η ψυχή βρίσκεται στο στόμα...*

Αποσπάσματα

1. Γλώσσα και ταυτότητα

Μοτό μάνγκε Ρομέλα,
κái αμαρέ πουβ, αμαρέ
πλαϊά,
αμαρέ λειϊά, αμαρέ ουμαλά
τάι αμαρέ βοσά;
Κái αμαρό τεμ;
Κái αμαρέ λιμόρα;
Αντέ λαβά τανέ,
Αμαρέ τσιμπάκερε.

Πες μου Τσιγγάνε,
πού είναι η γη μας, τα νησιά μας,
τα ποτάμια μας, οι λίμνες μας
και τα βουνά μας;
Πού είναι η πατρίδα μας;
Πού είναι τα νεκροταφεία μας;
— Μέσα στις λέξεις είναι,
της γλώσσας μας.

Την εποχή της δημιουργίας, ο Θεός θέλησε να φτιάξει ανθρώπινα πλάσματα κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσή του, κι έτσι πήρε πολύ αλεύρι και νερό, τα έκανε ζύμη και σχημάτισε μικρά ανθρωπάκια. Τα έβαλε στον ουράνιο φούρνο του για να ψηθούν, αλλά δυστυχώς έμπλε-

ξε με μια δουλειά και τα ξέχασε. Όταν πήγε πια να τα βγάλει από το φούρνο, τα ανθρωπάκια είχαν καεί. Κι

αυτοί έγιναν οι μαύροι.

Έπειτα ανακάτεψε περισσότερο αλεύρι και νερό, έπλασε τα ανθρωπάκια και τα έβαλε στο φούρνο. Αλλά ανησυχούσε λίγο για το πόσο έπρεπε να τ' αφήσει να ψηθούν κι έτσι τα έβγαλε από τη φωτιά προτού ψηθούν καλά. Κι από κει προέρχονται οι λευκοί.

Κι έτσι, όταν προσπάθησε για τρίτη φορά, δημιούργησε το χρόνο κι ένα ρολόι για να είναι σίγουρος ότι θα ψησει τ' ανθρωπάκια του όσο πρέπει. Κι όταν έβγαλε τ' ανθρωπάκια από το φούρνο, ήταν καλοψημένα, με όμορφο καστανό χρώμα. Κι από κει ερχόμαστε εμείς οι Ρομ.

Από το βιβλίο της Diane Tong, *Gypsy Folktales*

Εμείς πάμε πίσω απ' το δρόμο
Ο δρόμος τρέμει
Κρατιόμαστε απ' την καρδιά
Σκεπτόμαστε και τραγουδάμε
Σαν τα πουλιά.

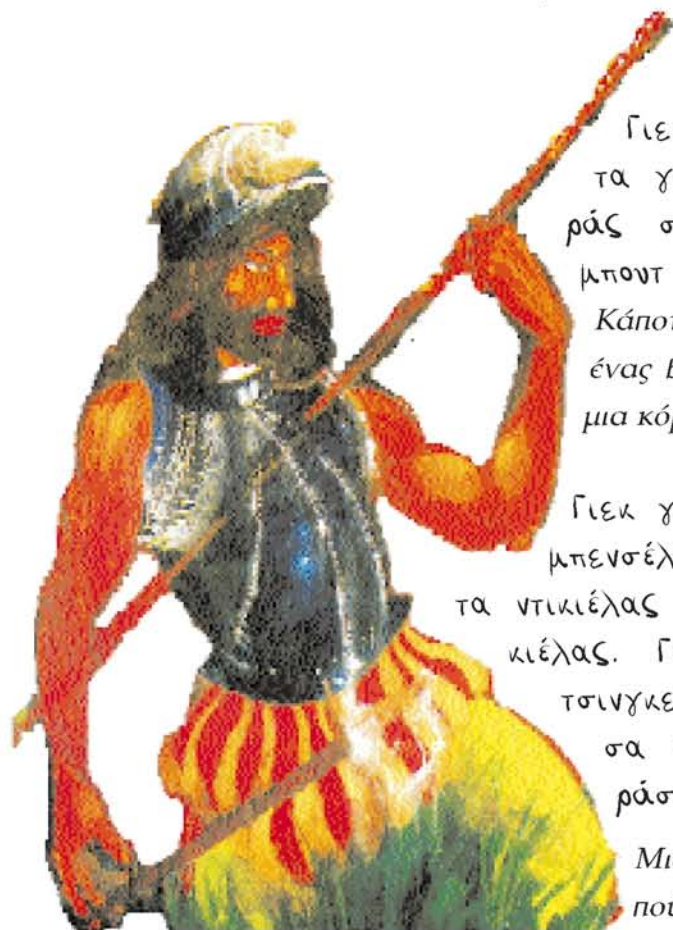
Παγωμένο ξύλο, αί δρόμε
Να πάμε στη μέση της πολιτείας
Να περπατήσουμε, άιντε δρόμε
Να δούμε ποια τύχη θα βρούμε.

Ο δρόμος τρέμει, νερό πίνει
Στην άμαξα η ρόδα σπασμένη
Τα άλογα στραβώνονται
Εμείς κλαίμε
Στο δρόμο να κοιμηθούμε
Αν πεθάνει ο δρόμος
Με ποιον θα μείνει ο Τσιγγάνος.

Αμέν τζας παλά ο ντρομ
Ο ντρομ ιντράς
Ασταράς αμέν ιλέσταρ
Ντας αμέν γκογκλί τα γκι-
λάμπας
Σαρ τσιρικλά.
Παομέ καστ αί ντρόμα
Τε τζας μασκάρ ο τεμ
Τε πιράς αί ντρόμα
Τε ντικάς κασάι μπαχ
αρακάς.
Ο ντρομ ιντράς παΐ πιέλ
Π' ο βουρντόν η ρόδα
Ε γκραστά κοράβον
Αμέν ροβάς
Π' ο ντρομ τε σοβάς
Τε μουλό ο ντρομ
Κάσα κα τσελ ο ρομ.

Τραγούδι του ΠΑΚΤΙ ΑΡΕΠΑΛΚΙΑ από τη Γιουγκοσλαβία,
εφημερίδα *Τσιγγάνικη Φωνή*, Ιούνιος 1987

Γιεκ ντρομ σας ιέκ ρομ
τα χιε ταγγάρ. Ε ταγγα-
ράς σας γιεκ τσέι. Σας
μπουτ σουκάρ.

Κάποτε ήταν ένας Τσιγγάνος κι
ένας βασιλιάς. Ο βασιλιάς είχε
μια κόρη. Ήταν πολύ όμορφη.

Γιεκ γκίλες η πριγκιποπούλα
μπενσέλας κάρι πο μπαλκόνι,
τα ντικιέλας ε ντουνιαβά κάρι να-
κιέλας. Γιεκ, γκίλες νακιέλας
τσινγκενάβα πε αραμπαβέν-
σα αβρί κατάρε ταγκα-
ράσκο παλάτι.

Μια μέρα που η πριγκιπο-
πούλα καθόταν στο μπαλκόνι
και κοίταζε τους περαστι-

κούς, βλέπει να περνάνε Τσιγγάνοι με καρβάνια έξω από το παλάτι του βασιλιά.

Γιεκ σουκάρ τσαβό ντικλάσλες η πριγκιποπούλα τα μπεεντί-
λες, τα σεβνταλαντίλεσκε. Μολισάολ κάρι πο ντατ, τα μαν-
γκιέλλεσταρ τε κιερέλλες πο ρομ.

Ένας όμορφος Τσιγγάνος της τράβηξε την προσοχή, της άρεσε πολύ. Πα-
ρακαλεί τότε τον πατέρα της και του ζητάει να της τον δώσει γι' άντρα της.

Ο ταγγάρ ιν μανγκέλας χιτς. Σάρ κα μανγκάς αμέν, ταγχαρινή οικογένεια, τελές τουκιε ρομ ε κ' ε τσιγγεναβά.

Ο βασιλιάς με κανέναν τρόπο δε δεχόταν: «Πώς θα καταδεχτούμε εμείς, βασιλική οικογένεια, να πάρεις γι' άντρα σου έναν Τσιγγάνο;» λέει ο βασιλιάς.

Η κα λάβλες, μπάμπα, ή κα μουνταράμαν, πχεντάς η πριγκιποπούλα.

«Η θα τον πάρω, πατέρα, ή θα σκοτωθώ» επέμεινε η πριγκιποπούλα.

Αφού ντικλάς ο ταγγάρ, καϊ ιν κεντρόλ κάντσικ, αντάς ε ρομές κάι πο παλάτι, τα πχεντάσλεσκε:

Αφού είδε και απόειδε ο βασιλιάς πως δεν μπορούσε να κάνει διαφορετικά, δέχτηκε τον Τσιγγάνο στο παλάτι του και του λέει:

Τε μανγκέσα με τσεά τε λέσλα ρομνή, κα ασοννές ο μπάσι καϊ κατάβκονκε: Τε τζας καϊ η τσιγγκάρ. Τε ρισάβουσα καζανμίσι, οζαμάν καντάβ με τσεά τούτε.

«Αν θέλεις την κόρη μου γυναίκα σου να πάρεις, θα πρέπει να δεχτείς τον όρο που σου

Βάζω: Να πας στον πόλεμο. Αν γυρίσεις νικητής, τότε θα σου δώσω την κόρη μου».

Μπι τε τρασάλ ο ρομ τζαλ καϊ
τσινγάρ ε ασκερένσα καϊ ντιάσλες
ο ταγγάρ.

Χωρίς να δειλιάσει ούτε στιγμή ο Τσιγγάνος, ξεκινάει για τον πόλεμο με το στρατό που του 'δωσε ο βασιλιάς.

Ανγκλάλα τζαλ πε γκραστέ-
σα ο ρομ ε ασκέρα παλαλέ-
στε. Ντρομ λελ, ντρομ με-
κέλ, ετιστιλάρ κα γιεκ λεν
καλαμόνσα.

Προχωράει μπροστά ο Τσιγγάνος καβάλα σ' άλόγο του και ο στρατός τον ακολουθεί. Δρόμο παίρνουν δρόμο αφήνουν, φτάνουν σ' ένα ποτάμι με καλαμιές.

Φουλέλ κατάρ ο γκράς εμ αρχισαρντάς τε τσινέλ καλάμου-
ρα. Ε ασκέρα καϊ ντικλέλες βόντα κερένας σο κερέλας βοβ.
*Κατεβαίνει τότε από το άλογο κι αρχίζει να κόβει καλαμιές. Μόλις τον βλέ-
πει ο στρατός του, αρχίζει κι αυτός να κάνει το ίδιο.*

Λελ ε καλάμουρα ο ρομ, τα τσουντάς λεν αντί λεν, για τε
ρισάβολ σοβνά τε κχουβέλ καλάθια. Σο κερέλας βοβ κερέ-
νας ε ασκεράντα.

Παίρνει τα καλάμια ο Τσιγγάνος κι αρχίζει να τα βάζει στο ποτάμι, με την πρόθεση στο γυρισμό να πλέξει καλάθια. Το ίδιο κάνει κι ο στρατός.

Σα κοντολέ καλαμόνσα κερντέ χιεκ πχουρτ τα νακλέ η λεν.
Μαμουιάλ καϊ νακλέ μπεσλέ τε κιόν.

Μ' όλα αυτά τα καλάμια φτιάξανε μια γέφυρα και περάσανε το ποτάμι.
Στην αντίπερα όχθη κάθισαν να ξεκουραστούν.

Αρακιντινάβολ χιεκ τσομπάνο μπακρένσα. Ο τσομπάνο κái ντι-
κλάς καντικί μπουτ ασκέρα πουτσλάλσεν.

Βρίσκεται ένας τσοπάνος με πρόβατα. Αφού τους είδε ο τσοπάνος τόσο πολύ
στρατό, τους ερώτησε:

— Κái τζαν;

— Πού πάτε;

— Τζας κái τσινγκάρ τε χάσα-
μεν αμαρέ ντουσμανέσα.

— Πάμε να πολεμήσουμε τον εχθρό
μας.

Πχενέλ οζαμάν ο τσομπάνο κái
ρομ:

Λέει τότε ο τσοπάνος στον Τσιγγάνο:

— Μακάρι τε ρισάβος καζανμίσι
τα τε οζονισάος ε ταγκαρέσκε
τσεάσα.

— Εύχομαι να γυρίσεις νικητής για να παντρευτείς την πριγκιποπούλα.

Οζαμάν ο τσομπάνο ντιάσλεν ντούι μπακρέ.

Κι ο τσοπάνος τούς εθυσίασε δύο σφαχτά.

Ο ρομ κίντελας καστά τε πχαμπαρέλ μπαρί γιακ τε πεκέλ ε μπακρέν.

Ο Τσιγγάνος άρχισε να μαζεύει ξύλα για ν' ανάψει μεγάλη φωτιά για να ψήσει τα σφαχτά.

Σο κερέλας ο ρομ ε ασκεράντα κερένας.

Το ίδιο κάνει και ο στρατός.

Κοντοβά ο σαάτο καϊ πεκένας ε μπακρέ αβιλέ ντούι τζουκελά ε τσομπανόσκε.

Εκείνη την ώρα που ψήνανε τα αρνιά παρουσιάστηκανε δύο μεγάλα σκυλιά του τσοπάνου.

Ο ρομ σαντί ε τζουκελά καϊ κα τζάν τε χαν ο μας, λιας εκ μπαρό κας πα μπαρντό τε κοβαλάρ ε τζουκελέν. Σο κερέλας βοβ, ε ασκεράντα κερένας. Λίε βόντα παμπαρντέ καστά.

Νομίζοντας ο Τσιγγάνος ότι τα σκυλιά έρχονταν να φάνε το κρέας, άρπαξε ένα μεγάλο αναμμένο ξύλο για να τα κυνηγήσει. Έκανε και ο στρατός το ίδιο. Πήραν κι αυτοί αναμμένα ξύλα.

Ο ζαμάν ο ντουσμάνο ντικλάς επα
μπαρντέ καστά μιλιόνουρα ασκέρα
τρασαίλε τα ιν τσουντέ ούτε γιεκ πε
πιστοβόσα.

*Τότε παρουσιάζεται ο εχθρός που μόλις είδε τ'
αναμμένα κοντάρια με χιλιάδες στρατό φοβή-
θηκε και δεν έριξε ούτε μια ντουφεκιά.*

Καντάλ ο ρομ ρισάιλο καζανμίσι, αλ-
λά πι μπουκί ε καλαμόνσα ιν μπι-
σταρντάς. Μιας ε καλάμουρα κατάρ η
λέν για τε κουβέλ καλάθια.

*Έτσι ο Τσιγγάνος εγύρισε νικητής, αλλά την τέχνη του με τα καλάμια δεν
την ξέχασε. Πήρε από το ποτάμι τα κομμένα καλάμια για να πλέξει καλάθια.*

Ρισάιλο καζανμίσι τα ιν μανγκλάς τε κερντόλ τζαμουτρό ε
ταχγαρέσκο.

Και δε δέχτηκε να γίνει γαμπρός του βασιλιά, παρόλο που γύρισε νικητής.

Παραμύθι που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα
Τσιγγάνικη Φωνή τον Απρίλιο του 1984

Κάποτε στα παλιά τα χρόνια, τα τσιγγάνικα καραβάνια ταξίδευαν από χωριό σε χωριό, από πόλη σε πόλη και οι Τσιγγάνοι ζητιάνευαν και λέγανε τη μοίρα για ένα κομμάτι ψωμί.

Λοιπόν, οι Τσιγγάνοι περιπλανιόνταν από τόπο σε τόπο. Σε κάποια πόλη υπήρχε μια γυναίκα που δεν της άρεσε η γειτόνισσά της — οι δύο γυναίκες συνεχώς μαλώνανε, μέρα παρά μέρα. Η γυναίκα αυτή φώναξε μια γύφτισσα να της πει τη μοίρα: «Ελα εδώ. Θα σου δώσω ό,τι θέλεις αν μου πεις τι κρύβεται μέσα στην καρδιά μου».

Ακριβώς εκείνη τη στιγμή η γειτόνισσα βγήκε από το σπίτι της και έκανε μία προσβλητική χειρονομία στην πρώτη γυναίκα. Η Τσιγγάνα το παρατήρησε αυτό και της είπε: «Ζεις σε μία πραγματικά άσχημη γειτονιά και τα πράγματα δεν πάνε καλά για σένα σ' αυτό το σπίτι.

Οι γείτονές σου σε συκοφαντούν και ζηλεύουν γιατί είσαι καλή νοικοκυρά και όλα τα σχετικά».

«Μπράβο! Τα βρήκες όλα! Τι θέλεις να σου δώσω; Θα σου έδινα ακόμη και την καρδιά μου».

Και έτσι της έδωσε ψωμί, τυρί και χρήματα, και καθώς η γύφτισσα έφευγε για τον καταυλισμό της, η γυναίκα τής είπε: «Έλα αύριο, έχω κάτι για σένα να κάνεις». Και η γύφτισσα υποσχέθηκε να ξανάρθει.

Τότε στους Τσιγγάνους απαγόρευαν να κατασκηνώσουν για τη νύχτα κοντά στην πόλη, και έτσι αυτοί έπρεπε να στήσουν τις σκηνές τους σε κάποια απόσταση μακριά. Την επόμενη μέρα, καθώς η Τσιγγάνα περπατούσε πίσω στην πόλη, ξαφνικά άρχισε να βρέχει πολύ δυνατά. Ήταν Μάρτης μήνας. Η Τσιγγάνα έψαξε παντού για να καλυφθεί και τελικά βρήκε μια είσοδο που οδηγούσε σε μια σπηλιά. Μπήκε μέσα και κοίταξε γύρω προσεκτικά και στο βάθος της σπηλιάς είδε ένα μικρό φως. Καθώς πλησίασε κοντύτερα, είδε ότι ήταν μια μεγάλη φωτιά. «Ω, θα ζεσταθώ όμορφα εδώ» είπε.

Κοίταξε ολόγυρα και είδε δώδεκα νέους άνδρες ντυμένους με ωραία ρούχα και καλά παπούτσια οι οποίοι της είπαν με μια φωνή.

«Καλώς ήρθες. Πες μας, γιαγιά, πού πηγαίνεις;»

«Επιστρέφω στην πόλη, παιδιά μου, αλλά με έπιασε η βροχή και τι μπορούσα να κάνω; Βρήκα αυτή τη σπηλιά, μπήκα μέσα και συνάντησα εσάς, χρυσά μου παιδιά».

«Γνωρίζεις γιατί βρέχει; Είναι Μάρτης μήνας και το Μάρτιο ο καιρός είναι απαίσιος και το χιόνι πέφτει παγωμένο. Τι άσχημος μήνας είναι αυτός!»

«Μην το λέτε αυτό, παιδιά μου. Ο Μάρτης είναι ο καλύτερος μήνας».

«Γιατί;»

«Επειδή μας φέρνει τον Απρίλιο, όταν έρχεται η Άνοιξη. Χωρίς το Μάρτη μήνα δε θα είχαμε Άνοιξη. Και αν δεν υπήρχε ο Φεβρουάριος, ούτε ο Μάρτης θα υπήρχε».

Και έτσι για καθέναν από τους μήνες είχε κάτι καλό να πει η Τσιγγάνα.

«Και τώρα πού πηγαίνεις;» τη ρώτησαν.

«Θέλω να επιστρέψω στη σκηνή μου, να ταΐσω τα πεινασμένα παιδιά μου».

«Φέρε το σάκο σου εδώ» της είπαν, «γέμισέ τον και ράψ' τον μέχρι πάνω. Πάρ' τον, αλλά να μην τον ανοίξεις μέχρις ότου φθάσεις σπίτι».

Η γριά γυναίκα γύρισε στη σκηνή της και είπε στα παιδιά της:

«Λοιπόν, σήμερα δεν πήγα σε κανένα σπίτι. Αλλά βρήκα δώδεκα χρυσά παιδιά, μικρούς αγγέλους, δώδεκα χαριτωμένους νέους ανθρώπους. Και μου δώσαν αυτό — τι έχει μέσα δε γνωρίζω. Ας κοιτάξουμε τι περιέχει αυτός ο σάκος».

Τον άνοιξαν και τι βρήκαν μέσα; Χρυσά νομίσματα. Οι δώδεκα χρυσοί νεαροί άνδρες ήταν πράγματι οι Δώδεκα Μήνες και η Τσιγγάνα, επειδή δεν τους προσέβαλε, πήρε το θησαυρό.

Την επόμενη μέρα ο καιρός ήταν πολύ καθαρός. Η Τσιγγάνα έτρεξε στη γυναίκα που είχε υποσχεθεί να δει.

Στο δρόμο συνάντησε την εριστική γειτόνισσα η οποία την αναγνώρισε και είπε: «Οτιδήποτε σου δώσει η

άλλη, εγώ θα σου δώσω περισσότερα. Τώρα πες μου τι θέλεις».

«Τι μπορώ να πω; Δε θέλω να μου δώσεις τίποτα, γιατί ο Θεός με έχει προμηθεύσει».

«Τι σου 'δωσε ο Θεός;»

Της είπε πώς βρήκε τη σπηλιά και όλα τα σχετικά.

«Πού είναι η είσοδος της σπηλιάς; Θα πάω να δω».

Και έτσι η γειτόνισσα πήρε το δρόμο για τους Δώδεκα Μήνες, αλλά χωρίς να ξέρει ποιοι ακριβώς ήσαν. Βρήκε την είσοδο που της είχε πει η Τσιγγάνα και μπήκε μέσα στη σπηλιά προσποιούμενη ότι κρύωνε.

«Τι μήνας είναι, γριά γυναίκα, και κάνει τόσο κρύο έξω;»

«Είναι Μάρτιος — ο πιο άσχημος και χειρότερος μήνας του χρόνου».

«Και τι έχεις να πεις για το Φεβρουάριο;»

«Αυτόν τον ανόητο Φεβρουάριο;» Και συνέχισε να καταριέται όλους τους μήνες, χωρίς να πει έναν καλό λόγο για αυτούς.

«Δώσε μας το σάκο σου». Τον γέμισαν και τον έραψαν μέχρι πάνω και της είπαν να τον ανοίξει μόνο όταν φθάσει σπίτι. Έλπιζε να βρει χρυσάφι μέσα — ήταν βαρύς! Σκέφτηκε ότι θα ήταν το ίδιο με της Τσιγγάνας. Αλλά όταν επέστρεψε στην πόλη και τον άνοιξε, τι υπήρχε μέσα; Πολλά φίδια που βγήκαν έξω και έφαγαν τα πάντα και αυτή μαζί.

Η γειτόνισσά της είπε: «Η Τσιγγάνα γνώριζε τα πάντα. Η γειτόνισσά μου πράγματι ήταν μια κακή γυναίκα».

Και γι' αυτό το λόγο από τότε μέχρι σήμερα οι άνθρωποι ακόμη λένε ότι οι Τσιγγάνοι ξέρουν τα πάντα. Και αυτό είναι αλήθεια.

Και ζήσανε καλά εκείνες τις μέρες κι εμείς καλύτερα.

Παραμύθι που αφηγήθηκε ο Λάζαρος Χαρισιάδης το 1987,
από το βιβλίο της Diane Tong, *Gypsy Folktales*

2. Γλώσσα και επικοινωνία

Γκελέμ γκελέμ λουνγκονέ ντρομέντε
Περπάτησα σε φαρδιούς δρόμους
Αβιλέμ γκένε ερωμέντε
Γύρισα ξανά στους Τσιγγάνους.

ΑΧ ρωμάλεν, αχ πραλάλεν
ΑΧ Τσιγγάνοι, αχ αδέρφια
ΑΧ τσαβάλεν
ΑΧ παιδιά

Με μαγκάβ με μαγκάβ ίτσι τενά τσάρταρ
Εγώ θέλω, εγώ θέλω ποτέ να μη φύγω
Μπουτ ρονιέμ μπουτ ρονιέμ γκένε τε αβάβταρ
Πολύ έκλαψα, πολύ έκλαψα πάλι να γυρλώ
Για να ξαναγυρλώ

Αντε ρωμά άντε ρωμά, και α βιλέμ
Μεξ στους Τσιγγάνους που ξανάρθα
Μι μπαχ γκιένε μπαχ γκιένε αρακλέμ
Την τύχη μου ξανάβρα, τύχη ξανάβρα.

Τραγούδι της
ΣΟΦΙΑΣ
ΣΤΑΥΡΟΥ, εφημε-
ρίδα *Τσιγγάνικη*
φωνή, Απρίλιος
1984

Σου εύχομαι κάθε εντυχία παππούλη.
 Να χαρείς πολλές Κυριακές τον Πάσχα
 και να είσαι καλά και καλύτερα από τώρα
 μαζί με τους γιους σου,
 μαζί με τις κόρες σου,
 μαζί με τ' άλογά σου,
 μαζί με τους συγγενείς σου.
 Να 'χεις πολλά πολλά εγγόνια.

Να μεγαλώσουν
 και να παντρευτούν.
 Να είναι τυχερά.

Ποτέ να μην
 πεθάνουν!
 Ο καλός Θεός
 κι η Παναγία να
 σε βοηθάνε.
 Τυχερός να είσαι!

Ντραμπόι τούμε πάπο!
 Τε τραϊν πε μπουτ Πατραγκί
 Μάι φέντερ σαρ ακανά,
 Τουμαρέ σαβορένσα κΧετανέ,
 Τουμαρέ τσεένσα κΧετανέ,
 Τουμαρέ γκραστένσα κΧετανέ,
 Τουμαρέ νεπόσα κΧετανέ.
 Τ' αβέν τουμένγκε μάι μπου
 σαβόρε.

Τε μπαρόν

Τε κεράσα μπιαβά λένσα.
 Τ' αβέν μπαχταλέ.
 Σόχα τε να μερέν!
 Τε ζουτίν τουμέν ο Σάντο
 Ντελ τάι ε Σάντα Μαρία.
 Τ' αβέν μπαχταλέ!

Τραγούδι που τραγουδύσε
 ένας μικρός Τσιγγάνος από
 την Ουγγαρία στον παππού του
 για να του ευχηθεί το Πάσχα,
 από το βιβλίο του
 M. Stewart, *Time of the Gypsies*.

ΣΤΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΗ, ΑΝ ΕΙΝΑΙ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Εσένα πρέπει, αφέντη μου, το άξιο το ζευγάρι,
το άξιο, το περήφανο και το στεφανωμένο.
Ας είν' καλά τ' αλέτρι σου, Θεός να το πλουταίνει,
για να θερίζεις σταυρωτά, να δένεις αντρειωμένα,

να θημωνιάζεις πυργωτά,
να ζεις για να σε πάρω,
να κοσκινίζεις μάλαμα,
να πέφτει το χρυσάφι,
τα πικνοκοσκινίσματα να
δίνεις στις βαΐστρος.

Αϊ Βασίλ τσοραβέλα δρομιερέλα
Πάλοχε γραστέντο λε παπινά.
Με παρέλγια κικάι μολ τε τολ,
Χουρδέ ματσέγκι χον τσερέλα.
Τα πουλιάρέλ τελαλέστι ελ κιουλιέμι,
Αγκαλέστι Αβασίλ όγκο χαν. Αμίν.

Ε Βασίλης έρχεται ανοίγει δρόμους,
Με κόκκινο άλογο και πάπια.
Γέμισε την καράφα με κρασί
Αλάτι ρίξε κι αλάτισε τα ψάρια.
Στρώσε χαλιά, λαλούν πουλιά
Και με τον Ε-Βασίλη αγκαλιά. Αμίν.

Κάλαντα των Τσιγγάνων
από τη Σηλυβρία Θράκης,
όπως παρατίθενται από
το Βασίλη Πλάτανο,
περιοδικό *Νόστος*,
Δεκέμβριος 1988

ΒΑΣΙΛΕΝΓΚΙ ΓΚΙΛΙ

Λατσό γκιές, μπαρό γκιές
Μπαχταλό αβέλ ο νεβό μπρες
Περέλ η ρατ, ποντάρντον ε γκιά
Αβέλ ο ντελ αντέ Ρομά.

Κερέν λατσό τε λεν λατσό
Ντεν κάι ο ντελ τουμαρό
ιλό,
Λατσό γκιές, μπαρό γκιές
Μπαχταλό αβέλ ο νεβό
μπρες.

Γκιλάμπεν ε ντεβλέσκο λατσιπέ
Νασαλέν τουμένταρ ο μπαριπέ
Κερέν λατσό τε λεν λατσό
Ντεν κάι ο ντελ τουμαρό ιλό.

Απόδοση: Χρήστος Λάμπρου

ΚΑΛΑΝΤΑ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ

Καλή μέρα, μεγάλη μέρα
Τυχερός έρχεται ο καινού-
ριος χρόνος
Πέρτει η νύχτα, ανοίγουν
οι ψυχές
Έρχεται ο Θεός στους
Τσιγγάνους.

Κάντε καλό, να λάβετε καλό
Δώστε στο Θεό την ψυχή σας
Καλή μέρα, μεγάλη μέρα
Τυχερός έρχεται ο καινούριος
χρόνος.

Τραγουδήστε τον Θεού την κα-
λοσύνη
Διώχτε την περηφάνια
Κάντε καλό να λάβετε καλό
Δώστε στο Θεό την ψυχή σας.

Από το βιβλίο της Ε. Κατσαμά, *Σαν τα χελιδόνια*. Η Αντέλ πηγαίνει το φίλο της, το Δημήτρη, να γνωρίσει την οικογένειά της...

Τρεις τέσσερις Τσιγγάνοι σουλάτσαραν δίπλα στις σκηνές τους ρεμβάζοντας, απολαμβάνοντας το ζεστό απογευματινό ήλιο. Άλλοι —οι μεγαλύτεροι—, καθισμένοι σταυροπόδι στο τσιμεντένιο τοιχάκι, έψηναν στο μπρίκι τον καφέ, πάνω σε αναμμένο βαμβάκι βρεγμένο με οινόπνευμα. Μοσχομύριζε ο τόπος απ’ τις ρέγκες που τσιμπολογούσαν πίνοντας ρακή. Έτσι όπως μιλούσαν διαρκώς μεταξύ τους, μ’ αυτή την περίεργη γλώσσα, θύμιζαν τιτιβίσματα πουλιών...

Οι μυρωδιές απ’ τη ρακή, απ’ την αρμύρα της θάλασσας, απ’ τα κιλοφορεμένα ρούχα μπερδεύονταν, κι αν μπορούσαν να γίνουν ήχος, θα γίνονταν ο ήχος που κάνουν τα φτερά του αϊτού όταν σκίζει τον ουρανό, πεινασμένος μα μεγαλοπρεπής.

Τον τράβηξε απ' το χέρι και τον πήγε μπροστά από κείνον που τιμολογούσε τους λιγοστούς μεζέδες.

«Ο θεός μου» του είπε γεμάτη περηφάνια.

Ένας ψηλός, αδύνατος, αξύριστος του χάιδεψε τα μαλλιά. Θα 'ταν σίγουρα πάνω από εβδομήντα, μα κρατούσε την παιδικότητα στο πρόσωπο σαν μυστικό. Τα μαλλιά του κάτασπρα. Μια μικρή καμπούρα του 'χε φορτωθεί στην πλάτη.

«Πάρε ό,τι θες απ' το πλούσιο τραπέζι μας» είπε και ξέσπασε στα γέλια. «Θα βρεις παντού περισσότερα μα πουθενά νοστιμότερα».

Ήταν κι αυτός τώρα μέρος του σκηνικού. Δεν ήξερε πού να πρωτοκοιτάξει. Σε ποιον να πρωτοχαμογελάσει. Αυτή η τρελοπαρέα έδινε σπάταλα τα χαμόγελα, τα λίγα φαγητά, τη φιλοξενία, κι έκρυβε την πίκρα καλά πίσω απ' τα πρόσωπα της ανθρωπιάς, της αρχοντιάς, της ανιδιοτέλειας, της ευτυχίας που απλωνόταν κάτω απ' τα αστέρια.

Άρχιζαν εκείνα να φαίνονται σιγά σιγά.

Η μικρή κάθισε χάμω, δίπλα στο θείο και στους άλλους Τσιγγά-
 νους, κι έκανε νόημα στο Δημή-
 τρη να βολευτεί κι εκείνος
 πλάι της. Δεν μπορούσε
 να ξεκολλήσει τα μάτια
 του από πάνω τους. Ει-
 δικά απ' αυτόν τον ευτυ-
 χισμένο γεράκο, που δεν
 είχε τίποτα δικό του, μα
 φαινόταν σαν να 'χει τον κό-
 σμο όλο. Στα μάτια αυτού του γέρου

έβλεπε τον πόνο, που μοιάζει παντοτινός, μα κρατά όσο να καταλάβεις την αξία της χαράς, την ευτυχία που μοιάζει άπιαστη και κάνει τη στιγμή μή αθάνατη.

«Θα σου πω μια ιστορία, μικρό μου. Πιάσε συ και βρες πού αρχίζει η αλήθεια και πού το παραμύθι.

»Σε μέρη ξεχασμένα από το χρόνο, με ομορφιά πρωτόγνωρη, που δεν τη συναντάς παρά μονάχα σ' όνειρο, ζούσε...»

Όσες φορές είχε ακούσει η μικρή Τσιγγάνα τη θλιμμένη ιστορία, τόσες φορές είχαν βουρκώσει τα μάτια της. Καθισμένοι όλοι ένα γύρο αφουγκράζονταν τη νύχτα. Μήπως κι ακούσουν το τραγούδι της Ρούντα που μάγεψε τον Ζωνάρ σε κάποιο μέρος παραμυθένιο ή κι αληθινό. Μήπως νιώσουν τις ψυχές τους να ταξιδεύουν, να βρίσκονται ανάμεσά τους. Εκείνη τη ζεστή βραδιά του Ιούνι.

Ο Δημήτρης σπκώθηκε, τους ευχαρίστησε για τη φιλοξενία. Ήταν πολύ αργά. Μεμιάς εκείνοι άρχισαν να τον καιρετούν τόσο θερμά, που 'λεγες πως θα 'φευγαν και δε θα τον ξανάβλεπαν. Η Τσιγγάνα τον πήγε μέχρι το δρόμο.

Τα «μαστόρικά» είναι συνθηματικές γλώσσες που μερικές φορές χρησιμοποιούνται από όσους κάνουν ένα ορισμένο επάγγελμα. Τέτοιες «γλώσσες» υπήρχαν αρκετές, ιδιαίτερα παλιότερα.

Τη δική τους «γλώσσα» είχαν,

για παράδειγμα, οι ψωμάδες στο Ζαγόρι, οι γιατροί στα Γιάννενα... Μια τέτοια μαστόρικη γλώσσα είναι και τα «ντόρτικα», η επαγγελματική γλώσσα δηλαδή που χρησιμοποιούσαν μεταξύ τους οι ντόρτιδες, οι χαλκιάδες, στο Καρπενήσι. Βάση των ντόρτικων είναι τα τσιγγάνικα. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ο ίδιος αυτός επιστήμονας που έχει γράψει και τη γραμματική που χρησιμοποιούμε στο σχολείο, έγραψε και για τα ντόρτικα και μας δίνει έναν κατάλογο με λέξεις και φράσεις:

Μαντό, το ψωμί, μανχπή, η μούντζα, μαρς, το ρακί, μας, το κρέας, ματό, ο μεθυσομένος, μάτσε, τα ψάρια, μέκο, η σιωπή και σώπα, μολ, το κρασί, μπακρό, το αρνί, μπαλαμίνα, η γυναίκα, μπαλαμός, ο άνθρωπος, ο άντρας, μπαρό, το μαγαζί, μπαρός, μεγάλος, μπεγκ και μπέγκας, ο διάβολος και ο κακούργος, ο μόρτης, μποντ, πολύ και πολύς.

Σύρε να λάβα λίγο μαντό γιατί ύστερα θα βέλα οι μπαλαμέ. Και να λάβα και λίγο μας για να χαλιόν.

Πήγαινε να πάρεις λίγο ψωμί γιατί ύστερα θα έρθουν οι άνθρωποι. Και να πάρεις και λίγο κρέας για να φάμε.

Να μη σε χαλιόν το ασκέλ.

Να μη σε φάει το σκυλί.

Πχιενέλα του μπαλαμού πόσα σταλέ θα ντέλα.

Πες του ανθρώπου πόσα χρήματα θα σου δώσει.

ΣΤΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

ΣΤΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ
ΚΑΙ ΣΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Το ισπανικό Σύνταγμα έχει μεταφραστεί στα τσιγγάνικα που μιλούν οι Ισπανοί Τσιγγάνοι. Στο άρθρο 10, το ισπανικό Σύνταγμα —όπως και πολλά άλλα συντάγματα στα αντίστοιχα άρθρα τους— γράφει:

Η αξιοπρέπεια του ανθρώπου, τα απαραβίαστα κληρονομημένα δικαιώματα, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, ο σεβασμός στο νόμο και στα δικαιώματα των άλλων είναι το θεμέλιο της πολιτικής ευταξίας και της κοινωνικής ειρήνης.

La lashipen e la manush, le sokre biorchilareske so laki sinelan peske, o slobodo berevipen e la manushimos o reblinipen and la liri thaj and le sokre e la debut sinelan pardimos da porunko politiko thaj e la pachi chifrumesko.

Έτσι απέδωσαν αυτό το άρθρο οι Τσιγγάνοι στην Ισπανία

Ο μπαρικανιπέ ε μανουσέσκο λέσκε δικαιώματα κάι ναστί αραβέ-λεν κόνικ, ο ελεύθερο μπαριπέ ε μανουσέσκο, τε ασουνές ο άκος τάι δικαιώματα οκολένκε σι ο τεμέλι ε πολιτιάκο σουκαριπέ τα ε μανουσένκι ειρήνη.

Κι έτσι το απέδωσαν στην Ελλάδα

3. Γλώσσα και έκφραση, γλώσσα και τέχνη

ΠΟΤΕ ΘΑ ΕΡΘΕΙ

Ένα ποίημα του Γιάννη Αλεξίου

Πιρό ταν μανγκλέν τε κερέν
αμά κάι ντικλέλεν ντρομ ντιέλεν
μποντέ προσέ πιρανταρντέλεν
πε βαστά πουταρντέ, αγκάλι μανγκένας
αμά κάντσικ, ταά ασουγκιαρέν
αρμαϊντέ ε ντεβλεστάρ λένγκω αλάβ τοντέ
τε πενές βον μανουσά νάι σας
νταά σαρ λαϊτλαϊλό ο Ρομ
τε πενέλ βόιντα κάι σι μανούς.

Τόπο δικό τους θέλανε να φτιάξουνε
και όπου τους είδανε τους διώξανε
τους ανάγκασαν σε πολλούς αιώνες να περπατήσουν
τα χέρια τους απλώσανε, αγκαλιές ζητούσανε
μα τίποτε κι ακόμα περιμένουν
καταραμένους απ' το Θεό τους ονομάζανε
λες κι αυτοί άνθρωποι δεν ήτανε
και να πώς ντράπηκε ο γύφτος να πει
κι αυτός πως είναι άνθρωπος.

Μια μικρή ιστορία για δυο ζώα μπορεί πολλά να λέει για τα βάσανα, τους φόβους, τις ελπίδες και τα όνειρά μας. Από το βιβλίο του Μ. Stewart, *The Time of the Gypsies...*

Κι αυτή η ιστορία είναι για μια μικρή αλεπού...

Την κυνηγούσαν μέρες και μέρες ο δασοφύλακας κι οι χωρικοί. Γιατί την προηγούμενη μέρα είχε κλέψει ένα κοτόπουλο από ένα αγρόκτημα. Και ήταν ξαπλωμένη εκεί, στην τρύπα της μέσα στους βράχους και ο ήλιος έκαιγε και είχε πολλή πολλή ζέστη. Και βρισκόταν εκεί δυο μέρες τώρα φοβισμένη, τρομοκρατημένη και γι' αυτό δεν έβγαινε από την τρύπα της. Και η ζέστη ήταν τρομερή μέσα σ' αυτά τα βράχια.

Και λέει στον εαυτό της, ξέρεις, πρέπει να βρω κάτι να φάω ή κάτι να πιω γιατί αλλιώς θα πεθάνω. Δυο πράγματα μου μένουν, να μείνω εδώ και να πεθάνω ή να βγω έξω και να με σκοτώσουν.

Έτσι τελικά σύρθηκε έξω από το καταφύγιό της πεινασμένη και διψασμένη. Αλλά δεν υπήρχε κανείς τριγύρω. Και περιπλανήθηκε μέσα στα χερσοτόπια. Όλα τα ρυάκια είχαν στερέψει από τον ήλιο. Δεν μπορούσε να βρει ούτε ένα πεθαμένο πουλί ή ένα λαγό, κάτι να φάει.

Αλλά τότε κοίταξε κάτω στην κοιλάδα και είδε το κτήμα. Είπε, πολύ θα ήθελα να πάω εκεί κάτω. Αλλά αν πάω, μπορεί να με πιάσουν αυτή τη φορά.

Όμως, είπε, έχω εκεί κάτω έναν παλιό φίλο, που δεν τον έχω δει για πολλά χρόνια. Το γερο-σκύλο. Και κάθεται εκεί, πίσω από το κτήμα. Και μπορεί να έχει κάτι στο πιάτο του που να του περισσεύει και για μένα.

Κι έτσι σύρθηκε προς τα κάτω όσο καλύτερα μπορούσε, προσπαθώντας να κρυφτεί ανάμεσα στους θάμνους. Και τελικά έφτασε πίσω από το κτήμα. Κανείς δεν ήταν γύρω.

Εκεί ήταν ξαπλωμένος ο γερο-σκύλος, με τα πόδια του σταυρωμένα. Κοιμόταν στο βαρέλι του, ανάμεσα στ' άχυρα. Δίπλα του βρισκόταν ένα μεγάλο πιάτο, με υπέροχο φαΐ. Αποφάγια και κόκαλα και γάλα, ό,τι χρειαζόταν.

Η αλεπού σύρθηκε κοντά και είπε «Ξάδελφε Σκύλε; Είσαι ζύπνιος;». Ο γερο-σκύλος σηκώθηκε και άνοιξε τα μάτια του και ζύστηκε. Και λέει «Μα βέβαια, είναι η γρια-ξαδέλφη μου, η κυρα-αλεπού. Τι κάνεις εδώ;».

Αυτή λέει «Πεινάω».

Ο σκύλος λέει «Ξέρεις τι θα σου συμβεί αν σε βρει εδώ ο κτηματίας;».

Λέει «Θα σε σκοτώσουν».

«Λοιπόν» λέει εκείνη «είτε θα με σκοτώσουν είτε θα πεθάνω από την πείνα».

Ο σκύλος λέει «Τι θέλεις από μένα;».

Αυτή λέει «Δώσε μου κάτι από αυτό το πιάτο».

Ο γερο-σκύλος λέει «Εμπρός, πάρε ό,τι θέλεις. Πάρ'τα όλα, εγώ δεν πεινάω» είπε.

Έτσι γρήγορα η γριά αλεπού καταβρόχθισε τα πάντα, έγλειψε τα χείλια της και είπε «Καλέ μου σκύλε» είπε «στ' αλήθεια ευχαριστήθηκα».

Κι ο σκύλος είπε «Αλεπού» είπε «κοίτα, θα έπρεπε ν' αλλάξεις τον τρόπο της ζωής σου» είπε. «Δεν μπορείς να τριγυρνάς κλέβοντας από τους ανθρώπους» είπε «και να περιμένεις να ζήσεις έτσι».

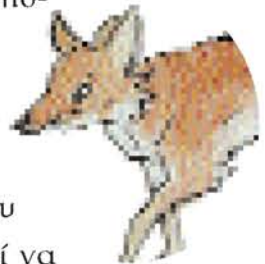
Είπε «Γιατί δε βρίσκεις μια δουλειά;».

«Μια δουλειά;» λέει η αλεπού. «Ναι» λέει αυτός «σαν κι εμένα. Γίνε φύλακας». Αυτή λέει «Ξάδελφε, ποιος θα έπαιρνε μια αλεπού για φύλακα;». Αυτός λέει «Προσπάθησε ποτέ σου;». «Όχι» είπε η γριά αλεπού «ποτέ δεν είχα την ευκαιρία να προσπαθήσω».

«Τέλος πάντων» λέει αυτός «κοίτα τα καλά που έχω εδώ». Η αλεπού λέει «Τι έχεις;». Αυτός λέει «Έχω το βαρέλι μου και το άχυρό μου. Και» είπε «είμαι ξαπλωμένος όλη μέρα στον ήλιο». Η αλεπού λέει «Ωραία ακούγονται αυτά. Αλλά» είπε «τι άλλο έχεις;».

«Λοιπόν» είπε ο σκύλος «έχω την αλυσίδα μου, το κολάρο μου...». Η αλεπού είπε «Τι είπες;». Ο σκύλος λέει «Την αλυσίδα και το κολάρο μου φυσικά». Η αλεπού είπε «Γιατί χρειάζεσαι αλυσίδα και κολάρο;». Αυτός είπε «Για να με δένουν». Η αλεπού λέει «θέλεις να μου πεις ότι σε κρατάνε δεμένο όλη μέρα;». «Ε...» λέει ο σκύλος «μερικές φορές ο αφέντης μου με αφήνει ελεύθερο, αλλά όχι πολύ συχνά».

«Α, καλά» λέει η αλεπού «κοίτα» είπε «αυτή η δουλειά δεν κάνει για μένα». Λέει «Κράτα το βαρέλι σου και κράτα το άχυρό σου. Και κράτα το πιάτο σου και» είπε «εγώ θα πάρω το δρόμο μου» είπε. «Μπορεί να

πεινάω, αλλά θα είμαι ελεύθερη» είπε. «Ελευθερία και πείνα για μένα, αφού πρέπει να διαλέξω». Και μετά η γριά αλεπού έφυγε.

Ο γερο-σκύλος έζησε για πολλά πολλά χρόνια σ' εκείνο το κτήμα. Αλλά ποτέ δεν είδε ξανά τη γριά ξαδέλφη του, την αλεπού.

Το παραμύθι αυτό μας θυμίζει έναν πολύ παλιό μύθο του Αισώπου, τους δύο σκύλους.

ΑΤΣ! Σαβό ντατ σι αντί
καχιά φιλιάστρα
(πέντζεερκα);

Ο οριέντο σι τάλ
Ιουλιέτα σι ο καμ.

Ουστί λατσό καμ κái
μουνταρέλ ο σονότ,
νασβαλό τάλ παρνό σι ο
σονότ τάλ να μανγκέλ
κε του - λέσκι

καντούνι (τσέι) - σι πο
λατσό λέσταρ.

Λέσκο ουριμπέ σι ζελενό
(σκούρο) τάλ νασβαλό
σαντέ ε ντινιλέ ουραβέν
πεσ αντρέ, τσουντέ λε.

(απόδοση: D. Kenrick)

Έτσι απέδωσαν στο θέατρο Πραλιπέ των Σκοπίων τους στίχους του Σαίξπηρ:

Μα σουτ! Τι φως προβάλλει εκεί απ' το παράθυρο;
Είν' η ανατολή κι είναι η Ιουλιέτα ο ήλιος.
Πρόβαλε, ήλιε, σκότωσε τη φτονερή σελήνη
που κιόλα είν' άρρωστη, κλωμή απ' τον καημό της
που εσύ η παρθένα της είσ' ομορφότερή της!
Παρθένα της μην είσαι αφού 'ναι τόσο φτονερή:
Ντύνει φορέματα αχνοκίτρινα τις κόρες της,
που μόνο οι τρελοί τα βάζουν: Βγάλ' τα εσύ!

(απόδοση: Β. Ρώτας)

Κι ακόμα, εκφραζόμαστε με τη γλώσσα του σώματος...

Και υπάρχει και η γλώσσα των έργων των χεριών...

Και είναι όλες γλώσσες που χαί-
ρεται να τις ακούει κανείς...

4. Γλώσσα και ιστορία

«Τζάλα στο Πλατανόρεμα»

Tον καιρό των Τούρκων, άμα παρουσιάζο-

ταν καμιά αγγαρεία δεν την έκανε άλλος από τους γύφτους. Ιδίως τους έστελναν ταχυδρόμους στα Γιάννενα, στη Λάρισα κτλ. Είχαν αποκάμει λοιπόν και γι' αυτό έφυγαν από τα ντόρτικα, τα γυφτοκάλυβα, και πήγαν στο ρέμα πίσω από την Τσούκα, το Πλατανόρεμα. Εκεί δούλευαν με τ' αμόνια τους, κι άμα πήγαινε ο κλητήρας του κοτζάμπαση, σκοπός γύφτος τοποθετημένος σε κατάλληλο μέρος φώναζε: «Τζάλα στο Πλατανόρεμα». Όλοι έτρεχαν τότε να κρυφτούν στα πλατάνια, κι έτσι δεν έβρισκε ο κλητήρας κανένα.

Έτυχε κάποτε να είναι κοτζάμπασης ο Γερολιθαράς. Πήγε ο κλητήρας που χρειαζόταν δυο τρεις γύφτους, και ακολουθώντας τη συμβουλή

δεν ξέρω και εγώ ποιου, φόρεσε την μπέρτα και το φέσι του Γερολιθαρά, καβαλίκεψε το άλογο του ίδιου και πήγε. Ο σκοπός νόμισε πως ήταν ο Γερολιθαράς που πήγαινε στο λιβάδι του —είχε ένα λιβάδι εκεί κοντά— και δε φώναξε στους γύφτους το τζάλα. Φαντάζεσαι πια πόσο σάσπισαν οι γύφτοι όταν ύστερ' από λίγο είδαν αντίς το Λιθαρά εκείνον που φοβούνταν περισσότερο από κάθε άλλο.

Από τότε έφυγαν οι γύφτοι από το Πλατανόρεμα και ξαναγύρισαν στα γύφτικα. Η φράση όμως «τζάλα στο Πλατανόρεμα» έμεινε και πολλοί τη λένε χωρίς πια να ξέρουν τι σημαίνει.

Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Τα «ντόρτικα» της Ευρυτανίας*

Όταν πρωτοφτιάχτηκε το νέο ελληνικό κράτος, οι Έλληνες πολίτες μιλούσαν πολλές ιδιαίτερες γλώσσες, τόσο διαφορετικές καμιά φορά που μπορεί να μην κατάφερναν ούτε να συνεννοηθούν μεταξύ τους. Κι όμως, αυτό δεν τους εμπόδισε να συνυπάρξουν ισότιμα και σιγά σιγά να βρουν κοινούς κώδικες επικοινωνίας.

Και, ξέρετε, τέτοιους κοινούς κώδικες ψάχνουν να βρουν κάθε μέρα οι άνθρωποι που ζουν μαζί.

Μια εικόνα από εκείνα τα χρόνια μάς δίνει ο Δ. Βυζάντιος με το θεατρικό έργο του, τη Βαβυλωνία.

ΠΡΑΞΙΣ Α΄

Σκηνή Α΄

(Ξενοδοχείον, όπου εισέρχονται οι εν τη σκηνή.)

Ανατολίτης και ο Ξενοδόχος

Ανατολίτης: (Καθ' εαυτόν.) Λοκάντα, λοκάντα λέανε, άκουγα, άμμα τι πράμα είναι ντεν ήξερα... πρώτη βολά γλέπω, εντώ πέρα ούλα αλά φράγκα είναι ψιλλολογιά κομμένα, ύ! σουφράδες, τζανάκια, τζομλέκια, ποτήργια! ούλα σειρά σειρά είναι δουζδισμένα, άμμα φαγιά, τίποτα... τζιμπούκια, όχι... καφέ μαφέ, όχι... γιατάκι, τίποτα... μαξιλάρια φιλάν φαλάν, δεν έχει, αμέ σα μετύση κανένας που τα ιξαπλωτή για; Άϊδε μπακαλούμ τώρα πγια μπήκα που μπήκα, αρτίκ ντροπής είναι να γυρίσω πίσου, γένηκε το γένηκε, κανένα δε γλέπω, ποιόνα να φωνάξω για; (Φωνάζει.) Έι, Λοκάντατζη; Έι, Λοκάντατζη, λαιμός μου ιξεσκίστηκε, άδαμ!

Ξενοδόχος: Καλέ σεις! ποιος μιλά μέσα; εν ακούτενε; ίντα θέτενε, να σας χαρώ;

Ανατολίτης: Άδαμ! τρεις ώρες είναι φωνάζω, φωνάζω, κανένας ντεν ακούγει...

Ξενοδόχος: Κι ίντα θέτενε;

Ανατολίτης: Εντώ πέρα τι είναι;

Ξενοδόχος: Λοκάντα.

Ανατολίτης: Έι!, εντώ πέρα απ' ούλα είναι, άμμα φαγιά ντε γλέπω, τι τρώνε εντώ για;

Ξενοδόχος: Είστεν κι άλλη βολά φερμένος άματις σε λοκάντα;

Ανατολίτης: Όχι.

Ξενοδόχος: Δικ' όχετεν άματις, κι ε γλέπετεν τη λίστα;

Ανατολίτης: Τι τα πη λίστα;

Ξενοδόχος: (Τω δίδει τον κατάλογον των φαγητών.) Ορίστε, εδώ ναι γραμμένα τα φαγιά π' ούχουμεν.

Ανατολίτης: Αυτά είναι γραμμένα φιράγκικα, εγώ ντεν μπορώ να διαβάσω.

Ξενοδόχος: Ρωμαϊκά ναι γραμμένα, μόν' εσείς εν τα βγάνετε, θέτενε να σας τα διαβάσω;

Ανατολίτης: Ναι, τζάνουμ, διάβαστο ν' ακούσω.

Ξενοδόχος: (Αναγινώσκει.) Σούπα από κολοκύθια.

Ανατολίτης: Βάι, βάι, βάι! χιτζ ποτές κολοκύτια τζορμπά γένεται;

Ξενοδόχος: Βραστό βουδινό.

Ανατολίτης: Εγώ άρρωστο ντεν είμαι, ντε τέλω.

Ξενοδόχος: Εντράδα, κιοφτέδες, γιουβαρλάκια, ντολμάδες, γιαχνί, μακαρόνια, ατζέμ πιλάφι.

Ανατολίτης: Α, ιστέ, τούτα είναι καλό φαί. Κατάλαβα αρτίκ, κατάλαβα, φτάνει σε πγια, ό,τι υρέψει κανένας, τότε φέρνεις;

Ξενοδόχος: Και του πουλιού το γάλας να γυρέψη, φέρνω το.

Ανατολίτης: Άφεριμ, άφεριμ! Κι εγώ ετούτο τέλω, τζάνουμ, όνομα σου πώς το λένε;

Ξενοδόχος: Μπαστιάς, δούλος σας.

Ανατολίτης: Να ζήσης τζάνουμ, μισέ Μπαστιά, παστουρμά καΐσερλίδικο έχεις;

Ξενοδόχος: Έχω, να σας χαρώ, κι αφ' το φίνο...

Ανατολίτης: Εμένα φκιάσαμε παστουρμά με τ' αυγά, κρομμύδι μπόλικο, βούτουρο μπόλικο, πιπέρι πιπέρι, εσύ ξέρεις πγια καρδιά μου εκείνο ύρεψε ζέρεμ.

Ξενοδόχος: Έννοια σας, να σας χαρώ, και σας το φτιάνω κατά πώς το θέτενε, και καλύτερα... καθήστεν τώρη.

Σκηνή Β'

Πελοποννήσιος και ο Ανατολίτης

Πελοποννήσιος: (Εισέρχεται και χαιρετά τον Ανατολίτην.) Όραν καλή της αφεντιάς σας.

Ανατολίτης: Καλώς το, καλώς το, κάτζε.

Πελοποννήσιος: Έχετε την εφημερίς;

Ανατολίτης: Φημερίδα τέλεις;

Πελοποννήσιος: Ναίσκε, την εφημερίς της Ελλάς.

Ανατολίτης: Κύτταξ' εκεί πέρα, τραπέζι απάνου, κάτι χαρτιά είναι, σακίν να μην είναι φημερίδα;

Πελοποννήσιος: Μάλιστα. (Λαμβάνων από μίαν τράπεζαν την εφημερίδα, αναγινώσκει καθ' εαυτόν.)

Ανατολίτης: Έι, ύστερα; εσύ μονάχο σου ντιαβάζεις, μονάχο σου ακούς, ντε λες κι εμένα κανένα καβαντήσι γράφει φημερίδα;

Πελοποννήσιος: Τέλος πάντων, οι βασιλιάδες αποφασίσανε να λευτερώσουνε την Ελλάς, παέ, τον ξωρκίσανε πγια το μαγκούφη το Μπραήμη.

Ανατολίτης: Έτσι γράφει φημερίδα;
για να δγιω... (Παρατηρεί
την εφημερίδα χωρίς
να την αναγνώση.)
Έι, αρτίκ ιψέματα
σώτηκε πγια,
λευτερία ήρτε...

Σκηνή Γ'

Χίος, Κρης, Αλβανός, Λογιώτατος, Κύπριος

(Εισέρχονται όλοι ομού.)

Χίος: Καλέ σεις, μάθετεν τα μαντάτα ; ήκαψαν την αρμάδα του Μπραήμη στο Νιόκαστρο...

Ανατολίτης: Ποιος έκαψε; αλήτεια;

Χίος: Κι ε γλέπετεν τα τζαγκιά μου π' ούν' όλο λάσπες π' ούτρεχα να μάθω; ε σας χορατεύγω, να χαρώ την τζάτζα μου.

Πελοποννήσιος: Ναίσκε, τα σωστά λέγει, έτζι είναι, να, το γράφει και στην εφημερίς.

Λογιώτατος: (λαμβάνων την εφημερίδα εις χείρας.) Νέαι τινές αγγελίαι γεγράφαι;

Πελοποννήσιος: Νέαι και νέαι. Πάγει ο Μπραήμης πίσω τον ήλιο.

Λογιώτατος: Πώς δε; ηλευθέρωται Ελλάς;

Ανατολίτης: Ιστέ, Μόσκοβο, Φραντζέζο, Εγγλέζο, έκαψε καράβια Ιμπραήμ πασσά, βέσσελαμ. Ντε ντιαβάζεις φημερίδα; εσύ είσαι Λογιώτατο.

Λογιώτατος: Οι στόλοι των δυνάμεων;

Ανατολίτης: Τι λες, άδαμ; Κύριε των δυνάμεω; Σαρακοστή ακόμα ντεν ήρτε.

Αλβανός: Πρα, τι χαμπέρι, ορέ;

Ανατολίτης: Καινούρια καβαντήσια.

Αλβανός: Πλιάτζκα, ορέ;

Ανατολίτης: Πλάτζκα μάτζκα ντεν είναι. Μόσκοβο, άδαμ, Φραντζέζο, Εγγλέζο, έκαψε καράβια Ιμπραήμ πασσά, άκουσες τώρα;

Αλβανός: Πρα, πού, ορέ, να το κάψης το καράβγίες; στο Κότρο;

Ανατολίτης: Τι τα πη Κότρο;

Χίος: Στην κόρθο άματις θε να πη, όσκαί, στο Νιόκαστρο.

Κρη: Έμαθα το δα κι εγώ πούρι, δεδίμ.

Χίος: Εμάθετεν το κι εσείς; (Προς τους άλλους.) Γλέπετεν; ε σας ήλεγα γω, κι ε μου πιστεύγατεν; τώρη πλια πρέπει να ξεφαντώσουμε.

Πελοποννήσιος: Τώρα ναι, χρειάζεται να κάμουμε ένα καλό γλέντι.

Ανατολίτης: Τι... τζουμπύσι; άιδε ντε... άμμα να κάτζουμε ούλοι σ' ένα σουφρά.

Χίος: Ναίσκε, όλοι να κάμουμεν μιαν παρέγια με το ρεφενέ μας.

Λογιώτατος: Και δη ευθυμπτέον τήμερον, και πανηγυριστέον την της Ελλάδος παλιγγενεσίαν... καγώ μεθ' υμών.

Ανατολίτης: Κάτεσαι κι εσύ μαζί μας σουφρά, Λογιώτατε;

Λογιώτατος: Έγωγε.

Ανατολίτης: Τζάνουμ, Λογιώτατε, μπαμπά σου γλώσσα γιατί ντε μιλάς;

Λογιώτατος: Την των προγόνων διαλέγεσθαι χρη.

Ανατολίτης: Εγώ χρη μη, γόνω μόνω ντε ξέρω, γιατί ντε μιλάς ρωμαίικα, έριφ;

Λογιώτατος: Ταύτην γαρ και μεμάθηκα.

Ανατολίτης: Όρσε κι άλλο! Εγώ λέω, γιατί ντε μιλάς ρωμαίικα, εκείνο με λέει, μεμανάτηκα πανάτηκα, αν μπορής κατάλαβε πγια.

Χίος: Καλέ, ίντα θα κάμουμεν τώρη; εν καθούμεστεν πλια;

Αλβανός: Πω, να το κάνης αδαλέτι μαζί, ορέ.

Ανατολίτης: Ναι, ούλοι σ' ένα σουφρά να κάτζουμε τζάνουμ.

Αλβανός: Χα, χα , καλό είναι έτζι, ορέ.

Κύπριος: Σα θα κάτζουσιν όλοι τούτοι να φάσιν, τρώω κι εγώ.

Χίος: Να διαβάσουμεν τώρη τη λίστα, να δγιούμεν ίντα φαγιά μας έχει.
Λογιώτατε, διαβάστεν τη εσείς τη λίστα. (Τω δίδει τον κατάλογον.)

Λογιώτατος: (Αναγινώσκει.) Σούπαν από κολοκύνθια, βραστόν βούδι-
νον, εντράδαν, κιοφτέδας, δολμάδας. (Αφήνει τον κατάλο-
γον.) Ταύτα τουρκιστί εγεγράφατο, άπερ δη και ιλιγγιά με
αναγινώσκοντα. (Προς τον Κύ-
πριον.) Ανάγνωθι ουν συ, Κύπριε.

Κύπριος: (Αναγινώσκει.) Πουρέκκιν, κεπάπ-
πιν, καταίφφιν, ψωμμίν, κρασσίν, τυ-
ρίν, ψάριν ψηπτό, ψάριν βραστό,
φρούττα, και ποκλαβάτιν.

Ανατολίτης: Άδαμ! Μπακλαβά πες το,
μπρε! (Προς τον Ξενοδόχον.)
Αμέ ντικό μου παστουρμά;

Ξενοδόχος: Οτοιμος είναι, να σας χαρώ.

Αλβανός: (Προς τον Ξενοδόχον.) Πρα, ορέ Λοκάντα... πω, εσύ, ορέ
Λοκάντα, πρετζέσι, ορέ, δεν έχει;

Ξενοδόχος: Ιντ' άν' αυτό το πρετζέσι;

Αλβανός: Πρα, να το παίρνης εσύ, ορέ, συκώπι, να το βάνης στο κιομ-
λέκι, να το ρίχνης και πολύ πολύ σκορδάρι, πρα, να το τρίβης
μέσα και ψύχα ψύχα κουραμάνα, να το κάνης αδαλέτι.

Ξενοδόχος: Θέτεν το άματος να σας το φτιάξω;

Αλβανός: Πρα, να το ζήσης, ορέ. Χα, χα, να το φκιάνης, πω, κι εγώ να
το πλερώνης ούλο βενέτικες.

Ξενοδόχος: Οχονούς σας το φπιάνω. (Καθ' εαυτόν.) Ούργιος είν' και
τούτος, στην πίστι μου.

Λογιώτατος: Άξον δη κάμοι πλακούντα, τον
και μάκαρες ποθέουσιν.

Ανατολίτης: (Προς τον Ξενοδόχον.) Μισέ
Μπαστιά, μισέ Μπαστιά, έλα,
έλα, Λογιώτατο μακαρόνια τέλει.

Λογιώτατος: Ουχί, αλλά πλακούντα και δη
είρηκα, τον και μάκαρες...

Ανατολίτης: Ιστέ, μακαρόνια για, εσύ καμή-
λα είσαι να φας χαμούρι, άδαμ;
ντεν τρωσ ντολμά σαν το γρότο
μου, κιοφτέ σαν το παπούτζι
μου, μόνε μακαρόνια ύρεψες;

Λογιώτατος: Ούκ έγνωκας.

Ανατολίτης: Έγνωνκας μέγνωνκας ντεν έχει αρτίκ, εσύ καλό φαί ποιο είναι δεν ιξέρεις. (Προς τον Ξενοδόχον.) Μισέ... (Καθ' εαυτόν.) Αλλάχ τζιζά βερσίν, ούλο ιξεχνώ όνομά του. Α! Μπαστιά, πύρα, μισέ Μπαστιά, τζιμπούκι ντεν έχεις εντώ πέρα;

Ξενοδόχος: Έχω, να σας χαρώ... ορίστε. (Τω δίδει.)

Λογιώτατος: Άγε δη μοι κι και τριχίας τεταριχευμένους συν οξυγάρω τε και ελαίω.

Ξενοδόχος: Ίντεν άπετεν;

Πελοποννήσιος: Τριχιές γυρεύει να τον δέσουνε, μοιάζει μουρλάθηκε ο κουρούνης.

Ξενοδόχος: Καλ' αλήθεια, κουζουλαθήκετεν και θέτενε να σας δέσουμεν; κι ως πόσες οργυιές τις θέτε ν' άναι;

Λογιώτατος: Ούμενον, αλλά τριχίας και δη έφην, τους και σαρδέλας βαρβαριστί καλουμένους.

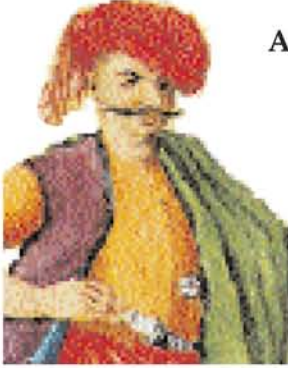
Ξενοδόχος: Κι ε λέτενε να σας φέρω σαρδέλες, μόνε λέτεν τριχιές; (Καθ' εαυτόν.) Κι εν είν' κουζουλός τώρη; Να χαρώ την τζάτζα μου, για δέσιμο σας έχω, κι έννοια σας.

Λογιώτατος: Και δη άγαγέ μοι και σωλήνα.

Ξενοδόχος: Εν ηφέρανε σήμερις σουλήνες, χάβαρα έχουνε, θέτεν τα;

Λογιώτατος: Ουχί, αλλά καπνοσύριγγα...

Ανατολίτης: (Προς τον ξενοδόχον.) Συρίγγα υρεύει
Λογιώτατο, σφίξι έχει.

Λογιώτατος: Ουκ, αλλά το νικοπιανάγωγον είρη-
κα, αμφί τη χοάνη, και τη νικοτια-
νοπήρα.

Ανατολίτης: Σακίν τζιμπούκι τέλεις κι εσύ; ζέ-
ρεμ τζιμπούκι μου που
κυττάζεις.

Λογιώτατος: Και μάλα γε, καπνιστέον και γαρ.

Ανατολίτης: Άι, μπουνταλά, άι! και δε λες τζιμπούκι,
μόνε ανακάτωσες ούλα τα πράματα,
σουλήνες μουλήνες, συρίγγες μυρίγγες;
Πολύ σασκίνη άντρωπο είσαι, να με
συμπατήσης.

Κύπριος: (Προς τον Ξενοδόχον.) Φέρε κι εμένα απ'
εκείνο το, πώς το λέσιν...

Ξενοδόχος: Ίντα λέσιν θέτενε κι εσείς πάλι;

Κύπριος: Το χαλλούμιν.

Ξενοδόχος: Ίντί αν τούτο το χαλλούμιν πάλι; Πρώ-
τη βολά τ' ακούγω, να χαρώ τον πάν
μου.

Κύπριος: Το χαλλούμιν είν' τυρίν, που τρώσιν το.
(Καθ' εαυτόν.) Πίσσαν ν' άχης, ένα κουφ-

φίνιν είχασιν στο παζάριν, και πουλλάγα-
σίν το...

Ξενοδόχος: Εν το ξέρω, κι εν έχω, κι εν τ' άκουσα ποτές μου. (Καθ' εαυ-
τόν.) Καλέ τούτοι του διαβόντρου οι γυιοι να μου πιπιλί-
σουνε θένε το νου μου.

(Αναχωρεί.)

*Στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου,
μια ομάδα Τσιγγάνων συγκεντρώνονται
για να συζητήσουν την πιθανότητα της συμμετοχής τους
στην οργανωμένη Αντίσταση. Ο συγγραφέας,
που πέρασε την παιδική του ηλικία με μερικούς
από αυτούς τους Τσιγγάνους, είναι ο σύνδεσμος.*

Οι Ρομ καταλάβαιναν πόσο αβέβαιη ήταν η μοίρα τους κάτω από την εξουσία των Ναζί και ο λόγος που είχαν συγκεντρωθεί εκείνη την ημέρα ήταν ξεκάθαρος σε όλους.

Ο Πουλίκα είπε: «Δεν υπάρχει λόγος να περιμένουμε μέχρι ο ήλιος να συναντήσει το φεγγάρι. Ακόμα και αν δεν είμαστε απόλυτα σίγουροι για τις διαθέσεις που έχουν οι Γερμανοί απέναντί μας, πρέπει να δράσουμε τώρα. Εμάς δε μας πείθει ο μύθος για την αντικειμενικότητά τους, που τον πιστεύουν πολλοί γκατζέ... Την εποχή του θερισμού είναι πολύ αργά για να σπείρεις. Ο θερισμός έφτασε για μας. Ξέρουμε ότι αυτοί οι διαβολο-Γερμανοί (I Niamsi le Bengeske) σιχαίνονται τους Εβραίους και σιχαίνονται όποιον δεν ανήκει στη ράτσα τους. Η μοίρα των άλλων Ρομ, που πιάστηκαν προηγουμένως στα μπλόκα τους, μας δείχνει ότι δεν έχουμε επιλογή. Δε χρειάζεται να περιμένουμε περισσότερο για να μας αποδείξουν τις προθέσεις τους. Μόνο τα ψάρια κάθονται να πιαστούν δυο φορές από το ίδιο αγκίστρι».

Με μια γκριμάτσα ευθυμίας, ο Πανί από τους Τσουράρα, διέκοψε: «Ο shoshoy kaste si feri yek khiv sigo athadjol — Ο λαγός που έχει μόνο μία τρύπα γρήγορα πιάνεται. Έχει φτάσει λοιπόν η ώρα για το λαγό

να κρυφτεί, να τρέξει, αλλιώς θα τον φάνε. Εγώ προτείνω στους Τσουράρα να φύγουμε χωρίς να περιμένουμε τα οφέλη από τις συμβουλές των συντρόφων μας. Μήπως απλώς καθόμαστε και δίνουμε νέα ονόματα σε παλιά προβλήματα; Έτσι όπως έχουν τα πράγματα, είναι καλύτερα να είμαστε τουλάχιστον ένας κινητός στόχος».

Με υπομονή που άρχισε να εξαντλείται, ο Πουλίκα συνέχισε «Με την άδειά σας και πάλι, Romale, άντρες της συγκέντρωσης, προς το παρόν τουλάχιστον ας ξεχάσουμε τους λαγούς, γιατί στον κίνδυνο είναι γνωστό ότι οι λαγοί τρελαίνονται από το φόβο...».

Ο Πανί προσβλήθηκε και αγριοκοίταξε τον Πουλίκα, αλλά οι Ρομ του θύμισαν ότι αν είχε κάτι να πει, έπρεπε να περιμένει τη σειρά του.

«Μέχρι τώρα οι Γερμανοί πολεμούν εναντίον άλλων εχθρών παντού, και, από τύχη μάλλον, μας έχουν αφήσει ζωντανούς ακόμα. Αν οι Γερμανοί κερδίσουν τον πόλεμό τους, αν κατακτήσουν τον κόσμο (mukhenpe te khan la lumia), θα μας καταδιώξουν ανελέητα.

Αν θυμάστε πώς κυνηγούσαν παλιά οι άνθρωποι, τότε θα ξέρετε ότι το να τρέχει και να κρύβεται κανείς, δε χαρίζει ασφάλεια. Οι κυνηγοί με θορύβους και κραυγές θα κλείσουν ουρανό και γη για τα θηράματά τους, θα τα διώξουν από παντού οδηγώντας τα στο μόνο σημείο που θα έχουν αφήσει ανοιχτό. Κι εκεί θα περιμένουν οι υπόλοιποι κυνηγοί για ν' αρχίσουν τη σφαγή».

Ο Πανί δεν μπορούσε να αφήσει την ευκαιρία ανεκμετάλλευτη και να μην ψιθυρίσει: «Πάλι στους λαγούς γυρίσαμε». Αλλά κανείς δεν αντέδρασε.

«Υπάρχει η κατάλληλη στιγμή για να μαζεύεις πέτρες» είπε ο Που-

λίκα «κι η κατάλληλη στιγμή για να τις πετάς». Μετά από μια σύντομη παύση —ή μήπως ήταν δισταγμός;— ο Πουλίκα πρόσθεσε: «Αν τα τρένα δεν τρέχουν και τα φορτηγά δεν περνούν...». Άφησε τη φράση του στη μέση και κάθισε κάτω...

Ο Γιότζο, ο μεγαλύτερος γιος του Πουλίκα, επανέλαβε την τελευταία αινιγματική φράση του πατέρα του: «Αν τα τρένα δεν τρέχουν και τα φορτηγά δεν περνάνε...». Ο Πουλίκα σήκωσε τα χέρια του και ζήτησε να τον ακούσουν. «Δεν αρκεί πια» είπε «να είμαστε μόνο αλεπούδες. Πρέπει ν' αρχίσουμε να σκεφτόμαστε όπως τα κυνηγόσκυλα».

Ο Ντόντο ο Καγιάκο σηκώθηκε αργά και είπε «Συγχώρεσέ με που σε διακόπτω, πατέρα του γαμπρού μου. Χωρίς κουτάλι καις τα δάχτυλά σου, αλλά, απ' ό,τι καταλαβαίνω, εδώ έχουμε ένα κουτάλι να μοιραστούμε».

Ο Πουλίκα τον άκουσε και του χαμογέλασε προτού απαντήσει. «Ταξιδεύεις γρηγορότερα από μένα σ' αυτό το δρόμο Ντόντο, αλλά φτάνουμε στους ίδιους σταθμούς. Στο όνομα όλων των Ρομ, μας έχουν πλησιάσει οι Raya le Bare, τ' αφεντικά. Μας έκαναν μια προσφορά που εγώ, ο Pulika le Yozhosko shav, θέλω να την καταθέσω στη συνάντησή σου».

«Αυτούς που έρχονται με προσφορές πρέπει να τους καλοδεχόμαστε και να τους ακούμε» σχολίασε προσεκτικά μια φωνή.

Ο Πουλίκα συνέχισε: «Στη Lowaritzka λέμε ότι με τα σωστά λόγια μπορείς να πουλήσεις ακόμα κι ένα κακό άλογο. Κι επειδή ο κάθε δρόμος έχει δύο κατευθύνσεις, θέλω τις συμβουλές και τη συγκατάθεσή σας. Ξέρω ότι αυτοί που παίζουν από ανάγκη σπάνια κερδίζουν. Οι Raya με τις πληροφορίες που έχουν από την Tshordane τους (τη μυστι-

κή υπηρεσία πληροφοριών) ξέρουν τόσο καλά όσο κι εμείς την απόφαση των Γερμανών να μας εξοντώσουν. Οι Raya προσφέρθηκαν να μας βοηθήνε όποτε αυτό είναι δυνατό προειδοποιώντας μας για επικείμενες γερμανικές επιδρομές. Μας πρόσφεραν προσωρινό καταφύγιο και μέρη για να κρυφτούμε, λεφτά για υποστήριξη, πλαστές ταυτότητες και, αν αποφασίσουμε ότι τα θέλουμε, όπλα και εκρηκτικά. Αλλά, όπως σε όλες τις συναλλαγές, περιμένουν κάτι σε αντάλλαγμα: το κέρδος από την εμπειρία μας και τη δέσμευσή μας ότι θ' αντισταθούμε στον κοινό εχθρό».

Ο Μπουτσούλο διαμαρτυρήθηκε. «Πουλίκα, μας ζητάς να ξεχάσουμε όλη τη σοφία που μας δίδαξαν οι πατεράδες μας; Μήπως πρέπει να σου θυμίσω ότι η βία είναι μια τακτική καταδικασμένη; Η πίεση δε φέρνει κόντρα πίεση; Μήπως η θεραπεία που προτείνεις είναι χειρότερη από την αρρώστια; Μήπως το αντίδοτο που παίρνουμε για το δηλητήριο γίνεται το ίδιο δηλητήριο;»

Ο Πουλίκα απάντησε: «Εγώ ξέρω ότι αυτοί που πρόκειται να κρεμαστούν ποτέ δε θα πνιγούν — εγώ όμως θα προτιμούσα να ζήσω... Από την άλλη, καλό είναι να θυμόμαστε ότι τα δόντια κρατάνε περισσότερο από τη γλώσσα, μα το ευέλικτο αντέχει περισσότερο από το άκαμπτο. Για να είναι αποτελεσματικά τα οφέλη από την αντίσταση, πρέπει να είναι σημαντικότερα από τα αντίποινα που μας περιμένουν. Ξέρω ότι όλοι είστε άνδρες με αποδεδειγμένη σοφία και κουράγιο. Ο δισταγμός δεν οφείλεται πάντα στη δειλία και ξέρω ότι αυτοί που είναι αναγκασμένοι να πάνε στην εκκλησία προσεύχονται άσχημα. Το μόνο που ελπίζω να κερδίσω από σας, είναι μια ένδειξη εμπιστοσύνης, και μάλιστα από εκείνους που νιώθουν όπως κι εγώ πόσο επείγον είναι να αντιμετωπίσουμε αυτή τη νέα, και ίσως φοβερότερη, κατάσταση. Θέλω όμως η συγκατά-

θεσή σας να στηρίζεται στη γνώση. Θέλω να ανακοινώσω ότι έχω αποφασίσει να εξετάσω την προσφορά των Raya, να χρησιμοποιήσω το κουτάλι που μου απλώνεται...»

Πολλοί από τους Ρομ ήθελαν να φτάσουν πίσω στους καταυλισμούς τους πριν έρθει η ώρα που γίνονταν τα μπλόκα και μερικοί είχαν πολύ δρόμο να κάνουν. Λίγοι άντρες έμειναν και ο Πουλίκα παράγγειλε ένα γύρο ποτά.

Καθώς πλησίαζε η ώρα απαγόρευσης της κυκλοφορίας, οι Ρομ έφυγαν από την ταβέρνα και περπάτησαν μέχρι το αμάξι του Πουλίκα. Ο Κόρε παρατήρησε ότι κανείς από μας δε φαινόταν ιδιαίτερα λυπημένος μετά την «ξαγρύπνια για τον καημένο τον κύριο Νιάμσο». Οι Ρομ θυμήθηκαν ξαφνικά ότι η δικαιολογία που είχαν δώσει για τη συγκέντρωσή τους εκεί ήταν μια ταφή. Θα ξυπνούσε αυτό υποψίες; Οι Ρομ γέλασαν εύθυμα και, μιμούμενοι τους γκατζέ, είπαν «Με αυτούς τους απρόβλεπτους Τσιγγάνους ποτέ δεν ξέρεις τι να περιμένεις».

Η νύχτα ήταν καθαρή, δροσερή και ειρηνική... Ένα μωρό έκλαιγε εκεί κοντά και η νεαρή μπορή έτρεξε γρήγορα να δει τι ήθελε... Εκεί κοντά ήταν τα σκοτεινά σπίτια των γκατζέ με τα κλειστά παράθυρα.

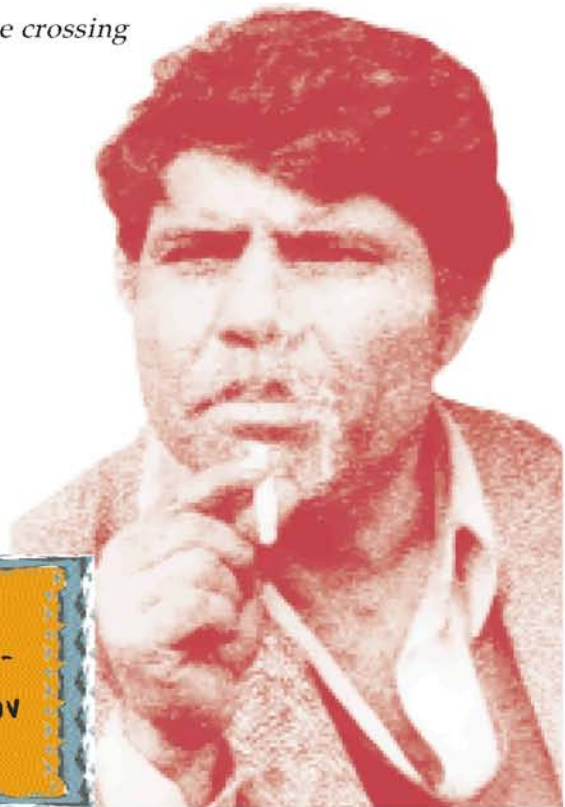
Πριν πέσουμε για ύπνο πήγαμε με τον Πουλίκα να δούμε τα άλογα. Μοιραζόμουν την dunha μου, τον ύπνο στα παπλώματα, με αρκετούς φιλοξενούμενους Ρομ.

Η συνάντηση είχε γίνει και το θέμα είχε ανοίξει. Όπως έλεγαν οι Ρομ, «Και ja! ο vurdon vurma mekela» — Εκεί που πηγαίνει το αμάξι αφήνει το σημάδι του. Οσοτόσο ήμουν κάπως απογοητευμένος, γιατί όλα ήταν τόσο διαφορετικά από ό,τι είχα φανταστεί. Δεν περίμενα τόσους δισταγμούς.

«Ο zalzaro khal peski piri» — Το οξύ διαβρώνει το ίδιο του το δοχείο, είπε ο Πουλικά, διαβάζοντας τις σκέψεις μου. «Να μη φοβάσαι το θάνατο, αλλά τη ζωή. Αυτό που κάνει κακή την κλεψιά είναι η απληστία που υπάρχει σ' αυτήν... Να φοβάσαι τη δίψα για φόνο που μπορεί να νιώθει κανείς. Να φοβάσαι τους ρομαντικούς που πιστεύουν ότι έχουν το δικαίωμα να χρησιμοποιήσουν τη βία και την απάτη. Να φοβάσαι την εμπειρία που δε συνοδεύεται από σοφία. Το δάσος καίγεται από το ίδιο του το ξύλο...»

Μετά ο Πουλικά ξάπλωσε κι έμειναν ν' ακούγονται μόνο οι θόρυβοι της νύχτας...

Από το βιβλίο του J. Yoors, *The crossing*

Οι παροιμίες, όπως
και οι ποιητικές εικό-
νες, συχνά μεταφέρουν
ιστορική εμπειρία...

5. Γλώσσα και εκπαίδευση

Ένα ποίημα του Leksa Manus

Ο δρόμος τους ήταν δύσκολος, πολύ πολύ δύσκολος
Σαν να σηκώνονταν βουνά μέσα απ' τη γη
Ένα μεγάλο δάσος φαινόταν μπροστά τους
Κι απέραντες λίμνες έκοβαν το δρόμο τους.

Πίσω από κάθε δέντρο κι ένας κακός αιμοβόρος λύκος
Τους περίμενε
Ή μια μεγάλη αρκούδα που στη στιγμή
Θα έσπαζε τα κόκαλά τους αν έπεφταν στα νύχια της.

Και πολλές άλλες συμφορές —
 Τα δαιμόνια και τα φαντάσματα του δάσους
 Μάγισσες και μεγάλα φίδια
 Με τα δόντια γεμάτα δηλητήριο.

Στο δρόμο τους συνάντησαν πολλούς ανθρώπους
 Που έπεσαν πάνω τους σαν τα σκυλιά
 Οι αφέντες έστελναν τους υπηρέτες
 Και τους στρατιώτες τους για να τους πιάσουν.

Ήθελαν να τους ρίξουν στις φυλακές
 Σε καταναγκαστικά έργα
 Πολλοί χάθηκαν στο δρόμο
 Μερικοί βασανίστηκαν στις φυλακές
 Άλλοι καταδικάστηκαν σαν κλέφτες
 Κι οι υπόλοιποι μοχλούσαν για τους αφέντες
 τραγουδούσαν
 κι έπαιζαν μουσική γι' αυτούς
 Πήγαιναν να χορέψουν μπροστά στους Αφέντες.

Pharo sis arom, arivan-arivan pharo
 Sir e phuvjatir bergi vibarjonas
 Ustelas anhil lenae ves baro
 Bore pan' a pro lenaro arom pas' onas.

Pal sako kast auzakirelas len
 Ruv xol' amo, kon rat te-pjel kamelias

T' i baro rich, ke kon te -poperen
Jekhätir o kokali phazirelas.

Te but sel' aka bidı sis vavre-
Benðá-sinðá te nazuze vesitka
Covaxan' a te but saxa bare
Saxende axnd dro mui si meribnitko.

But piro drom laxthenas manusen
Saxe, sir azukela, opre perenas
Raxa -o raxzi- peskre but' arjen
Te xalaxden pre lende bitchavenas.

Dro stariben kamenas te churden
Phaxe but' enca len te-tavaxsen
But lendir dre do drom poxas' ine
Dro stariben isis skirn' akirde
Vavre corencá te-phiren ðine
Vavre vas ranðe e buti kerde
vas lenðe baxaxnde
te baxaxde
Anðil raxzende te khelen line.

*Ο ποιητής γράφει σε μια διάλεκτο πολύ πολύ διαφορετική από αυτή που μιλάνε
και καταλαβαίνουν οι Έλληνες Τσιγγάνοι.*

Ο Όμηρος ήταν ίσως ο πρώτος μεγάλος παραμυθιάς. Πολλά από τα πιο σημαντικά κείμενα του σχολείου μοιάζουν με παραμύθια σαν κι αυτά που λένε οι γιαγιάδες στα εγγόνια τους όταν η γλώσσα τους δε γράφεται για να μπορούν να τους τα διαβάσουν μέσα από βιβλία...

ΓΕΝΕΣΙΣ

Κεφ. Α'

1 *Εν αρχή εποίησεν ο Θεός τον ουρανόν και την γην. 2 Η δε γη ήτο άμορφος και έρημος, και σκότος επί του προσώπου της αβύσσου. Και πνεύμα Θεού εφέρετο επί της επιφανείας των υδάτων. 3 Και είπεν ο Θεός, Γενηθήτω φως, και έγεινε φως, 4 και είδεν ο Θεός το φως ότι ήτο καλόν, και διεχώρισεν ο Θεός το φως από του σκότους, 5 και εκάλεσεν ο Θεός το φως, Ημέραν, το δε σκότος εκάλεσε, Νύχτα. Και έγεινεν εσπέρα και έγεινε πρωί, ημέρα πρώτη.*

6 *Και είπεν ο Θεός, Γενηθήτω στερέωμα αναμέσον των υδάτων, και ας διαχωρίζη ύδατα από υδάτων. 7 Και εποίησεν ο Θεός το στερέωμα, και διεχώρισε τα ύδατα τα υποκάτωθεν του στερεώματος από των υδάτων των επάνωθεν του στερεώματος. Και έγεινεν ούτω. 8 Και εκάλεσεν ο Θεός το στερέωμα, Ουρανόν. Και έγεινεν εσπέρα και έγεινε πρωί, ημέρα δευτέρα.*

9 *Και είπεν ο Θεός, Ας συναχθώσι τα ύδατα τα υποκάτω του ουρανού εις τόπον ένα, και ας φανή η ξηρά. Και έγεινεν ούτω. 10 Και εκάλεσεν ο Θεός την ξηράν, Γη, και το σύναγμα των υδάτων εκάλεσε, Θαλάσσης, και είδεν ο Θεός ότι ήτο καλόν.*

Ἄκουσα λοιπόν (να λένε) ότι κοντά στη Ναύκρατι της Αιγύπτου υπήρξε κάποιος απ' τους εκεί παλιούς θεούς, που και το ιερό του πηινό (το έμβλημά του) ήταν αυτό, που, ως γνωστό, το ονομάζουν Ίβι και (ότι) ο ίδιος ο θεός ονομαζόταν Θευθ. (Άκουσα) λοιπόν (ότι) αυτός πρώτος ανακάλυψε και τον αριθμό και τον υπολογισμό και τη γεωμετρία και την αστρονομία και ακόμη το παιχνίδι με τους πεσσούς (τα πούλια), και το παιχνίδι με τους κύβους (τα ζάρια) και επιπλέον και τα γράμματα. Και καθώς τότε ήταν βασιλιάς όλης της Αιγύπτου ο Θαμούςς, κοντά στη μεγάλη πόλη της επάνω χώρας (της άνω Αιγύπτου), που οι Έλληνες την ονομάζουν Αιγυπτιακές Θήβες, και τον θεό (της) Ἄμμωνα, αφού ήλθε σ' αυτόν ο Θευθ, του επέδειξε τις εφευρέσεις (του) και υποστήριξε ότι πρέπει να διαδοθούν στους άλλους Αιγυπτίους, και (τότε) αυτός (ο βασιλιάς) ρώτησε ποια χρησιμότητα έχει η καθεμιά (εφεύρεση), και ενώ εκείνος του εξέθετε με λεπτομέρειες, (ο βασιλιάς) ό,τι φαινόταν ότι το έλεγε σωστά είτε όχι, (ανάλογα) το μεν ένα το αποδοκίμαζε και το άλλο το επαινούσε. Πολλές λοιπόν κρίσεις σχετικά με την κάθε τέχνη χωριστά και από τη μια και από την άλλη σκοπιά (και καλά και κακά) λέγεται ότι διατύπωσε ο Θαμούςς στο Θευθ, που θα ήταν πολυλογία να τα εκθέσουμε με λεπτομέρειες, και όταν έφθασε στην περίπτωση των γραμμάτων (στο γραπτό λόγο), «αυτή λοιπόν η μάθηση, βασιλιά μου» είπε ο Θευθ «θα καταστήσει τους Αιγυπτίους περισσότερο σοφούς και με καλύτερο μνημονικό, γιατί βρέθηκε το (ως) φάρμακο για τη μνήμη και τη σοφία». Αυτός όμως απάντησε «εφευρετικότετε Θευθ, άλλος μεν έχει τη δύναμη να εφευρίσκει τα σχετικά με τις τέχνες, άλλος όμως να κρίνει πόσο θα βλάψουν και πόσο θα ωφελήσουν εκείνους που πρόκειται να τις χρησιμοποιήσουν, και εσύ τώρα, επειδή είσαι πατέρας των γραμμάτων, από συμπάθεια είπες το αντίθετο από εκείνο που (πραγματικά) μπορούν. Γιατί αυτά (τα γράμματα) θα προξενήσουν λήθη στις ψυχές εκείνων που

θα τα μάθουν, από έλλειψη ασκήσεως της μνήμης, επειδή, από εμπιστοσύνη στη γραφή, θα ανακαλούν τα πράγματα στη μνήμη τους απ' έξω (δηλαδή) με ξένα σημάδια όχι οι ίδιοι από μέσα, απ' τον ίδιο τον εαυτό τους, δε βρήκες λοιπόν φάρμακο για τη μνήμη (την ίδια), αλλά για την υπενθύμιση. Και προσφέρεις στους μαθητές σου δόκηση σοφίας (επιφανειακή σοφία), όχι (την) αλήθεια, γιατί, αφού μάθουν (ακούσουν) πολλά σύμφωνα με την άποψή σου (από τα βιβλία) χωρίς διδασκαλία, θα φαίνονται ότι είναι πολυμαθείς, ενώ (στην πραγματικότητα) θα είναι, ως επί το πλείστον, αμαθείς και ανυπόφοροι στη συναναστροφή, επειδή θα έχουν γίνει δοκησίσοφοι αντί για σοφοί.

Πλάτωνας *Φαίδρος*

ΤΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ

Όπως το λένε οι άλλοι...

Στα πολύ παλιά χρόνια, οι άνθρωποι ήταν χωρίς αλφαβητάρι. Μιλούσαν, φυσικά, κάθε φυλή τη γλώσσα της, αλλά δεν είχαν αλφαβητάρι να μπορούν να γράφουν και ν' αλληλογραφούν μεταξύ τους. Ο Θεός, που το πρόσεξε αυτό, κάποτε τους λυπήθηκε, κατέβηκε απ' τα ουράνια, ήρθε στη γη, εγκαταστάθηκε σε μια ψηλή κορυφή, στην ψηλότερη, λέει, του κόσμου, άνοιξε τα δεφτέρια του κι άρχισε να μοιράζει αλφαβητάρια.

Παρουσιάστηκαν τότε όλες οι φυλές μπροστά του, άσπρες, μαύρες, κίτρινες. Μπήκαν στη σειρά, κι άρχισε να παίρνει η καθεμιά τους το δικό της αλφαβητάρι. Μια μονάχα φυλή, αυτή των γύφτων, ούτε παρουσιάστηκε, ούτε ενδιαφέρθηκε να πάρει το αλφαβητάρι που της είχε ορίσει ο Θεός. Ο Μεγαλοδύναμος έκλεισε λοιπόν τα δεφτέρια του κι είπε: «Όσοι πήραν, πήραν».

Όσο, κι άλλη μια φυλή έμεινε χωρίς αλφαβητάρι. Ήταν οι Αρβανιτάδες. Η αλήθεια, εκείνοι παρουσιάστηκαν, φυσικά, έγκαιρα στο Μεγαλοδύναμο και πήραν, πρώτοι-πρώτοι, ένα όμορφο αλφαβητάρι, χαραγμένο, όπως δα όλα, πάνω σε λαχανόφυλλα, γιατί τα χρόνια εκείνα τα παλιά, οι άνθρωποι δεν είχαν ακόμα ανακαλύψει το χαρτί, κι έγραφαν πάνω σε λαχανόφυλλα!

Όλες οι φυλές φύλαξαν τα λαχανόφυλλα αυτά με τ' αλφαβητάρι

τους, προσεχτικά, σαν τα μάτια τους. Κι η κάθε φυλή, γυρίζοντας στη χώρα της, αντέγραψε τ' αλφαβητάρι της, πελεκώντας το πάνω στις σκληρές πέτρες κι έτσι το γλύτωσε. Ο Αρβανίτης, που γύριζε, έχοντας το λαχανόφυλλο με τ' αλφαβητάρι κρυμμένο στον κόρφο του, κάποια στιγμή, στο δρόμο που πορεύονταν, δίψασε. Έσκυψε στο κεφαλόβρυσο που βρέθηκε μπροστά του να πιει νερό. Το λαχανόφυλλο γλίστρησε απ' τον κόρφο του κι έπεσε στο κεφαλόβρυσο. Ίσαμε που να σηκώσει εκείνος το κεφάλι του, το λαχανόφυλλο με τ' αλφαβητάρι είχε κάνει φτερά. Βρέθηκε στην κοιλιά μιας αγελάδας που είχε σκύψει κι εκείνη να πιει νερό στο κεφαλόβρυσο την ίδια μ' αυτόν στιγμή.

Ο καμμένος ο Αρβανίτης! Με τα δάκρυα στα μάτια, αναγύρισε στο Θεό, γυρεύοντας ένα άλλο αλφαβητάρι. Εκείνος είχε πια μαζέψει τα δεφτέρια του και ετοιμάζονταν με την ακολουθία του ν' ανέβουν στα ουράνια.

Ωστόσο, άκουσε με συμπάθεια τον Αρβανίτη και το παρακάλι του. Έψαξε, σκέφτηκε, αλλά άλλο αλφαβητάρι δεν υπήρχε. Ούτε, φυσικά, αντίγραφο. Δυστυχώς, φτωχέ μου φίλε, δεν έχω άλλο αλφαβητάρι, είπε στον Αρβανίτη. Όλες οι φυλές πέρασαν δα, πήρε η καθεμιά το δικό της. Μονάχα η γύφτικη φάρα, αυτή η καταραμένη, δε γνοιόστηκε να περάσει. Έχει μείνει, λοιπόν, το δικό της...

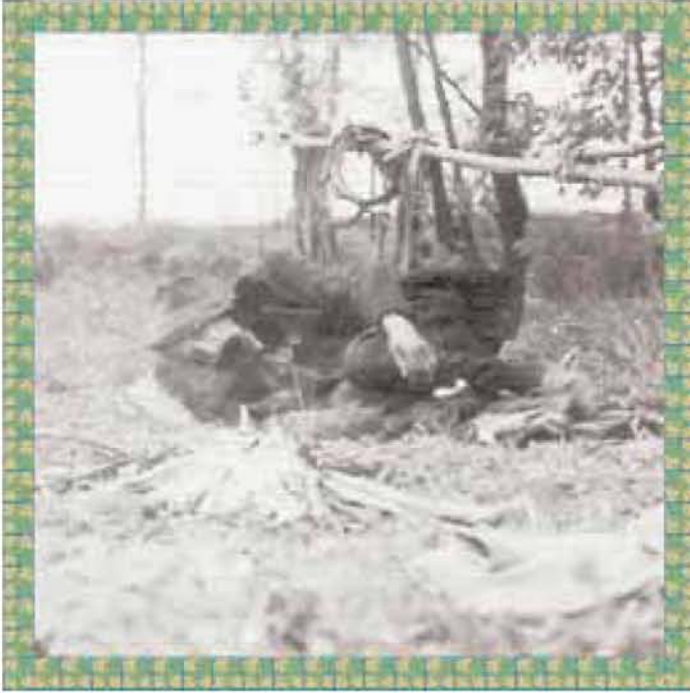
Η γνώμη μου είναι, συνέχισε ο Μεγαλοδύναμος, να πάρεις το δικό της αλφαβητάρι, μ' άλλα λόγια το γύφτικο. Ο Αρβανίτης οργίστηκε, έγινε μπαρούτι. Παρά να πάρω το γύφτικο, χίλιες φορές προτιμότερο η φυλή μου να μείνει χωρίς αλφαβητάρι.

...Χωρίς αλφαβητάρι... στον αιώνα τον άπαντα, αντιμίλησε ο Μεγαλοδύναμος παραξενεμένος, πώς είναι αυτό δυνατό; Νάϊσκε, η δική μου

φυλή θα τη βγάλει τη ζωή της στον αιώνα τον άπαντα, με γράμματα δανεικά! Παρά να έχει γύφτικο αλφαβητάρι, χίλιες φορές καλύτερα να έχει δανεικό, αποκρίθηκε μανιασμένος ο Αρβανίτης, κι έφυγε κλείνοντας πίσω του την πύλη τ' ουρανού.

Από κείνη την εποχή κι ύστερα, οι Αρβανιτάδες έχουν μείνει ίσαμε τις μέρες μας χωρίς δικό τους αλφαβητάρι. Πορεύουν τη ζήση τους με δανεικό. Οι γύφτοι έμειναν ολότελα χωρίς αλφαβητάρι, αγράμματοι, χρησιμοποιώντας κάπου και πού το αλφαβητάρι της χώρας που πρόσκαιρα διαβαίνουν. Έτσι, αυτή η φυλή γυρίζει σ' ολόκληρο τον κόσμο, σημαδεμένη, ανάμεσα στ' άλλα, με την κατάρα του Θεού να μην αποκτήσει ποτέ δικό της αλφαβητάρι, απ' αφορμή την τεμπελιά της.

Από το βιβλίο του Τ. Γιαννακόπουλου, *Τα τσιγγάνικα παραμύθια*

**ΟΠΩΣ ΤΟ
ΛΕΜΕ ΕΜΕΙΣ**

Κάποτε ζούσε ένας βασιλιάς και είχε το τοιγγάνικο αλφάβητο. Το τύλιξε μέσα σε μερικά λαχανόφυλλα, μιας και εκείνο τον καιρό δεν είχαν βιβλιοθήκες να βάζουν τα βιβλία και έπεσε να κοιμηθεί δίπλα σε μια πηγή. Ένας γάιδαρος ήρθε τότε εκεί για να πιει λίγο νερό και έφαγε τα λαχανόφυλλα. Γι' αυτό το λόγο δεν έχουμε αλφάβητο.

Παραμύθι που αφηγήθηκε η Αναστασία Δήμου το 1985,
από το βιβλίο της D. Tong, *Gypsy Folktales*

Ο αρχηγός πέρασε τον Κέδρο στο τσαντίρι του και του 'δωσε δώρο μια ωραία βαλίτσα πλεγμένη με πελεκημένο μπαμπού και πολύχρωμο ειδικό χέρτο και ωραία κλειδαριά.

— Κάθισα το βράδυ και την τελείωσα για σένα, που άκουσα πως θα πας στην πόλη για ανώτερο σχολείο. Με την ευχή μου, Κέδρο, να γίνεις μεγάλος άνθρωπος και σοφός δάσκαλος.

Ο Κέδρος, αφού έδωσε τα βιβλία που κρατούσε στην Ντούλκα, πήρε τη βαλίτσα κι άρχισε να την περιεργάζεται με προσοχή. Πρώτη του φορά έβλεπε τέτοια πλεχτή βαλίτσα με πολύχρωμα απίθανα σχέδια πάνω της.

— Ευχαριστώ, αρχηγέ, είπε ύστερα, με υποχρεώνεις πολύ με το όμορφο δώρο σου, θα σε θυμάμαι πάντα.

— Κι εμείς θα σε θυμόμαστε πάντα και θα σ' έχουμε στην καρδιά μας, Κέδρο, κι ας μην είμαστε απ' την ίδια ράτσα.

— Όλοι οι άνθρωποι ίδιοι είναι, αρχηγέ, σ' όποια ράτσα κι αν ανήκουνε! Η ανθρώπινη ράτσα είναι μία, όλους ο ίδιος ουρανός μας σκεπάζει, την ίδια γης πατάμε, απ' τον ίδιο αέρα ανασαίνουμε, το ίδιο τέλος έχουμε!..

— Μεγάλα και σοφά λόγια λες, Κέδρο μου, από τόσο μικρός! Σίγουρα θα γίνεις μεγάλος εσύ!..

— Δε βαριέσαι, μάταια όλα! Τούτ' η γης που την πατούμε, όλοι μέσα θε να μπορούμε, που λείει το τραγούδι!

— Καλά το λες, αγόρι μου, είναι κι αυτή η γης που την πατάμε συνέχεια, που τη σκάβουμε, την καλλιεργούμε και βυζαίνουμε όλοι απ' αυτήν για να ζήσουμε, άνθρωποι και ζώα και φυτά. Κι αυτή η πλανεύτρα μας χαϊδεύει, μας νταντεύει, μας χαρίζει χίλιες δυο χαρές κι ομορφιές στη ζωή μας, κι ύστερα μας εκδικιέται, μας αρπάζει έναν έναν αδιακρίτως, μικρούς και μεγάλους χωρίς σειρά και ώρα στην αχόρταγη μήτρα της σαν την πλανεύτρα γυναίκα! Μα βάζει μέσα της και γκαστρώνεται και γεννοβολάει ξανά, συνέχεια, καινούρια θύματα, καινούριους ερωμένους, να τους ξαναχώσει στην αχόρταγη μήτρα της, για να ξαναγεννοβολήσει ξανά και ξανά!...

— Πόσο όμορφα τα λες, αρχηγέ! Πόσο σοφά! Μόλο που δεν έμαθες γράμματα ποτέ σου!...

— Τα γράμματα, παιδί μου, οι άνθρωποι τα φτιάξανε. Κι αυτοί που τα φτιάξανε ήτανε αγράμματοι, μα σοφοί.

— Έτσι πρέπει να είναι, κύριε Νταντά, τα γράμματα δεν κάνουν τους σοφούς μα οι σοφοί τα γράμματα.

— Κύριε Νταντά!... Μπα σε καλό σου, παιδί μου! Πρώτη φορά ακούω να με λένε κύριο! Όχι, δε συμφωνάω, δε θέλω, πες με γύφτο καλύτερα να φχαριστηθεί η ψυχή μου. Κύριος είναι μόνον ο Θεός, που κανένας δεν τον είδε, ενώ εμένα με βλέπεις, να 'μαι κοτζάμ γύφταρος, αρχηγός καρabanιού.

— Με συγχωρείς, αρχηγέ, μην το πάρεις πως ήθελα να σε πειράξω, μα η συνήθεια καμιά φορά...

— Όσο για τη σοφία, θέλω να σε ρωτήσω κάτι, Κέδρο: Να, τι θαρρείς πως είναι καλύτερο, από ποιο να παίρνεις περισσότερα: αν διαβά-

σεις ένα βιβλίο ή αν κάνεις ένα μακρινό ταξίδι σε καινούργιους τόπους και γνωρίζεις καινούριους ανθρώπους και εθίματα;

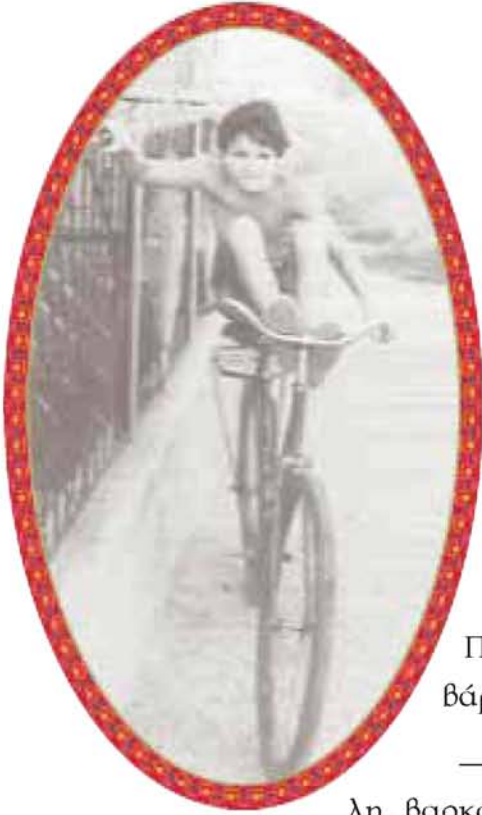
— Λέω πως με το ταξίδι θα μάθεις περισσότερα.

— Α, μπράβο, μπάρι μ'. Γι' αυτό είμαι σίγουρος πως εσύ θα γίνεις σοφός άνθρωπος. Μόνο που, να, άμα ξέρεις και γράμματα, μπορείς να γράφεις αυτά που είδες και έμαθες, να τα διαβάζουν και οι άλλοι που δεν μπορούν να ταξιδέψουν, ούτε καν να τα φανταστούν.

— Και ποιο το όφελος για το σοφό, πατερούλη;... Θα μου επιτρέψεις να σε λέω πατερούλη;

— Χαρά μου μεγάλη και συγκίνηση, παιδί μου, να με λες έτσι. Όσο για τ' όφελος του σοφού, είναι, να, πώς να σ' το πω, είναι που όσο ζει ικανοποιεί τον εαυτό του και χαίρεται να λέει στους άλλους τις σοφίες του. Κατά τα άλλα στην ίδια ακριβώς μήτρα της γης θα μπει κι ο σοφός, όπως όλοι. Και εξαρτάται απ' τα κέφια της εκδικήτριας γης το τι θα βγάλει στη γέννα της απ' το δικό σου σπόρο και λίπασμα!...

Από το βιβλίο του Τ. Παπαποστόλου, *Το καραβάνι του Θεού*

ΚΑΙ Η ΖΩΗ

— Πόσον καιρό θέλουμε ώς το Νοέμβρη; ρώτησα το Λευτέρη.

— Ός το Νοέμβρη; Πού ξέρω;

— Τι μήνα είμαστε;

— Μμμμμμμμμ...

Ο Πέτρος, που ξέρει, κοιμάται. Πετάγομαι αντίκρυ, σ' έναν ορμίσκο με βάρκες.

— Ε θείο, λέω σ' έναν μπαρμπα-Μανόλη, βαρκάρη, που 'χουμε γνωριστεί από μέρες.

Πόσος καιρός είναι ώς το Νοέμβρη;

— Ός το Νοέμβρη; Εφτά μήνες, γιατί ρωτάς;

— Εφτά μήνες. Δηλαδή μέρες;

— Διακόσιες.

— Διακόσιες!! Δε γίνεται να 'τανε αύριο Νοέμβρης! Να νύχτωνε, να κοιμόμαστε, να ξυπνάγαμε και να 'ταν Νοέμβρης.

— Χμ... Κάποιος λείει να σταματήσει το χρόνο, κι εσύ τον σπρώχνεις να φύγει; δολώνει τα δίκτυα του. Γιατί; Τι θα συμβεί τότε, το Νοέμβρη;

- Τίποτα.
- Πρόκειται μήπως να παντρευτείς;
- Όχι, θα γεννήσουν οι προβατίνες μας.
- Δεν πήγες καθόλου σχολείο;
- Όχι.
- Και θες και παντρεία! Θεες, βρε;
- Μμμμμμ...
- Θέλεις, το βλέπω στα μάτια σου εγώ. Αύριο θα φέρω μολύβι και χαρτί, να σου μάθω να γράφεις και να διαβάζεις.
- Ξέρω να διαβάζω το βιβλίο της ζωής εγώ.
- Δε θα σου κάνει κακό το παραπανίσιο.

Κράτησε την υπόσχεσή του ο ψαράς. Έφερε μολύβι και χαρτί και βάλθηκε να με μάθει να διαβάζω. Ας είναι καλά ο άνθρωπος, αν ζει ακόμα. Κι αν πέθανε, στ' άγια η ψυχή του.

Από το βιβλίο της Π. Σωτηράκου,
Το φουστάνι της Κλεοπάτρας

Ο ΚΥΡΙΟΣ
ΦΡΙΑΝΣΙΣ ΜΠΑΡΤΟΝ
ΘΥΜΑΤΑΙ...

Και εκτός απ' αυτό, τα παιδιά μας έρχο-
νταν στον κόσμο έτσι, γεννιούνταν και
μεγάλωναν στο δρόμο, ποτέ δεν είχαν
καλά ρούχα και παπούτσια, δεν είχαν παιχνίδια για να παίξουν και, όπως
πάντα λέω, δεν είχαν μόρφωση. Δεν ήξεραν να ξεχωρίσουν το άλφα από το
βήτα και δεν ήξεραν τραγούδια, δεν μπορούσαν να τραγουδήσουν κανένα
τραγούδι, γιατί δεν πήγαιναν στο σχολείο, μάθαιναν τα τραγούδια από το
γραμμόφωνο. Είχαν ένα γραμμόφωνο και αν τους άρεσε ένα τραγούδι πή-
γαιναν και αγόραζαν το δίσκο και τον έπαιζαν στο γραμμόφωνο μέχρι να
μάθουν το τραγούδι με το αυτί και μετά θα μάθαιναν ένα άλλο τραγούδι κι
αυτό θα έκαναν μέχρι να γίνουν δεκαεφτά-δεκαοχτώ χρονών και τότε συ-
ναντούσαν ένα αγόρι ή ένα κορίτσι και μπορεί να έφταναν μέχρι το γάμο,
αλλά θα κλέβονταν και τότε θα έπρεπε να φροντίσουν μόνοι τους τους εαυ-
τούς τους, να βρουν μια δουλειά, να βρουν τα χρήματα για να αγοράσουν
ένα αμάξι και μετά θα έβγαιναν στο δρόμο μέσα στο χειμώνα και μάλλον
θα αγόραζαν ένα άλογο το καλοκαίρι κι έτσι θα περνούσαν τη ζωή τους.

Είμαι πολύ χαρούμενος που τα παιδιά μου μορφώνονται. Είμαι ευ-
χαριστημένος κι ακόμα παραπάνω. Αυτό είναι το πιο σημαντικό στη

ζωή του ανθρώπου. Στη διάρκεια του πολέμου, μου πρόσφεραν δουλειές κι έπρεπε να τις αρνηθώ, μόνο και μόνο επειδή δεν μπορούσα να γράψω και να διαβάσω. Αν μπορούσα να γράφω και να διαβάζω, σήμερα θα ήμουν στην κορυφή, θα ήμουν ένας μεγάλος κτηματίας, αλλά δεν μπορούσα να το κάνω. Αυτό ήταν η καταστροφή μου.

Οι Τσιγγάνοι που έχουν μάθει να διαβάζουν τα καταφέρνουν πολύ καλά. Μερικές από τις αδελφές μου παντρεύτηκαν με γκατζέ και μπορούν να διαβάζουν, καταλαβαίνεις; Μπορούν να πάρουν ένα χαρτί και να δουν εκεί μέσα για ένα πράγμα, ας πούμε, που πουλιέται πενήντα λίρες ενώ αξίζει εκατό. Εγώ, βλέπεις, δεν μπορώ να το κάνω αυτό.

Γιατί υπάρχουν στιγμές που πρέπει να ανανεώσεις τις ασφάλειες και πρέπει να συμπληρώσεις τα χαρτιά για το αυτοκίνητο και διάφορα άλλα πράγματα, ξέρεις τώρα, και πρέπει να βρεις άλλους ανθρώπους να το κάνουν για σένα, και δε θα το κάνουν έτσι εύκολα.

Τις προάλλες ήμουν στο Σίπινγκμπορν και η αστυνομία μου λέει «Αυτό είναι το φορτηγό σου;».

Λέω «ναι».

Αυτός λέει «Τι αριθμό έχεις;».

Λέω «Δεν μπορώ να σου πω, ακόμα κι αν πάω εκεί και κοιτάξω».

Λέει «Αλήθεια δεν μπορείς;».

Απαντώ «Όχι».

Λέει «Καλά, αυτό δεν είναι το αμάξι σου;».

Λέω «Αυτό είναι, δυο χρόνια το έχω». Ειλικρινά, δεν μπορούσα να του πω τον αριθμό. Αυτό είναι το πρόβλημα, βλέπεις.

Και πες ότι θέλω να βρω το μαγαζί του Μπλυθ, στην οδό Μπέργκοτ, στο Καντέρμπουρι. Ο καθένας τώρα μπορεί να δει την επιγραφή «οδός Μπέργκοτ», είναι εκεί πάνω με μεγάλα γράμματα. Αλλά εγώ πρέπει να ρωτήσω κάποιον εκεί γύρω «Θα μπορούσες να μου πεις πού είναι η οδός Μπέργκοτ;».

Θα μου απαντήσουν «Ακριβώς εκεί κάτω, στα αριστερά σου».

Και τότε θα προχωρήσω και θα βρεθώ ακριβώς μπροστά από του Μπλυθ. Θα πρέπει να σταματήσω κάποιον άλλο και να του πω «Συγγνώμη, θα μπορούσες να μου πεις πού είναι το μαγαζί του Μπλυθ;».

Τότε ξέρω ότι είμαι στου Μπλυθ, επειδή μου το είπανε, αλλιώς δε θα το έβρισκα ποτέ.

Από το βιβλίο του J. Sandford, *Gypsies*

ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ...

Κο να τζανέλ μερέλ μποκχάτε.

Όποιος δεν ξέρει πεθαίνει από την πείνα.

Σάκο ντατ καμέλ κái λέσκερο τσαβό τ' αβέλ γκονταβέντερ
σαρ βοβ.

Κάθε πατέρας θέλει ο γιος του να γίνει πιο έξυπνος από τον ίδιο.

Σο σικλόλα τερνό βάρα, έλα τούκε πρε τσάσνα τζι ο πχου-
ριπέν.

Ό,τι μαθαίνεις νέος θα σου χρησιμέψει μέχρι να γεράσεις.

Γιέκφεντερ μπαρβαλιπέν, σο σάι τιρέ τσαβένγκε, ιν τε λεν
σικαβέλα πατίβ τα γκογκί.

Η καλύτερη περιουσία που μπορείς να δώσεις στα παιδιά σου είναι να τα
μάθεις να είναι ευγενικά και να τους δώσεις γνώσεις.

Σα ντιλινό πχενέλ: με τζανάβ. Γκονταβέρ μανούς σικλόλ.

Μόνο ο ανόητος λείει: ξέρω — ο σοφός άνθρωπος είναι πάντοτε έτοιμος να
μάθει.

Σο σικλόλα, νίκο τούταρ να λέλα.

Αυτό που μαθαίνεις κανέναν δεν μπορεί να σου το πάρει.

Τε να σικλόλα λατσιπνάβα, σικάβλα τουτ ο τζιβιπέν μαρι-μπνάβα.

Αν ο ίδιος δεν είσαι πρόθυμος να μάθεις με το καλό, η ζωή θα σε διδάξει με χτυπήματα και με τη βία.

Βέβαια, στο σχολείο δε μας καταλαβαίνουν πάντα, ιδιαίτερα αν έχουμε μεγαλώσει μιλώντας μια δεύτερη γλώσσα. Κι αυτό, ξέρετε, συνέβαινε παλιότερα —κι ακόμα συμβαίνει— και σε άλλους ανθρώπους. Και στην Ελλάδα και σε άλλα μέρη...

Βρετάνη, Γαλλία, γύρω στα 1920

Στο σχολείο απαγορεύεται να μιλάμε βρετονικά. Πρέπει να αρχίσουμε αμέσως τα γαλλικά, τι δυστυχία! Στην

αρχή, όταν είμαστε στην τάξη των μικρών, ακούμε βρετονικά ανάμεσα στα

λόγια της δασκάλας. Ή μάλλον προσπαθούμε πάση θυσία να αναγνωρίσουμε, ανάμεσα στους αλλεπάλληλους ήχους που προφέρει, μερικές γνωστές βρετονικές λέξεις.

Έτσι, για παράδειγμα, θέλει να μας μάθει ένα ρυθμικό στιχάκι απ' αυτά

που χρησιμοποιούν στο παιχνίδι τα παιδιά,

βοηθούμενη από το ρυθμό. Ρυθμικά στιχάκια

εμείς ξέρουμε πολλά, αλλά όλα είναι βρετονικά. Τι καλά να αποφάσιζε να μας πει κάποιο απ' αυτά, θα ήμαστε ενθουσιασμένοι. Αλλά όχι. Ξεφουρνίζει στα γαλλικά τα στιχάκια και μετά «Επαναλάβετε μαζί μου!».

Αυτό που επαναλαμβάνουμε είναι μια κακοφωνία ήχων που δεν έχουν νόημα σε καμιά γλώσσα, εκτός ίσως από τη γλώσσα των ζώων στην Κιβωτό του Νώε. Με χίλια βάσανα πετυχαίνει να μάθουμε απ' έξω τους ήχους σχεδόν με τη σειρά. Αλλά όταν βγούμε απ' το σχολείο επα-

να λαμβάνουμε κατά ζεύγη χτυπώντας με το δάχτυλο το στήθος του απέναντι ένα σιχάκι στα βρετονικά που ακούγεται παρόμοια.

Μπαίνουμε σύντομα, φορτωμένοι με καλή θέληση, στο βασανιστήριο να κατασκευάσουμε μικρές προτάσεις στα γαλλικά. Τι φταίμε όμως αν οι βρετονικές λέξεις γλιστρούν ανάμεσά τους; Εξάλλου ο δάσκαλος είναι ο μόνος που θα τις ξεχωρίσει. Όταν χτυπάει το χάρακα στο τραπέζι, ξέρουμε ότι κάναμε λάθος. Επαναλαμβάνει τότε την πρόταση με τη γαλλική λέξη.

Αλλά μερικές φορές και ο ίδιος, μπερδεμένος μέσα στους ορισμούς του, βλέποντας ότι δε γίνεται κατανοητός, καταφεύγει τελικά στη βρετονική λέξη αν δεν υπάρχει διαθέσιμη εικόνα. Με τις εικόνες όλα προχωρούν από μόνα τους. Μας δείχνει έναν πύργο, σκεφτόμαστε μάνερ, μας λέει αυτό είναι ένας πύργος. Πάει καλά, μάνερ και πύργος είναι το ίδιο. Μετά βρίσκουμε τη λέξη μανουάρ στο βιβλίο μας. Μας εξηγεί ότι είναι ένας μικρός πύργος. Πολύ καλά. Λοιπόν ένας πύργος είναι ένα μάνερ μπραζ. Κατανοητό. Αυτό το παιχνίδι μας ευχαριστεί. Αλλά οι λέξεις δεν μπαίνουν όλες σε εικόνα. Τότε ο δάσκαλος, αυστηρός, με μια μικρή λάμψη στο βλέμμα, υποχρεώνεται να μας ψιθυρίσει το βρετονικό όρο. Όλη η τάξη χαμογελάει, ανασαίνει ελεύθερα, ανακουφισμένη. Α, ώστε αυτό ήταν λοιπόν! Αλλά έχουμε παρατηρήσει ότι όταν καταφεύγει στη «δικιά μας» λέξη το κάνει με μισή καρδιά. Έτσι κι εμείς, οι πονηροί, συνεννοούμαστε μερικές φορές να προσποιηθούμε ότι δεν καταλάβαμε τίποτα απ' όσα θα μας πει. Όσο κι αν του βγαίνει η ψυχή να δίνει εξηγήσεις, χρησιμοποιώντας τριανταδυό διαφορετικούς τρόπους, στα πρόσωπα όλων μας απλώνεται μια πετρωμένη έκφραση. Και αλλάζει θέμα. Ένα τέταρτο αργότερα κάποιος σηκώνει το χέρι και εντελώς αθώα ρωτάει: «Κύριε, πώς λένε στα γαλλικά φερμπουχάλ (κυνηγώ κουνάβια);».

Είναι ακριβώς το αντίστοιχο της λέξης που ο δάσκαλος είχε προσπαθήσει να εξηγήσει προηγουμένως με χίλιους τρόπους. Μέχρι στη μίμηση είχε καταφύγει με τον καλύτερο τρόπο που διέθετε. Μάταια. Η τάξη πνίγει τα γέλια της. Χτύπημα του χάρακα στο τραπέζι. Τιμωρία για όλους. Είμαστε απαίσιοι αλήτες, θα καταλήξουμε στα κάτεργα.

Οι αλήτες, για την ώρα, είναι οι κατάδικοι του μαθήματος των γαλλικών. Κυρίως όταν πρέπει να διηγηθούν κάτι γραπτά. Υπάρχει μόνο ένας τρόπος. Να πουν πρώτα την ιστορία στα βρετονικά, πρόταση προς πρόταση, και να τη μεταφράσουν κατόπιν στα γαλλικά. Αυτό μερικές φορές αποδίδει. Άλλες φορές όμως η δασκάλα (θα το διηγηθεί η ίδια αργότερα) ξαφνιάζεται που διαβάζει: ένα σμήνος από τρία σπίτια πέρασε πάνω απ' το χωριό μου. Είναι βέβαιη ότι η μετάφραση λειτούργησε στραβά. Ο συγγραφέας αυτού του σουρεαλιστικού ποιήματος καλείται να δώσει εξηγήσεις. Θα ξεμπλέξει μόνο δίνοντας τη μπηρική φράση. Πρόκειται για ένα σμήνος από ψαρόνια, τριντί στα βρετονικά. Αλλά τριντι σε δυο λέξεις σημαίνει τρία σπίτια. Και πώς να ξέρει εκείνος αν πρόκειται για δύο λέξεις ή για μία μόνο; Η υπόθεση διαλευκαίνεται, το ακροατήριο ξεσπάει στα γέλια, η δασκάλα επίσης. Δεν έχει τιμωρία. Υπάρχουν και στιγμές ευθυμίας στη ζωή των κατάδικων. Η δασκάλα επωφελείται για να θυμίσει ότι η λέξη μαιζόν (σπίτι) τονίζεται στο ον και στο αι. Για μας είναι μια τρομερή επιτυχία. Οσοδήποτε κανένας δε θα μας δώσει να καταλάβουμε πριν περάσει πολύς καιρός γιατί φράσεις σαν αυτές δεν είναι σωστές: «καφές θα υπάρχει στο σπίτι μου αύριο», «έστειλα μήλα μαζί μου», «δεν είδα αυτόν από τότε καιρός πάει».

Δημιουργούνται πάντως παρανοήσεις που οξύνουν τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο μέρη. Φτάσαμε στη μεσαία τάξη, την πιο δύσκολη. Ξέρουμε πια λίγα γαλλικά, διαβάζουμε με ευχέρεια το βιβλίο χωρίς να το

καταλαβαίνουμε πάντα, φτάνουμε μάλιστα μέχρι να γράφουμε στο τέλος των λέξεων που μας υπαγορεύουν εκείνα τα περίφημα γράμματα που δεν ακούγονται ποτέ, για να φανεί ότι δεν είμαστε πιο κουτοί από άλλους. Και γι' αυτό ακριβώς ο δάσκαλος, όταν έχουμε μια δυσκολία που μας αφήνει με ανοιχτό το στόμα, έχει την τάση να πιστεύει ότι κάνουμε τα μοσχάρια επίτηδες. Μια μέρα, στην ιστορία ή στη γεωγραφία, δε θυμάμαι, πέφτουμε πάνω στη λέξη μενίρ (μακριά πέτρα), μια λέξη βρετονική που φαίνεται καθαρά από τα λεξικά ότι κατασκευάστηκε τον περασμένο αιώνα. Είναι ωστόσο σωστή, σε αντίθεση με την αδερφή της ντολμέν, που είναι ένας ωραίος σολοικισμός. Ορίστε, όμως! Όταν ακούμε να την προφέρουν στα γαλλικά ή τη διαβάζουμε σε ένα γαλλικό κείμενο, είμαστε εκατό λεύγες μακριά από το να την αναγνωρίσουμε σαν βρετονική λέξη. Ο δάσκαλος, που είναι εντούτοις εξαιρετικός άνθρωπος και συνετός παιδαγωγός, απευθύνεται σε έναν από μας, ένα μικρό παιδί από τα απομακρυσμένα σπίτια.

«Ο Λουί θα μας πει τι είναι το μενίρ. Στο κτήμα του πατέρα του υπάρχει τουλάχιστον ένα». Ο Λουί μισσοσηκώνεται, κατακόκκινος, με ύφος που δείχνει δυσκολία, δε βγάζει λέξη. Ο δάσκαλος επιμένει, πιστεύει ότι δε θέλει να μιλήσει, υποψιάζεται συνωμοσία. Ο Λουί πεισμώνει, καταφέρνει όμως να αρθρώσει κάτι σαν: «Εγώ δεν ξέρω!». Ο δάσκαλος πεισμώνει κι αυτός, να που κοκκίνισε περισσότερο από το Λουί. Ο Λουί αρπάζει για τιμωρία καμιά εκατοστή σειρές που θα του κοστίσει φασαρίες το βράδυ στο σπίτι. Και να σταθεί όρθιος πίσω από τον πίνακα με τη μύτη στον τοίχο και τα χέρια πίσω στην πλάτη. Ένα λεπτό αργότερα ο δάσκαλος ανεμίζει μπροστά μας την εικόνα ενός μενίρ. Ο Λουί το βλέπει με την άκρη του ματιού και φωνάζει ξαφνικά, ανακουφισμένος: «Α, μάλιστα, κύριε. Είναι ένα πελβάν». Ξαφνιάζεται ο δάσκαλος.

Κάνει το σφάλμα να τον επιπλήξει σαν ταραξία, σαν υπότροπο. Ο άλλος θα κάνει καιρό να του συγχωρέσει αυτό το στραβοπάτημα. Το πραγματικό βρετονικό όνομα του εν λόγω προϊστορικού μνημείου είναι πράγματι πελβάν (πάσσαλος από πέτρα) και όχι μενίρ (μακριά πέτρα), όρος ασυνήθιστος τη στιγμή που μιλάει ο μικρός Λουί. Υπάρχει άλλωστε ένα κτήμα στο δρόμο του Πλοζεβέ που ονομάζεται Πελβάν.

Το να σου ξεφύγουν μερικές λέξεις βρετονικές μέσα στην τάξη δεν έχει σοβαρές επιπτώσεις. Στην αυλή όμως, στη διάρκεια της επιτηρούμενης ελευθερίας μας, κινδυνεύουμε να συλληφθούμε να φλυαρούμε με ολόκληρες φράσεις σε μια γωνιά του υπόστεγου της αυλής. Μόλις μια παθιασμένη συζήτηση ανάμεσα στους μαθητές φτάσει στο φόρτε της, συμβαίνει ένας απ' τους δασκάλους που μετρούν με τα πόδια την αυλή από το πίσω μέρος του δημαρχείου μέχρι το φράχτη του κήπου να πλησιάσει με βήμα λύκου.

Στις μικρές τάξεις τη γλυτώνουμε με μιαν ανάποδη του χεριού, ένα τράβηγμα αυτιού και την υπόσχεση ότι δε θα το ξανακάνουμε. Αλλά όσο περισσότερο προχωρούμε σε ηλικία, τόσο οι τιμωρίες πέφτουν βροχή πάνω μας. Πάντα για το καλό μας. Έτσι τη χρονιά των εξετάσεων για τις υποτροφίες, μου επιβάλλουν να κλίνω σε όλους τους χρόνους και σε όλες τις κλίσεις το ρήμα δακτυλογραφώ, αυτή τη φρίκη. Να δακτυλογραφήσω, να δακτυλογραφήσετε! Δεν ξέρω τι συμβαίνει με μένα αυτή τη χρονιά αλλά είναι η τρίτη ή τέταρτη φορά που ο διευθυντής, ο κύριος Γκουρμελόν, με τσακώνει την ώρα που κουβεντιάζω στα βρετονικά με τον Αλαίν Μαζό ή τον Αλαίν Λε Γκάλ, δύο άλλους υποψήφιους. Και όμως μας έχει εξηγήσει ότι όταν κανείς ετοιμάζεται για εξετάσεις τόσο σημαντικές για το μέλλον του πρέπει να εξασκείται ακατάπαυστα μιλώντας γαλλικά. Έχει δίκιο, χωρίς αμφιβολία. Ο ίδιος μας ξαναφέρνει την

Πέμπτη στην τάξη, μας υπαγορεύει ένα κείμενο και δυο-τρία προβλήματα για να μας προγυμνάσει. Χωρίς χρήματα βέβαια, αυτό εξυπακούεται. Ντρεπόμαστε τόσο πολύ που τον απογοητεύουμε ξαναπέφτοντας στη μικρή αμαρτία μας. Αλλά τα βρετονικά έρχονται από μόνα τους στο στόμα μας, όταν δεν πρόκειται πια για θέματα του σχολείου. Πώς θα μπορούσαμε να μιλάμε γαλλικά γι' αυτά που συμβαίνουν στο χωριό όπου όλοι μιλούν μόνο βρετονικά; Και έπειτα, τα γαλλικά δεν έχουν δύναμη. Πάρτε για παράδειγμα τις βρисиές. Να πεις κάποιον ηλίθιο ή βλάκα δεν είναι τίποτα. Στα βρετονικά διαθέτουμε ένα ολόκληρο απόθεμα από όρους που καθένας τους αναφέρεται σε μια ανατομική αναπηρία που εκφράζει τη νοητική ανεπάρκεια του αντίπαλου και τον βρίσκει σαν πέτρα.

Από το βιβλίο του Π. Ζ. Ελιάς, *Το άλογο της περηφάνιας*

**ΦΛΟΡΙΝΑ,
ΓΥΡΟ ΣΤΑ 1950**

Η ντασκαλίτσα πηγαίνει μπροστά από κάθε παιδί, κάτι λέει στον καθένα, αυτό απαντάει, κι ακούγεται ένα όνομα.

Προσέχω ότι τα ίδια λόγια λέει η ντασκαλίτσα, με τα ίδια λόγια απαντάνε τα παιδιά, μόνο το όνομα που λένε είναι διαφορετικό. Τ' ακούω πολλές φορές και καταλαβαίνω ότι ρωτάει «Κακ τε βίκατ;» (Πώς σε λένε;). Και το παιδί απαντάει «Μένε με βίκατ» (Εμένα με λένε) και λέει τ' όνομά του. Όπου να 'ρθει η σειρά μου το έχω ακούσει τόσες φορές που το μαθαίνω.

Η ντασκαλίτσα πηγαίνει πρώτα μπροστά στην Πασίκα και τη ρωτάει:

— Πώς σε λένε;

— Εμένα με λένε Ασπασία, απαντάει η Πασίκα. Σκέφτομαι να τη διορθώσω ότι τη λένε «Πασίκα», αλλά δεν προλαβαίνω γιατί η ντασκαλίτσα βρίσκεται μπροστά μου και με ρωτάει:

— Πώς σε λένε;

— Εμένα με λένε Πέτρε, απαντάω εγώ. Η ντασκαλίτσα στραβώνει τα μούτρα της και μου λέει.

— Πέτρο, Πέτρο.

Περιμένω να φύγει. Όμως αυτή ξαναλέει το ίδιο πράγμα.

— Πώς σε λένε;

— Εμένα με λένε Πέτρο.

— Μπράβο, μου λέει και προχωράει στο διπλανό μου.

Σε μια στιγμή ακούγεται ένα καμπανάκι κι όλα τα παιδιά σηκώνονται κι αρχίζουν να βγαίνουν στην αυλή. Το ίδιο κάνω κι εγώ. Δεν πηγαίνω μαζί με την Πασίκα, γιατί παίζουν, λέει, χωριστά τα παιδιά από τα κορίτσια.

Μαζί με τ' άλλα παιδιά στρώσαμε παιχνίδι μιλώντας μακεδόνικα και τότε εμφανίζεται ένας μεγάλος άντρας με μια πρ'τοκα (βέργα) στο χέρι. «Ντάσκαλο! Ντάσκαλο!» (Ο δάσκαλος! Ο δάσκαλος!) είπαν τα παιδιά. Άρχισε και μας χτυπούσε με τη βέργα, γιατί —είπαν τ' άλλα παιδιάς— μιλούσαμε τα δικά μας. Τ' άλλα παιδιά κάτι λέγανε στα γκρ'τοκι (ελληνικά) στο ντάσκαλ, που τους ανάγκασε ν' ανοίξουν τις παλάμες τους και στη συνέχεια τους κοπανούσε. Όταν ήρθε η σειρά μου να με χτυπήσει, του είπα τα μόνα γκρ'τοκι που ήξερα «εμένα με λένε Πέτρο», αλλά αυτό δε με έσωσε. Μου τις σβούριξε κανονικά. Τα χέρια μου πονάνε πολύ και δεν ξέρω πού να τα βάλω. Πότε τα βάζω κάτω από τις μασχάλες, πότε στις τσέπες μου και κάθε τόσο αρχίζω να τα κουκουλιάζω. Δεν κλαίω, όχι γιατί δε μου 'ρχεται το κλάμα, αλλά γιατί κανένας από τους άλλους δεν κλαίει και αν κλάψω μόνο εγώ θα με κοροϊδεύουν. Πλησιάζω τον πιο μεγάλο και τον ρωτάω.

— Τάκα μάβατ σέκοϊπατ να σκόιλετο; (Έτσι χτυπάνε κάθε φορά στο σχολείο;) Αυτός όμως κοιτάζει καλά καλά γύρω και λέει:

— Μ'τσι, ότι και νε τούρατ πακ. (Σώπα, γιατί θα μας τις ξαναρίξουν.)

Όταν γυρίζω από το σχολείο, πάλι έχουμε ιστορίες με τη μάμο μου, γιατί της λέω ότι εδώ δέρνουν οι μεγάλοι και δε θα πάω σχολείο. Η μάμο μου λέει:

— Σε δέρνουν για να μάθεις πίσμο (γράμματα) και γκρ'τσι. Τα παιδιά μόνο με ξύλο μαθαίνουν.

— Όταν μ' έδειρε, εγώ είχα μάθει γκρ'τσι και του τα είπα. Γιατί αυτός μ' έδειρε πάλι;

Το πρόσωπο της μάμος μου φωτίστηκε και με ρώτησε:

— Κάζιμι μπρε σίνκο σο γκρ'τσι ναούτσι; (Πες μου βρε γιόκα μου, τι ελληνικά έμαθες;)

— Εμένα με λένε Πέτρο. Ι ντα ζνας γκρ'τσι ίμετο μίε Πέτρο ι νε Πέτρε. (Και να ξέρεις, ελληνικά το όνομά μου είναι Πέτρο κι όχι Πέτρε.)

Καταχάρηκε η μάμο μου και μου λέει.

— Είδες που άρχισες να μαθαίνεις;

— Ναι, αλλά αυτά τα έμαθα χωρίς ξύλο. Αφού έμαθα τα γκρ'τσι μ' έδειρε εκείνος ο ντάσκαλ, κι ύστερα δε μ' αρέσουν τα γκρ'τσι, γιατί αλλάζουν τα ονόματα. Η μάμο μου επιμένει.

— Πρέπει να μάθεις. Όποια γλώσσα κι αν ξέρεις είναι χρήσιμο πράγμα. Ο τάτκος σου (ο πατέρας σου) συνηθίζει να λέει ότι όσες γλώσσες ξέρεις, τόσες φορές είσαι άνθρωπος.

Από το βιβλίο του Π. Βότση, *Μακεντόντσετο, Οδοιπορικό μιας πικρίας*

ΓΥΡΙΟ ΣΤΑ 1980

΄Αι στο καλό. Κουτή ήμουνα που καθόμουνα κι άκουγα τη Μαργαρίτα. Κι από πού κι ως πού, παρακαλώ, να ξέρει η Μαργαρίτα από σχολείο; Σάμπως είχε ξαναπάει; Μια χαρά ήταν στο σχολείο. Κι η δασκάλα μας είναι πολύ καλή. Και όμορφη. Κι ούτε γυαλιά φοράει ούτε βέργα κρατάει. Μια χαρά άνθρωπος είναι η δασκάλα μας. Και μας έμαθε κι ένα τραγούδι. Το τραγουδάμε όταν παίζουμε. Στάσου να το θυμηθώ. Μμ... Μωρέ, πώς αρχίζει; Πώς αρχίζει; Ε, καλά, το ξέχασα. Δηλαδή ξέχασα τα πρώτα λόγια γιατί τα παρακάτω τα θυμάμαι.

Τ' αγόρια δεν έπαιξαν μαζί μας. Αυτά έκαναν γυμναστική. Το Σταύρο τον έβαλε η δασκάλα στη γραμμή πρώτο. Έτσι πρέπει στη γυμναστική. Μπροστά μπαίνουν οι ψηλοί και πίσω οι κοντοί. «Κατ' ανάστημα» λέει η δασκάλα. Και στα θρανία καθίσαμε κατ' ανάστημα αλλά από την ανάποδη. Μπροστά, στα πρώτα δηλαδή θρανία, κάθισαν οι κοντοί και πιο πίσω οι ψηλοί. «Για να βλέπουν όλοι στον πίνακα» είπε η δασκάλα.

Όταν έγινε διάλειμμα ρωτήσαμε τη δασκάλα πότε θα κάνουμε γυμναστική κι εμείς τα κορίτσια. Η δασκάλα είπε πως δεν ξέρει.

Θα ρωτήσει, λέει, τον κύριο Σύμβουλο, αν και το βλέπει λιγάκι δύσκολο να κάνουμε γυμναστική μ' αυτά τα φουστάνια που φοράμε. Αυτό δεν το κατάλαβα. Τι έχουν δηλαδή τα φουστάνια μας και δεν της αρέσουν;

Στο σχολείο η δασκάλα μας έδωσε ένα σωρό συμβουλές. Είπε πως πρέπει να φροντίζουμε την καθαριότητα μας, να πλενόμαστε και να κόβουμε τα νύχια μας. «Μην ξαναδώ πένθος στα νύχια σας» είπε. Κι εμείς γελάσαμε. Μας είπε κι άλλα πράγματα, δεν τα θυμάμαι τώρα όλα. Το πιο σπουδαίο όμως το θυμάμαι. Ε, πώς γίνεται να το ξεχάσω; Να, η δασκάλα μας είπε πως αύριο θα μας φέρουν σάκες για να βάλουμε μέσα τα βιβλία και τα τετράδια. Τα βιβλία δεν τα πληρώσαμε. Μας τα έδωσαν τζάμπα. «Αυτό σημαίνει δωρεάν παιδεία» είπε η δασκάλα. Τα τετράδια, τα μολύβια και τη γομολάστιχα τ' αγοράσαμε με δικά μας λεφτά. Για τις σάκες όμως δε θα δώσουμε δραχμή. Γιατί αυτές, λέει, μας τις στέλνει δώρο μια φιλόνηθρωπη κυρία.

Η λέξη «φιλόνηθρωπη» μου έκανε μεγάλη εντύπωση. Πρώτη φορά την άκουγα. Η δασκάλα μας την έγραψε στον πίνακα μαζί μ' άλλες λέξεις κι εμείς όλο ρωτούσαμε τι σημαίνει η μια και τι η άλλη. «Εχετε πολύ φτωχό λεξιλόγιο» είπε η δασκάλα. Κι ύστερα, όταν τέλειωσε το μάθημα, κάλεσε στο σχολείο το Νικόλα, όχι αυτόν που παντρεύτηκε τη Γιωργία, τον άλλον, που τον έχουμε σαν πρόεδρο, και του είπε πως αν θέλουμε να προοδεύσουμε θα πρέπει να πάψουμε να μιλάμε μεταξύ μας τσιγγάνικα. Ναι, ναι έτσι ακριβώς είπε. Το άκουσα καλά εγώ, γιατί ήμουνα μπροστά. Έσβηνα τον πίνακα και την άκουσα που το έλεγε. Η μάνα μου λέει πως έκανα λάθος. Θα παράκουσα, λέει, ή μπορεί και να μην κατάλαβα. Μακάρι να παράκουσα.

Χθες έγιναν μεγάλες φασαρίες στο μαχαλά μας. Έπεσε ακόμα και ξύλο. Στο τέλος ήρθε και η αστυνομία — την κάλεσαν οι χωρικοί από το δι-

πλανό χωριό— και ο αστυνόμος φοβέρισε πως αν δεν καθίσουμε ήσυχα θα εκκενώσει, λέει, το χώρο. Γιατί παράνομα έχουμε κατασκηνώσει εδώ.

Απ' ό,τι άκουσα, όλη την ιστορία την ξεκίνησαν δυο τρεις άνθρωποι από το χωριό. Αυτοί μας έχουν στο μάτι και κάθε λίγο και λιγάκι έρχονται εδώ και φωνάζουν πως τάχα τους κλέψαμε τα ρούχα που είχαν απλώσει στο σκοινί ή πως μπήκαμε στα μποστάνια και τους ρημάξαμε τα πεπόνια. Όλα αυτά είναι ψευτιές. Ρούχα δεν κλέψαμε. Και τα πεπόνια γιατί να τα κόψουμε, αφού ακόμα είναι άγουρα; Δε λέω πως είμαστε άγιοι. Καμιά φορά κάνουμε και καμιά παγαποντιά, εμείς τα παιδιά δηλαδή.

Όπως τις προάλλες, να πούμε, που πήγαμε στο χωριό ν' αγοράσουμε παγωτά απ' εκείνον το γεράκο που έχει το περίπτερο και τον ξεγελάσαμε κι αντί για οχτώ παγωτά τού πληρώσαμε μόνο πέντε κι όταν το κατάλαβε άρχισε να μας κυνηγάει. Αλλά αυτά είναι μικροζαβολιές. Πιο πολύ το κάναμε για την πλάκα, παρά για να γλιτώσουμε τα λεφτά.

Πάντως ο χθεσινός καβγάς πολύ μας στεναχώρησε όλους. Και πιο πολύ τους μεγάλους. Γιατί οι χωρικοί απείλησαν πως αν δε φύγουμε με το καλό θα πάρουν, λέει, παλούκια να μας διώξουν και θα καλέσουν την πυροσβεστική να μας καταβρέξει. «Αν δεν είχαμε τα παιδιά στο σχολείο, θα φεύγαμε για λίγο να πουχάσουν τα πνεύματα» είπε ο πρόεδρος. Οι πιο πολλοί άντρες συμφωνούσαν με τον πρόεδρο κι έλεγαν πως το καλύτερο αυτό είναι. Να φύγουμε. Αλλά οι γυναίκες δεν ήθελαν ν' ακούσουν κουβέντα. «Αν δεν πάρουν πρώτα τα παιδιά τα ενδεικτικά τους, είπαν, δεν το κουνάμε ρούπι». Στο τέλος έγινε ψηφοφορία. Νίκησαν αυτοί που ήθελαν να μείνουμε. Ζήτω! φωνάξαμε εμείς τα παιδιά. Κι ύστερα μικροί μεγάλοι αρχίσαμε να χορεύουμε. Όλη τη νύχτα χορεύαμε. Α! ήταν σπουδαίο γλέντι.

Το σχολείο αρχίζει να μη μ' αρέσει και τόσο πολύ. Δηλαδή μ' αρέσει, όχι πως δε μ' αρέσει, αλλά να, μερικές φορές το βαριέμαι κιόλας. Ε, όσο να 'ναι, βαρετό είναι να κάθεσαι σ' ένα θρανίο και τη μια να γράφεις, την άλλη να διαβάζεις, κι ύστερα πάλι να ξαναγράφεις. Βέβαια, δε λέω, κάθε ώρα βγαίνουμε διάλειμμα. Το διάλειμμα, μάλιστα. Αυτό μ' αρέσει πολύ. Γιατί στο διάλειμμα παίζουμε, τρέχουμε, φωνάζουμε, ό,τι θέλουμε κάνουμε, ενώ μέσα στην τάξη δεν επιτρέπεται να μιλάμε ούτε να κουνιόμαστε. «Να μην ακούσω κιχ» λέει η κυρία μας.

Τη δασκάλα μας τη φωνάζουμε τώρα «κυρία», γιατί έτσι είπε πως πρέπει να τη λέμε. Η κυρία μας λοιπόν ήρθε χθες στην τάξη και μας είπε πως θα μας μάθει να χορεύουμε. Όχι δηλαδή πως δεν ξέρουμε να χορεύουμε, αστείο πράγμα, αλλά να, δεν ξέρουμε να χορεύουμε συρτό, τσάμικο και τα τέτοια. Εμείς χορεύουμε τους δικούς μας χορούς, τους τοιγγάνικους. Αλλά η κυρία είπε πως τώρα που πάμε σχολείο πρέπει να μάθουμε κανονικό χορό. Γιατί το Μάρτιο, είπε, θα κάνουμε γιορτή στο σχολείο και θα καλέσουμε και ξένο κόσμο. Και δεν είναι σωστό να χορέψουμε τους τοιγγάνικους χορούς.

Ωραία είναι που θα κάνουμε γιορτή το Μάρτιο. Όμως εγώ δεν ήξερα πότε είναι αυτός ο Μάρτιος. Γι' αυτό σήκωσα το χέρι μου κι η κυρία είπε: «Τι συμβαίνει, Ελπίδα, και διακόπεις το μάθημα;». «Τίποτα, κυρία. Ήθελα μόνο να ρωτήσω πότε είναι ο Μάρτιος» είπα εγώ. Η κυρία θύμωσε τότε κι είπε:

«Μα καλά τελείως ντουβάρι είσαι; Δεν ξέρεις τους μήνες;». Κι ύστερα γυρίζοντας στα παιδιά ρώτησε: «Ποιος θα μας πει τους μήνες με τη σειρά;». Περίμενε, περίμενε, μα κανένα παιδί δεν απαντούσε. Τότε η κυρία μας θύμωσε ακόμα περισσότερο κι είπε να βγάλουμε το τετράδιό μας και ν' αντιγράψουμε αυτά που θα σημειώσει στον πίνακα.

Η κυρία έγγραψε στον πίνακα: «Ο χρόνος έχει τέσσερις εποχές, δώδεκα μήνες, πενήντα δύο εβδομάδες και τριακόσιες εξήντα πέντε ημέρες. Προσοχή. Ο δίσεκτος χρόνος έχει τριακόσιες εξήντα έξι ημέρες».

Αχ! πολύ μπερδεμένα μου φαίνονται εμένα όλα αυτά. Πού να τα θυμάμαι, βρε παιδάκι μου, τόσα πολλά πράγματα; Εγώ, ό,τι μας λείπει η κυρία μας τα μαθαίνω, αλλά ύστερα από λίγες μέρες τα ξεχνάω. «Δεν έχεις καλή μνήμη, λείπει η κυρία μας, γι' αυτό τα ξεχνάς, χρειάζεσαι εξάσκηση».

Πολύ στεναχωριέμαι που δεν έχω καλή μνήμη. Η μάνα μου όμως λείπει πως για όλα φταίει το ξερό μου το κεφάλι. Δεν προσέχω, λείπει, στο μάθημα γιατί πώς διάβολο γίνεται και θυμάμαι τις διαφημίσεις που ακούω στην τηλεόραση; Μάλιστα, σ' αυτό έχει δίκιο η μάνα μου. Τις διαφημίσεις τις θυμάμαι όλες. Μόλις μου πει η μάνα μου: «Ελπίδα, φέρε μου το τριπλ να πλύνω τα πιάτα», εγώ απαντάω: «Λεμονάκι μυρωδάτο και μοσχοβολά το πιάτο». Κι όταν πάλι με ρωτάει: «Τι θα φας;», εγώ τις λέω «ψωμί με ΦΑΣΤ». «Θα φας μια για να μάθεις» λείπει η μάνα μου και μου κοπανάει μια κατραπακιά.

Απ' όλα τα βιβλία μας πιο πολύ μ' αρέσει αυτό που γράφει απέξω «Η γλώσσα μας». Γιατί έχει πολλές ζωγραφιές κι ωραίες ιστορίες. Εμένα μ' αρέσουν πιο πολύ οι ιστορίες, αλλά η Μαργαρίτα λείπει πως προτιμάει τις ζωγραφιές. Η Μαργαρίτα τελικά έρχεται στο σχολείο και είναι η αγαπημένη της κυρίας, γιατί έχει, λείπει, ταλέντο στη ζωγραφική. Γι' αυτό και η κυρία μας της χάρισε ένα μπλοκ ιχνογραφίας και μια κασετίνα με χρωματιστά μολύβια και της είπε να ζωγραφίζει ό,τι της έρχεται στο μυαλό. Η Μαργαρίτα ζωγραφίζει συνεχώς σπίτια με λουλουδία και πολλά δέντρα. Η κυρία μας παίρνει τις ζωγραφιές και τις κρεμάει στον τοίχο της τάξης.

Εγώ, λείπει η κυρία, έχω κλίση στο γράψιμο. Το λείπει αυτό γιατί στο μάθημα «Σκέφτομαι και γράφω» είμαι πρώτη. Ευτυχώς δηλαδή που εί-

μαι και σε κάτι πρώτη, γιατί ειδαλλιώς θα την είχα άσχημα, μια και στην αριθμητική είμαι σκράπας.

Ο πιο καλός μαθητής στην αριθμητική είναι ο Σταύρος. Έμαθε μόνος τους όλη την προπαίδεια. Ξέρει να κάνει ακόμα και διαίρεση. Εμείς οι άλλοι, μόνο πρόσθεση κι αφαίρεση ξέρουμε.

Όμως ο Σταύρος έκοψε από το σχολείο. Γιατί δεν προλάβαινε να κάνει τη γύρα με τη σούστα και να 'ρχεται και στα μαθήματα. Η δασκάλα όλο τον μάλωνε. Γιατί αργοπορούσε. «Δε γίνονται και τα δύο. Διάλεξε. Ή μαθητής θα είσαι ή παλιατζής» του είπε μια μέρα. «Ε, τότε καλύτερα παλιατζής» είπε ο Σταύρος. Κι έφυγε από την τάξη βροντώντας την πόρτα.

Η κυρία θύμωσε που ο Σταύρος βρόντησε την πόρτα κι είπε πως ο Σταύρος είναι αλπτώπαιδο. Αλλά εγώ ξέρω πως ο Σταύρος δεν είναι καθόλου αλπτώπαιδο, μόνο που έχει να θρέψει ολόκληρη φαμίλια. Αλλά αυτό δεν το ξέρει η κυρία μας.

Από το βιβλίο της Μ. Κλιάφα, *Ο κόσμος βαριέται να διαβάσει θλιβερές ιστορίες*

**ΕΜΕΙΣ ΟΜΩΣ
ΕΠΙΜΕΝΟΥΜΕ...**

*Η Ισμήνη και
η Νίκη, δυο ξαδέλφες που
ζουν στο Δενδροπόταμο,
συζητούν...*

Ὁς γκελντίν Νίκη, σο κερές; Σαρ νακχιαντάν ο μιλάι;
Γεια σου Νίκη, τι κάνεις; Πώς περάσατε το καλοκαίρι;

Ὁς γκελντίν Ισμήνη. Λατσέ τουμέν.
Γεια σου Ισμήνη μου. Καλά. Εσείς;

Αμέντα λατσές νακχιαντάμ. Αλλά ακανά άκταλαμ πάλε κή θρανία. Κανταά μπρες σίμαν νταά μποντ μαθήματα. Η ντόγη Γυμνασίου σι εμπούκα νταά ζόρη ταρ η χιεκ. Σίαμεν ντα νεβέ ντασκάλουρα τα πρεπλίγκο τε σικαάς ο έρμπι αμένταρ πετσατσουκανέ χιαζίες, σόσκε ιν τζανέναμεν.

Κι εμείς καλά περάσαμε. Αλλά τώρα να 'μαστε πάλι στα θρανία. Φέτος έχω περισσότερα μαθήματα. Η Δευτέρα Γυμνασίου είναι πιο δύσκολη από την Πρώτη. Έχουμε και καινούριους καθηγητές και πρέπει να δείξουμε ο καθένας τις πραγματικές μας ικανότητες, γιατί δε μας ξέρουν.

Τα σαή μπουκλή σι κανταά; Σο πουρανί τα σο νεβέ. Σο τζανές, τζανές. Ναή χιεκ μπουκλή;

Ε! και τι σχέση έχει αυτό; Τι παλιοί και τι καινούριοι! Άμα ξέρεις, ξέρεις. Δεν είναι το ίδιο;

Ναστή ακχιαρές μαντάρ. Ε ντασκάλουρα κή σας μαν περσίγκο τζανέν, κή τζανάβ μπη τε πχενάβ, σαντέ κή βαζντάβ μο βασ. Σόσκε τε βάλντεν μαν κα πχενάβ. Σαρ ντα τσανάνλες, ενώ ε νεβέ κα πχενέν κή τζανάβ σαντέ αν τε ρεσάενμαν τε βάλντενμαν, σόσκε ινάη σέμας λέντε περσίγκο.

Δεν μπορείς να με καταλάβεις. Οι καθηγητές που με είχαν πέρσι ξέρουν ότι ξέρω και χωρίς να πω, έστω και μόνον όταν σηκώνω το χέρι. Γιατί αν με σηκώσουν, θα το πω αφού το ξέρω. Ενώ οι καινούριοι θα δουν ότι ξέρω μόνο αν προλάβουν να με σηκώσουν, γιατί δε με είχαν πέρσι.

Α! Ακχιαρντέμ! Σόσκε κή ο Γυμνάσιο σίτουμε μπουτ ντασκάλουρα. Ενώ αμέν κή ο Δημοτικό, σίαμεν σαντέ χιεκ ντασκάλα. Καντιάλ σαν σορό χκιές τα τζανέλαμεν αβριάλ τα μπριβντέστε.

Α! κατάλαβα. Είναι που στο Γυμνάσιο έχετε και πολλούς καθηγητές. Ενώ εμείς στο Δημοτικό, έχουμε μόνο μια δασκάλα. Έτσι είμαστε μαζί της όλη τη μέρα και μας ξέρει απόζω κι ανακατωτά.

Αποσπάσματα

Σο πΧΕΝΕΣ τσε Νίκη μου; Σαέ ντασκαλάκε βορμπισαρές; Τα με ιν τζανάβ; Με τζανάβ κή ατσχιαντιναρντάν ο σχολείο κατέ τα ντούι μπρες; Ιν ατσχιαντιναρντάνλες;

Τι λες βρε Νίκη μου; Για ποια δασκάλα μιλάς; Εκπληξη; Αφού εγώ ξέρω ότι σταμάτησες το σχολείο εδώ και δυο χρόνια. Δεν το σταμάτησες;

Α! Ιν αλιστίν ταρ μη ντέη; Ο εκίμο πΧΕΝΑΣ ακανά σεμ λατσή νταλή τζαβ πάλε κή σχολείο. Τα γκελέμ σόσκε ουσενίριμας κή ο κΧερ.

Α! δεν τα 'μαθες απ' τη μαμά; Ο γιατρός είπε πως τώρα που είμαι καλά μπορώ να ξαναπάω στο σχολείο. Και πήγα γιατί βαριόμουν στο σπίτι.

Τσχε σο πΧΕΝΕΣ Νίκη μου; Τε ξανατσουμίνταβ τουτ. Κανταάσι μπουτ σουκάρ μπουκή. Κάντικη σεβιντίμ ιν πΧΕΝΤΙΝΑΟΛ.

Μα τι λες Νίκη μου; Να σε ξαναφιλήσω. Αυτό είναι υπέροχο νέο. Πόσο χάρηκα δε λέγεται.

Τε πΧΕΝΑΒ τούκε οκοάντα; Σεβιντί μο ντατ ντα κή αγκλέσας ιν μαγκέλας. Κιρό σο πΧΕΝΕΛ;

Να σου πω και το άλλο; Χάρηκε και ο μπαμπάς που παλιά ήταν αντίθετος. Ο δικός σου τι λέει τώρα;

Μουντρό. Μέκλεν. Με νταντένσα ασταράβλες τε να ξανατσχινταρέρμαν, τζανές, σι κοντοϊάντα η μπουκή κή πΧΕΝΑΒΑΣ τούκε κάποτε... αλλά ακανά ιν τΧάβντελ κΧάντσικ. Ο ντουνιαάβα τε αριάντολ, με καμπιτιρίμ ο Λύκειο ντα, αέρσαντέ ο Γυμνάσιο.

Ο δικός μου! Άστα! Με τα δόντια τον κρατώ να μη με ξανασταματήσει. Ξέρεις, είναι κι εκείνη η περίπτωση που σου έλεγα πέρσι... αλλά δεν τρέχει τίποτα. Ο κόσμος να χαλάσει, εγώ θα τελειώσω και το Λύκειο, όχι μόνο το Γυμνάσιο.

Τζάβταρ λα παλαμάντε. Καντιάλ μαγκάβ τον. Σι μπεζέχτε ατοχιές. Τα σαν καντική λατοχή μαθητρία. Τζάμπα χασαρντάν χιεκ μπρες ήδη. Τα ντουσιοννούρσουν κήη κα αβές η πρώτη κήη κα πουταρές ο ντρομ σιάη γιαζία αμέγχε ε τοχεέγχε. Ος ακανά σαντέ ε μρουσά τζάνας κήη ο Λύκειο.

Μπράβο ξαδελφούλα μου. Έτσι σε θέλω. Είναι κρίμα να σταματήσεις. Και είσαι τόσο καλή μαθήτρία. Τζάμπα έχασες μια χρονιά ήδη. Και να σκέφτεσαι ότι, ίσως, θα είσαι η πρώτη που θ' ανοίξεις το δρόμο στη μόρφωση, για μας τα κορίτσια! Ος τώρα μόνο τ' αγόρια πηγαίνουν στο Λύκειο.

Τσατσουκανέστε μέντα ντουσιοννούρουμ μας. Κα αβέλ μπουτ σουκάρ τε σέμα, η πρώτη κήη κα μπιτιρίμ ο Λύκειο. Ίσως τε μπελτερίμ τε τζαβ κήη ο Πανεπιστήμιο, σόσκε άερ;

Στ' αλήθεια και γω το σκέφτομαι. Θα είναι υπέροχα να είμαι η πρώτη που θα τελειώσει το Λύκειο. Ίσως τα καταφέρω να πάω και στο Πανεπιστήμιο. Γιατί όχι;

Κα αβέλ μπουτ σουκάρ. Κανταά μαγκάβ τε κερντιόλ σα με χκίόσα. Μέλκι τε αβάλ μέντα παλατούτε τεανρίρις ακανά ζερέ ριακιαντάμ τα κα ντεν χιούργια κχερέ.

Θα 'ναι φανταστικά. Στο εύχομαι με όλη μου την καρδιά. Μπορεί να σ'

Αποσπάσματα

ακολουθήσω κι εγώ. Να χωρίσουμε όμως τώρα, γιατί νύχτωσε και θα μας φωνάζουν από το σπίτι.

Λατσχές πχενές κανταλά. Άντε κα πενάσλεν πάλι.

Καλά λες. Άντε γεια σου. Θα τα ξαναπούμε.

Τε ντικχάσαμεν, έτσι;

Και να βλέπομαστε, έτσι;

Βα. Άντε γεια σου σελάμετ. Κάη κο κχερ. Πχεν κάη σά-
μας μαζί.

Ναι. Γεια και χαιρετισμούς στο σπίτι. Πες πως ήμαστε μαζί.

Μπουτ σεβιντίμ.

Ευχαριστώ, επίσης.

Μέντα λατσχή κι ριάτ...

Ευχαριστώ. Καλό ξημέρωμα...

Από το βιβλίο της Ε. Γεριτσίδου,
*Η κοινωνικοποίηση των Τσιγγάνων
του Δενδροποτάμου Θεσσαλονίκης και
η κουλτούρα τους.*

6. Γλώσσα και ανθρώπινη σοφία

Ο ΓΥΦΤΟ-ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ

Κάποτε ήταν ένας πολύ φτωχός παπάς, που πάντοτε ταξίδευε με τα πόδια. Μια μέρα καθώς επέστρεφε σπίτι του κουράστηκε παρά πολύ, πείνασε αρκετά και αισθάνθηκε πολύ αδύναμος για να προχωρήσει παραπέρα. Μπήκε σ' ένα πανδοχείο και παράγγειλε τέσσερα βραστά αυγά. Επίσης έφαγε τέσσερις φρατζόλες και ήπιε μισό λίτρο κρασί.

Μετά είπε στον πανδοχέα: «Δεν μπορώ να πληρώσω, δεν έχω δεκάρα».

«Εντάξει, κανένα πρόβλημα. Κάποια άλλη στιγμή, όταν περνάς, θα με πληρώσεις».

Αργότερα ο παπάς έγινε πλούσιος. Παντρεύτηκε μια

πλούσια γυναίκα (σ' αυτά τα μέρη οι παπάδες παντρεύονται, όπως και εμείς). Δέκα χρόνια πέρασαν και είχε γίνει τόσο πλούσιος ώστε άρχισε να ταξιδεύει με άλογο και άμαξα.

Μια μέρα περνούσε από εκείνο το ίδιο το πανδοχείο και για χαζομάρα του είπε: «Ακριβώς εδώ, θυμάμαι, όταν ήμουν φτωχός, έφαγα τέσσερα αυγά, τέσσερις φρατζόλες και ήπια μισό λίτρο κρασί. Τώρα, δόξα σοι ο Θεός, έχω τα πάντα και μπορώ να ξεπληρώσω τα χρέη μου».

Έτσι μπήκε μέσα και είπε στον πανδοχέα: «Δέκα χρόνια πέρασαν από τότε που έφαγα εκείνα τα τέσσερα αυγά, τα τέσσερα ψωμιά και ήπια το μισό λίτρο κρασί».

«Οραία» είπε ο πανδοχέας. «Ας κάνουμε το λογαριασμό». Λοιπόν, έγραψε εδώ, έγραψε εκεί και σαν τελείωσε αυτός ο λογαριασμός έφθανε παραπάνω από τον τοίχο. Ήταν τόσο μεγάλος ώστε ο παπάς δεν μπορούσε να τον ξεπληρώσει με οτιδήποτε κι αν είχε. Θα κατέληγε χωρίς να έχει τίποτα από όσα κουβάλαγε μαζί του. Ακόμη και αν έδινε το κάρο του, δε θα πλήρωνε το λογαριασμό.

«Θα φέρω ένα δικηγόρο» είπε ο πανδοχέας «και θα πάμε στα δικαστήρια». Ο παπάς περπάτησε μέχρι το σπίτι του, κλαίγοντας από απόγνωση.

Και ποιον νομίζεις βρήκε στον δρόμο; Ένα φτωχό Τσιγγάνο, ο οποίος τον ρώτησε: «Γιατί κλαις;».

«Ωραία ερώτηση, φίλε μου!» είπε ο παπάς. «Είμαι κατεστραμμένος».

«Κατεστραμμένος; Γιατί;»

«Γιατί ήμουν ανόπτος. Πριν δέκα χρόνια, έφαγα τέσσερα αυγά, τέσσερα ψωμιά και ήπια μισό λίτρο κρασί με πίστωση. Τώρα ολόκληρη η περιουσία μου δεν είναι αρκετή να πληρώσω τον πανδοχέα».

«Και γι' αυτό το λόγο τρέμεις από φόβο;»

«Ναι, έκανε το λογαριασμό για πόσα αυγά, πόσες κότες σε δέκα χρόνια... Είναι ατελείωτος!»

«Μη φοβάσαι. Θα είμαι ο δικηγόρος σου, και αν κερδίσουμε την υπόθεση, αυτό που θέλω είναι τέσσερα κουτιά τσιγάρα και μια πίπα».

Έτσι λοιπόν, η μέρα του δικαστηρίου έφθασε, και όλοι οι δικηγόροι βρίσκονταν στο πλευρό του πανδοχέα — έλεγαν ότι ο παπάς έπρεπε να πληρώσει και ίσως ακόμη να πάει φυλακή. Αλλά ο δικηγόρος του παπά δεν ήταν εκεί.

Η υπόθεση είχε σχεδόν κλείσει όταν αυτός μπήκε μέσα στην αίθουσα, ντυμένος σαν κουρελής, φτύνοντας προς κάθε κατεύθυνση. Οι δικαστές και οι δικηγόροι άρχισαν να γελάνε σαν τρελοί.

«Και αυτός είναι ο δικηγόρος σου;»

«Αυτός μόνο».

«Πώς τα κατάφερες και άργησες; Πού ήσουν;»

«Πού ήμουν; Λοιπόν, φίλοι μου, πήγα σπίτι να βράσω λίγο καλαμπόκι για να το φυτέψω».

«Και πώς μπορεί το καλαμπόκι να μεγαλώσει αν είναι μαγειρεμένο;»

«Και από βρασμένα αυγά, πώς μπορείτε να πάρετε κότες;» απάντησε ο γυφτο-δικηγόρος.

Παραμύθι που αφηγήθηκε ο Bruno Levak από την Ιταλία,
από το βιβλίο της D. Tong, *Gypsy Folktales*

«Άκουσε, παιδί μου, την άκρη της αλυσίδας του κόσμου δεν την ξέρει κανείς. Όσα βιβλία κι αν διαβάσει, όσο κι αν σπουδάξει ο άνθρωπος, ποτέ δε θα μάθει την άκρη του κόσμου. Ο Επίκουρος, ο μεγάλος σοφός της αρχαιότητας, είπε: "Κι αν ακόμα παραδεχθούμε πως η γης, οι θεοί, η ζωή γεννήθηκαν απ' το χάος, τότε το χάος ποιος το 'φτιαξε;". Μην ψάχνεις το λοιπόν, παιδί μου, να βρεις την αλήθεια, γιατί θα βαθαίνεις όλο και πλιότερο στο χάος! Κι όλο και πιο πολύ θα πληθαίνουν οι απορίες σου! Αν μπορούσαν οι άνθρωποι να βρουν την αλήθεια του κόσμου, δε θα προσκύναγαν και δε θα στηρίζονταν σε θρησκείες λογίων λογίων, που έπλασαν με τη φαντασία τους οι ίδιοι για να στηρίζονται στο ίδιο τους το ψέμα και να αλληλολιβανίζουν την αινιγματική τους ύπαρξη!...»

Έτσι κι εγώ, είδα κι αποείδα, με γεμάτο το κεφάλι μου απορίες τελείωσα το σχολαρχείο και, μαθαίνοντας την ώρα που ξεψυχούσε η μάνα μου την αλήθεια του εαυτού μου, είπα να φύγω μακριά να γυρίσω τον κόσμο, αλλά πάλι πιάστηκα σε τούτο το χωριό και παντρεύτηκα τη μάνα σου.

Όμως πάντα είχα στο μυαλό μου να φύγω, να γυρίσω τον κόσμο έστω και ξυπόλητος. Έτσι ίσως μάθαινα κάτι παραπάνω γι' αυτόν.

Έβλεπα τα καραβάνια, τους γύφτους που πέρναγαν απ' το χωριό περαστικοί και τους ζήλευα, ήθελα να πάω κοντά τους... Κι όποια καραβάνια περνούσαν από δω έπιανα γνωριμίες, φιλίες κι έγινα κουμπάρος με πολλούς. Πολλές φορές έφτασα στο «αμήν» να φύγω μαζί τους, μια η αγάπη της μάνας σου και η δική σου, που σας λάτρευα, με κράτησαν. Θυμάσαι, παιδί μου, τον αρχηγό εκείνου του καραβανιού, τον Νταντά, που είχε τη μικρούλα όμορφη Ντούλκα; Ε, αυτός ο Νταντάς ήταν σοφός αγράμματος γύφτος. Μου 'λεγε, όποτε ερχόταν κι ανταμώναμε, χίλια δυο απ' τον κόσμο που διάβαινε και ζούσε. Μου 'λεγε πως οι μόνοι άνθρωποι που ακολουθάνε τα «χνάρια» του Χριστού είναι οι γύφτοι, που γυρίζουν συνέχεια όλη τη γη για να δείχνουν στους ανθρώπους πως η ζωή είναι μικρή, τόσο δα! Κι ότι ο άνθρωπος δεν πρέπει να μαζεύει πλούτια και περιουσίες μεγάλες, ούτε να εκμεταλλεύεται τους άλλους ανθρώπους για να σωρεύει άχρηστα πράγματα που τον κάνουν αχόρταγο, κακόν και εγκληματία! Μας κατηγοράνε, μου 'λεγε ο αρχηγός, πως εμείς φτιάξαμε τα καρφιά και καρφώσαμε το Χριστό στο σταυρό του. Όμως να που εμείς συνεχίζουμε τη ζωή του Χριστού και των Αποστόλων, το που γύριζαν από χώρα σε χώρα για να διδάξουν το λόγο του. Κι αν κάποτε η ράτσα μας αναγκάζεται να ζητιανέψει ή και να κλέψει κάτι ασήμαντο, το κάνει για να ζήσει κι όχι για να πλουτίσει, όπως όλοι οι άλλοι φανατικοί χριστιανοί!

Γι' αυτό, παιδί μου Κέδρο, μη σε κάνει να λυπηθείς που είσαι από γύφτικη γενιά. Να 'σαι περήφανος και να νιώθεις τον εαυτό σου σοφότερο απ' τους άλλους κι ας διαβάζουν οι άλλοι τόμους βιβλία για να μορφωθούν.

Αγάπα τους γύφτους, παιδί μου, αγάπα τη ράτσα του πατέρα σου και τη δικιά σου, που είναι η μοναδική ελεύθερη, ανεξάρτητη και αδούλωτη

ράτσα του πλανήτη μας. Οι γύφτοι, λένε, φτιάξαν τα καρφιά που σταύρωσαν το Χριστό! Όμως το Χριστό τον πρόδωσαν και τον σταύρωσαν για τα λεφτά οι φιλάργυροι. Κι ύστερα τον αναστήσανε αυτοί οι ίδιοι και τον δοξολογάνε τώρα κάνοντας μεγάλες μετάνοιες στ' όνομά του!

Ένας είναι ο άνθρωπος όποιο χρώμα κι αν έχει το πεσί του, όποια γλώσσα κι αν μιλάει, όποια θρησκεία κι αν πιστεύει, όσα γράμματα κι αν ξέρει. Και το πρώτο και κύριο που πρέπει να μάθει ο κοινός αυτός άνθρωπος είναι ο εαυτός του ο ίδιος.

«Γνώρισε τον εαυτό σου» λέγανε οι αρχαίοι σοφοί, που αλληλοτρώνονταν κι αυτοί όπως και τώρα!

Αιώνες και αιώνες αλληλοσκοτώνεται ο άνθρωπος, από τότε που πρωτοεμφανίστηκε στη γη, κι ακόμα δεν κατάφερε να γνωρίσει τον εαυτό του.

Μοναδική του επιδίωξη και φροντίδα είναι τα πράγματα γύρω του, που κατέχει και εξουσιάζει. Δουλεύει, σκοτώνεται, κλέβει, αυτοφυλακίζεται σ' έναν τόπο, λέγοντάς τον δικό του, σωρεύοντας σ' αυτόν πλούτη, που τα λείει δικά του! Και δε βλέπει ο ανθρωπάκος μας πως ούτε το ίδιο του το σαρκίο δεν του ανήκει!... Ποια λοιπόν η σοφία του ανθρω-

που; Ποια η μεγαλοθυμία του; Μήπως οι συνεχείς καινούριες φυλακές που φτιάχνει για τον εαυτό του; Μήπως τα πολυπληθή καταναλωτικά αγαθά που παράγει για τις καταναλωτικές κοινωνίες του, που τον βυθίζουν όλο και πιο πολύ στο νεκροφόρο νέφος απομακρύνοντάς τον απ' τη φύση που τον γέννησε;

Γι' αυτό λοιπόν, παιδί μου, λέω πως οι γύφτοι είναι οι πιο ελεύθεροι του κόσμου μας. Είναι η φυλή του ανθρώπου που κατόρθωσε να γνωρίσει λίγο τον εαυτό της και τον προορισμό της στη γη. Τελευταία μου ευχή, παιδί μου Κέδρο; Αγάπα τους γύφτους πιο πολύ απ' τους άλλους ανθρώπους. Κι αν δεν μπορέσεις να τους ακολουθήσεις, αγάπα τους. Είναι οι μοναδικοί που σπουδάζουν τη ζωή κι ας είναι αναλφάβητοι, είναι οι άνθρωποι που γνώρισαν κάπως τον εαυτό τους. Κι αφού αγαπήσεις πραγματικά τους γύφτους, θα δεις πως μεμιάς θα αγαπήσεις και όλους μαζί τους ανθρώπους, εχθρούς και φίλους, κι ακόμα τα ζώα και τα φυτά, που σε θρέφουν κι ομορφαίνουν τη ζωή σου. Μην ψάχνεις στο χάος να βρεις τη φύτρα σου, το χάος είσαι συ ο ίδιος, αφού και συ είσαι ένα ελάχιστο μόριο απ' αυτό.

Από το βιβλίο του Τ. Παπαποστόλου, *Το καρβάνι του Θεού*

Και λίγα περισσότερα

Οι διαστάσεις της τσιγγάνικης γλώσσας

Η διαλεκτική διαφοροποίηση της τσιγγάνικης γλώσσας (Ρομανί) είναι πολύ μεγάλη. Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Ρομανί αποτελεί ένα δίκτυο περισσότερων από 60 διαλέκτων, που εντάσσονται σε ορισμένες ομάδες. Η διασπορά των Τσιγγάνων, καθώς και το γεγονός ότι η γλώσσα τους δεν είναι γραπτή, συντελούν στη διάσπασή της σε διαλέκτους, τόσο πολύ που συχνά είναι δύσκολη ακόμα και η απομόνωση κάποιου «βασικού πυρήνα».

Η Ρομανί είναι μία εξαιρετικά δυναμική γλώσσα. Ο κάθε ομιλητής της πρακτικά είναι δίγλωσσος και σε όλες τις χώρες

διαρκώς η γλώσσα δανείζεται από τις γλώσσες των ευρύτερων κοινωνιών. Στην κάθετη διαστρωμάτωση, που καθορίζεται από την ιστορία της κάθε ομάδας και από τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο στον οποίο αυτή ζει και κινείται, προστίθεται μία οριζόντια διαστρωμάτωση, η οποία καθορίζεται από τις ιδιαίτερες συνθήκες ζωής των μελών κάθε ομάδας.

Στα δάνεια και στις ιδιαιτερότητες της τσιγγάνικης γλώσσας ανιχνεύει κανείς την ιστορία—ή, ακριβέστερα, τις ιστορίες—των Τσιγγάνων. Μέσα από την παρατήρηση της Ρομανί και των ομοιοτήτων που αυτή είχε με τις

ινδικές γλώσσες, έγιναν για πρώτη φορά, στα τέλη του 18ου αιώνα, συγκροτημένες υποθέσεις για την προέλευση των Τσιγγάνων. Οι περσικές, οι αρμένικες, οι κουρδικές, οι ελληνικές λέξεις που απαντούν στη Ρομανί οδήγησαν σε μία ορισμένη ανακατασκευή της «πορείας των Τσιγγάνων». Κι ακόμα η διάλεκτος που χρησιμοποιεί η κάθε ομάδα μαρτυρεί το πρόσφατο παρελθόν της και τις ιστορικές της περιπέτειες.

Οι Τσιγγάνοι όχι μόνο δανείστηκαν γλωσσικά στοιχεία από τις χώρες στις οποίες έζησαν αλλά και άφησαν τα σημάδια της δικής τους γλώσσας.

Πιθανότατα δεν υπάρχει ούτε μία ευρωπαϊκή γλώσσα που να μην έχει προσλάβει κάποιες τσιγγάνικες λέξεις ή εκφράσεις, κατά κανόνα μέσα από μία ιδιωματική έκφραση που σιγά σιγά πέρασε στην καθημερινή ομιλία. Αλλού αυτή η διεύδυση έλαβε χώρα μέσα από τις επαγγελματικές γλώσσες.

Στην Αγγλία και στην Ουαλία ακόμα και όσοι δεν είναι Τσιγγάνοι χρειάζεται να κατέχουν μερικές λέξεις της Αγγλο-ρομανί, για να ασχοληθούν με το εμπόριο μεταχειρισμένων αυτοκινήτων ή παλαιών μετάλλων. Και τα ντόρπικα, η γλώσσα των μαστόρων της Ευρυτανίας, στις αρχές του αιώνα μας, βασίζονταν στην τσιγγάνικη γλώσσα. Σε μερικές περιοχές η επίδραση της τσιγγάνικης γλώσσας υπήρξε τόσο ισχυρή που αντανakλάται στη διάλεκτο ολόκληρης της περιφέρειας και στο πνεύμα της πολιτισμικής της έκφρασης. Η Ανδαλουσία και οι χαρακτηριστικότερες μορφές της τέχνης της, το φλαμένκο και το κάντε χόντο (βαθύ τραγούδι), αποτελεί το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα.

Παρ' όλα αυτά, η γλώσσα των Τσιγγάνων για αιώνες αμφισβητήθηκε, αγνοήθηκε ή απαξιώθηκε, σαν συνονθύλευμα τυχαίων λέξεων και εκφράσεων χωρίς καμία δομή ή συστηματικότητα. Οι

λόγοι αυτής της απαξίωσης (καθώς και ολόκληρη η φιλοσοφία που νομιμοποιεί ορισμένα γλωσσικά συστήματα και απαξιώνει άλλα) δεν είναι τόσο γλωσσολογικοί όσο κοινωνικοί και πολιτικοί.

Η γλώσσα είναι ένας σημαντικός παράγοντας γύρω από τον οποίο δομείται η ταυτότητα ομάδων και ατόμων. «Τα όρια της γλώσσας μου είναι τα όρια του κόσμου μου» έγραψε ο Βιτγκενστάιν, εκφράζοντας με τον καλύτερο τρόπο την αντίληψη ότι οι γλωσσικές δομές περιγράφουν και ταυτόχρονα επηρεάζουν το συνολικό τρόπο του σκέπτεσθαι, δίνουν, με άλλα λόγια, το κλειδί με το οποίο μια ομάδα και τα άτομα που κοινωνικοποιούνται μέσα σε αυτήν νοηματοδοτεί τον κόσμο, καθιστώντας τον προσβάσιμο στην εμπειρία της.

Στις διαδικασίες συγκρότησης των εθνικών κρατών ο παράγοντας αυτός λήφθηκε πολύ σοβαρά υπόψη. Σε ένα μεγάλο βαθ-

μό η διαμόρφωση του καθενός από τα σύγχρονα εθνικά κράτη ταυτίζεται με τη διαδικασία γλωσσικής ενοποίησης των πληθυσμών που συμπεριλάμβαναν αυτά τα κράτη. Ας πάρουμε για παράδειγμα τα πρώτα βήματα δημιουργίας του νεότερου ελληνικού κράτους. Η *Βαβυλωνία* του Δ. Βυζαντίου δείχνει με τον παραστατικότερο τρόπο πώς στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος συμπεριλήφθηκαν πληθυσμοί που τα ιδιώματά τους ήταν τόσο διαφορετικά, ώστε μερικές φορές να μην είναι κατορθωτή ούτε η στοιχειώδης συνεννόηση. Κάθε εθνική γλώσσα είναι μια αφαίρεση. Αντανακλά το επίπεδο της ενότητας που ο εθνικός σχηματισμός οραματίζεται και επιδιώκει για τον εαυτό του και όχι την πραγματικότητα της γλωσσικής έκφρασης όλων των ομάδων που συμπεριλαμβάνει. Κατά τη διαδικασία της ενοποίησης, στην οποία εμπλέκονται τόσο παράγοντες που σχετίζονται με την πολιτική δύναμη όσο και η

εκπαίδευση, η διοίκηση, τα μέσα επικοινωνίας, κάποια γλωσσικά συστήματα σιγά σιγά θα εγκαταλειφθούν και κάποια άλλα θα περιθωριοποιηθούν ως διάλεκτοι. Η διαδικασία αυτή δεν έχει καμία σχέση με την αξία των ίδιων των γλωσσών. Σύμφωνα με την πολύ γνωστή ρήση του Max Weinreich, «Μία γλώσσα δεν είναι παρά μία διάλεκτος με πεζικό και ναυτικό».

Είναι λοιπόν αξιοθαύμαστο το πώς οι Τσιγγάνοι διατήρησαν τη γλωσσική ιδιαιτερότητά τους, παρά το γεγονός ότι η γλώσσα τους δεν αντλεί τη δύναμή της από κανένα εθνικό κράτος, ούτε υποστηρίζεται από πολιτικές ή διοικητικές δυνάμεις. Στη ρίζα αυτού του επιτεύγματος βρίσκεται η ιδιαίτερη σημασία που έχει η τσιγγάνικη γλώσσα, η Ρομανί, για τους ομιλητές της.

Δύο είναι οι πολύ ξεχωριστές ιδιότητες της Ρομανί.

Πρώτα πρώτα, οι περισσότε-

ρες εθνικές γλώσσες δομούν την ιδιαιτερότητά τους μέσα από την (συμβολική κυρίως αλλά και πραγματική) περιχαράκωσή τους αφενός και την ομοιογενοποίησή τους αφετέρου. Οι περισσότερες γλώσσες «παράγουν» μονόγλωσσους ανθρώπους και αντλούν τη νομιμότητά τους από την αντίληψη αυτών των ανθρώπων ότι η γλώσσα που μιλούν είναι η μοναδική δυνατή μορφή επικοινωνίας στο δεδομένο γεωγραφικό και κοινωνικό πλαίσιο. Οι Τσιγγάνοι όμως έχουν συνυπάρξει και συνυπάρχουν με ανθρώπους που μιλούν διαφορετικές γλώσσες, έχουν κατορθώσει να συνεννοηθούν με ανθρώπους που είχαν διαφορετική μητρική γλώσσα και, ως εκ τούτου, γνωρίζουν και τη σχετικότητα των γλωσσικών συστημάτων και τις δυνατότητες της επικοινωνίας που υπάρχουν ανάμεσα στα διαφορετικά γλωσσικά συστήματα. Έπειτα, για τους περισσότερους ανθρώπους ο ορίζοντας της συγκρότη-

σής τους συνυφαίνεται με μία μόνο γλώσσα και βιώνουν την επικοινωνία βασικά ως επικοινωνία στη γλώσσα αυτή. Αντίθετα, οι ομιλητές της Ρομανί, που χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους ταυτόχρονα με την κυρίαρχη γλώσσα του κοινωνικού σχηματισμού στον οποίο ζουν, μπορούν να αναγνωρίσουν καλύτερα την πραγματικότητα ότι τα διάφορα γλωσσικά συστήματα εξυπηρετούν διαφορετικές μορφές επικοινωνίας που υπαγορεύονται από την ιδιαίτερη συγκρότηση των ομιλητών τους και από τις επικοινωνιακές περιστάσεις που καθορίζουν οι μεταξύ τους σχέσεις. Η διγλωσσία των Τσιγγάνων αντιστοιχεί στην ικανότητά τους να ζουν ανάμεσα σε δύο κόσμους και να διαπερνούν τα όριά τους. Οι Έλληνες Τσιγγάνοι θα χρησιμοποιήσουν, για παράδειγμα, τα ελληνικά όταν συναλλάσσονται με τους γκατζέ αλλά θα επικοινωνήσουν με τους δικούς τους ανθρώπους στα τσιγγάνικα

για να μοιραστούν χαρές και λύπες, να δώσουν οδηγίες, να αφηγηθούν ή να διαφωνήσουν. Κι αν έχουν φίλους μη Τσιγγάνους, φυσικά θα χρησιμοποιήσουν με πιο προσωπικό τρόπο και τα ελληνικά.

Ακόμα, θα χρησιμοποιήσουν ίσως τη Ρομανί μπροστά στους γκατζέ για να αμυνθούν, αν βρίσκονται σε εχθρικό περιβάλλον και πρέπει να λάβουν αμυντική θέση, και την Ελληνική ανάμεσα στους δικούς τους, αν θέλουν να είναι και οι μη Τσιγγάνοι μάρτυρες στα διαμεμβόμενα. Ενώ λοιπόν για τους μονόγλωσσους ανθρώπους η γλώσσα τους είναι κυρίως ένα κλειστό σύστημα, που αντλεί το κύρος του από την κυριαρχία του επί των άλλων πιθανών μορφών επικοινωνίας και που η ισχύς του απειλείται όταν συνυπάρχει με άλλα συστήματα, για τους διγλωσσους κατά κανόνα Τσιγγάνους, η γλώσσα είναι σχέση και η αξία της έγκειται σε ένα μεγά-

λο βαθμό ακριβώς στον τρόπο με τον οποίο χειρίζεται τη συνύπαρξή της με άλλες γλώσσες.

Βέβαια τα όρια ανάμεσα στην τοιγγάνικη γλώσσα και στην κυρίαρχη γλώσσα της εκάστοτε κοινωνίας δεν είναι απόλυτα: μη τοιγγάνικες λέξεις που σχετίζονται με τη διοίκηση, την πρόνοια, την εκπαίδευση και άλλους χώρους, στους οποίους εμπλέκονται οι Τοιγγάνοι αλλά κυριαρχούν οι γκατζέ, παρεισφρέουν στην τοιγγάνικη γλώσσα, προσαρμόζονται στη δομή της και εντάσσονται λειτουργικά σε αυτήν (βλέπε για παράδειγμα το ρήμα *γραφινάβα*).

Ακριβώς επειδή οι Τοιγγάνοι αντιλαμβάνονται καλύτερα από τις μονόγλωσσες ομάδες ότι το κάθε γλωσσικό σύστημα αναπτύσσει την υπόστασή του μέσα από τις σχέσεις του με τα άλλα συστήματα, δε διέπονται από την «αμυντική υστερία» που διακρίνει τους ομιλητές πολλών «εθνικών γλωσσών» απέναντι στα δά-

νεια. Αυτό που η γλωσσολογία έχει δείξει, αλλά η κοινή συνείδηση αρνείται, ότι δηλαδή η εξέλιξη, ο δανεισμός και ο συγκρητισμός είναι φυσιολογικές και χρήσιμες διαδικασίες στην πορεία κάθε γλωσσικού συστήματος, για τους Τοιγγάνους αποτελεί βίωμα.

Αυτό δε σημαίνει ωστόσο ότι η τοιγγάνικη γλώσσα στερείται συστηματικών λειτουργιών και δομών, όπως τόσο συχνά έχει υποστηριχτεί, ούτε ότι είναι ένα τυχαίο μείγμα από εκφράσεις και λέξεις δανεισμένες από άλλες γλώσσες.

Αντίθετα, η εκπληκτική ευελιξία της και η ικανότητά της να χειρίζεται τις αλληλεπιδράσεις με άλλα γλωσσικά συστήματα και να εντάσσει νέα στοιχεία, αποδεικνύει την ύπαρξη και τη δύναμη του πυρήνα της.

Ούτε η ευελιξία της τοιγγάνικης γλώσσας συνεπάγεται ότι

αυτή δεν έχει την ίδια σημασία που έχουν και οι άλλες γλώσσες για τους ομιλητές της, για τη συγκρότησή τους, την κοινωνικοποίησή τους και τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Αλλά, όπως και οι γλώσσες, έτσι και οι ταυτότητες συγκροτούνται μέσα από τη σχέση τους με άλλες, διαφορετικές ταυτότητες. Ο «Τσιγγάνος» είναι «αυτό που είναι» μέσα από την αντιπαραθετική συνύπαρξή του με τους «άλλους» και χειρίζεται, ενισχύοντας ή τροποποιώντας, την ταυτότητά του μέσα από τις σχέσεις του με αυτούς, σχέσεις που μία σημαντική παράμετρός τους είναι και η γλώσσα. Επειδή μάλιστα η τσιγγάνικη γλώσσα δεν είναι γραπτή ούτε νομιμοποιείται μέσα από κανένα θεσμικό πλαίσιο, κρατική οργάνωση ή «εθνική παράδοση», είναι η επικοινωνιακή πλευρά της γλώσσας, οι σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα από αυτήν και αποκρυσταλλώνονται σε αυτήν, από τις οποίες κυρίως εξαρτάται η

επιβίωση και η ανάπτυξή της. Για να χρησιμοποιήσουμε μία μεταφορά, μην έχοντας επίσημους αποθηκευτικούς χώρους για τη γλώσσα τους, οι Τσιγγάνοι την κουβαλούν πάντα μαζί τους, τόσο στη συγχρονική όσο και στη διαχρονική της διάσταση.

Όπως έχουμε πει και αλλού, η κοινωνικότητα των Τσιγγάνων διασφαλίζεται και εξαρτάται από την καθημερινή πρακτική τους και η γλωσσική έκφραση συνιστά ένα σημαντικό μέρος αυτής της πρακτικής. Τα πανηγύρια, τα προσκυνήματα, τα κάθε λογής ταξίδια που δίνουν την ευκαιρία για επαφές πέρα από το άμεσο κοινωνικό τους περιβάλλον, για τους Τσιγγάνους συνιστούν όχι απλά πεδία συναντήσεων με τους άλλους αλλά και πεδία επιβεβαίωσης ή επαναδιαπραγμάτευσης της ίδιας τους της ταυτότητας, μιας ταυτότητας που περισσότερο από τις άλλες, τις «επίσημες», εξαρτάται από τις κοινωνικές σχέσεις.

Είτε επιβεβαιώσει την κοινότητα του με ανθρώπους που δεν έχει ποτέ προηγουμένως συναντήσει, μιλώντας την ίδια βασική γλώσσα, είτε τη διαφορά του από άλλους Τσιγγάνους, μέσα από την προφορά, κάποιες λέξεις που διαφοροποιούνται από διάλεκτο σε διάλεκτο ή δάνεια που προέρχονται από διαφορετικές πηγές, μέσα από τη γλωσσική επικοινωνία με το συνομιλητή του, ο Τσιγγάνος σε αυτές τις περιστάσεις έχει την ευκαιρία να ξανασυναντηθεί με τον (κοινωνικό) εαυτό του, να ψηλαφίσει τη συγκεκριμένη πλευρά της ταυτότητάς του και να στηρίξει (ή να τροποποιήσει) το αίσθημα που έχει γι' αυτήν.

Η άλλη πλευρά της ιδιαιτερότητας της Ρομανί, που προκύπτει από την πρώτη, είναι η σχολιαστική/κριτική της διάσταση. Καθώς οι Τσιγγάνοι είναι συνήθως αποκλεισμένοι από άλλα μέσα προβολής και νομιμοποίησης

της κοσμοαντίληψης και της δημιουργικότητας που εκφράζει η γλώσσα τους, επειδή στον κοινωνικό σχηματισμό όπου ζουν κυρίαρχη είναι μια γλώσσα διαφορετική από τη «δική τους», μία γλώσσα την οποία γνωρίζουν αλλά όχι ως μοναδική τους, οι Τσιγγάνοι μπορούν να στέκονται κριτικά απέναντι στην κυρίαρχη γλώσσα και έκφραση εν γένει. Και μάλιστα η κριτική διαμεσολάβηση του κυρίαρχου λόγου από τα δικά τους εκφραστικά και δημιουργικά σχήματα είναι ένας από τους σημαντικότερους τρόπους για να διατηρήσουν την αυτοπεποίθηση και τη συνείδηση της αξίας τους. Η γλώσσα των Τσιγγάνων λειτουργεί ανάμεσα στα άλλα και σαν αντίβαρο σε έναν επεκτατικό κυρίαρχο λόγο που απαξιώνει και που επιδιώκει να απορροφήσει τους εναλλακτικούς «λόγους».

Η τσιγγάνικη γλώσσα συχνά παίζει με τα στερεότυπα που φέρει

η κυρίαρχη γλώσσα, τα ανατρέπει, τα αμφισβητεί, τα διαβρώνει. Στις αφηγήσεις τους, τα σύμβολα, οι λέξεις και οι έννοιες προσλαμβάνουν ένα ιδιαίτερο νόημα, που ανταποκρίνεται στον ιδιαίτερο τρόπο τους να δομούν συμβολικά τον κόσμο και να διαμεσολαβούν στην κατανόσή του.

Η προφορικότητα

Η γλώσσα των Τσιγγάνων είναι προφορική. Αυτό δε σημαίνει ότι οι Τσιγγάνοι δε γνωρίζουν τους μηχανισμούς και τις επικοινωνιακές δυνατότητες της γραφής, αφού ζουν και κινούνται σε κοινωνίες με υψηλό βαθμό εγγραμματοσύνης και, παρά το σημαντικό αναλφαβητισμό τους, αρκετοί Τσιγγάνοι γνωρίζουν να διαβάζουν και να γράφουν στη γλώσσα της χώρας όπου ζουν. Ωστόσο η προφορικότητα της γλώσσας στην οποία

πρωταρχικά κοινωνικοποιούνται κατά κανόνα, στην οποία αυθόρμητα εκφράζονται και η οποία είναι ο φορέας της συλλογικής τους γνώσης και το μέσο έκφρασης της ταυτότητάς τους είναι ένα κλειδί για να κατανοήσουμε τη σκέψη και την έκφρασή τους.

Η απόλυτη κυριαρχία της εγγραμματοσύνης στο σύγχρονο δυτικό κόσμο στον οποίο έχουμε κοινωνικοποιηθεί και δομήσει τη σκέψη μας κάνει πολύ δύσκολη την προσπάθεια να ξεφύγουμε από αυτό τον τρόπο σκέψης και να αποτιμήσουμε την προφορική δημιουργικότητα με τα μάτια των φορέων της. Ακόμα και τα πιο διάσημα προφορικά δημιουργήματα, όπως τα ομηρικά έπη, αναλύθηκαν από τον εγγράμματο πολιτισμό μας με έναν τρόπο που σε μεγάλο βαθμό εξέφραζε περισσότερο τον τρόπο που σκέφτονταν οι αναλυτές παρά οι δημιουργοί τους. Έτσι μάλλον θα προκαλούσε έκπληξη στο σύγχρονο δυτικό πο-

λιτισμό που ταυτίστηκε τόσο στενά με τον Όμηρο το συμπέρασμα ότι η ομηρική Ελλάδα καλλιέργησε μια ποιητική και διανοητική αρετή στηριγμένη στην προφορική κότητα που εμείς έχουμε θεωρήσει λίγο πολύ ελάττωμα.

Όμως η δυναμική της προφορικής δημιουργικότητας επιβιώνει. Όσο απόλυτη και αυτονόητη κι αν φαίνεται σήμερα η κυριαρχία της εγγραμματοσύνης, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο διάλογος ανάμεσα στην προφορική κότητα και στην εγγραμματοσύνη, οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε προφορικές και γραπτές μορφές έκφρασης είναι μια πολύ σημαντική παράμετρος στην εξερεύνηση της ανθρώπινης έκφρασης.

Πολλοί σύγχρονοι πολιτισμοί, και ανάμεσά τους συγκαταλέγεται ο ελληνικός, που ενώ γνωρίζουν από αιώνες τη γραφή, ποτέ δεν την εσωτερίκευσαν απόλυτα, στηρίζονται σε παραδοσια-

κά χαρακτηριστικά της προφορικής έκφρασης, όπως η λογοτυπική σκέψη και έκφραση. Και παραπέμπουμε όποιον έχει αμφιβολίες στον πλούτο και στην ευρύτατη χρήση των παροιμιών στο σύγχρονο ελληνικό λόγο. Όταν διδάσκονται στα σχολεία μέσα από τα βιβλία οι αρχαίοι ρήτορες, οι αγώνες λόγου των σοφιστών, τα δημοτικά μας τραγούδια, τι άλλο έχουμε παρά μια συνάντηση των δύο βασικών μορφών στη γλωσσική έκφραση του ανθρώπου. Άλλωστε οι δυο μορφές συνυπάρχουν μέσα στην ίδια την πρακτική της τάξης. Ο δάσκαλος που διασπά την προφορική επικοινωνία του με την τάξη και ζητά από τους μαθητές του να ανοίξουν τα βιβλία τους στη σελίδα τάδε και να αποσυρθούν στον ιδιωτικό κόσμο της ατομικής επικοινωνίας τους με το κείμενο, ζωντανεύει την πλατωνική προβληματική όπως αιώνες πριν διατυπώθηκε στο Φαίδρο.

Πρέπει ως εκ τούτου να διευκρινίσουμε δύο ζητήματα: Πρώτον, η προφορική συνιστά μία διάσταση της τοιγγάνικης γλώσσας, που τη διαφοροποιεί μεν από ορισμένες εκφάνσεις της «παγιωμένης» ελληνικής γλώσσας, αλλά ταυτόχρονα τη συνδέει με άλλες εκδοχές της ελληνικής γλωσσικής έκφρασης.

Δεύτερον, στον ίδιο βαθμό που εξελίσσονται οι υπόλοιπες πολιτισμικές πρακτικές των Τοιγγάνων, εξελίσσεται και η σχέση τους με την ιδιαίτερη γλώσσα τους — τουλάχιστον για όσους από αυτούς τη μιλούν. Επομένως, η προφορική της τοιγγάνικης γλώσσας δεν έχει την ίδια σημασία για όλες τις ομάδες και για όλες τις γενιές των Τοιγγάνων, ούτε καλύπτει στον ίδιο βαθμό τις ανάγκες τους. Είναι χαρακτηριστικό το έντονο ενδιαφέρον και οι προσπάθειες που γίνονται τα τελευταία 20 χρόνια για την καταγραφή της τοιγγάνικης γλώσσας.

Στο πλαίσιο αυτό, οι παρακάτω παρατηρήσεις εκφράζουν κάποιες πλευρές, αλλά δεν εξαντλούν τη δυναμική και τις διαστάσεις της τοιγγάνικης γλώσσας.

Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της έκφρασης που βασίζεται στην προφορική;

Η σκέψη που διατηρείται σε ένα προφορικό γλωσσικό σύστημα είναι δεμένη με την επικοινωνία.

Υποθέστε ότι ένα άτομο που η γλώσσα του είναι προφορική αρχίζει να σκέφτεται ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο πρόβλημα και πως τελικά κατορθώνει να βρει μια λύση που είναι επίσης σχετικά περίπλοκη και αποτελείται, ας πούμε, από μερικές εκατοντάδες λέξεις. Πώς θα συγκρατήσει το λόγο που με τόσο κόπο ανέπτυξε για να τον επαναλάβει αργότερα; Όταν η γραφή απουσιάζει ολοκληρωτικά, δεν υπάρχει τίποτα έξω από το σκεπτόμενο άτομο, δεν υπάρχει το κείμενο που θα του επιτρέψει να αναπαραγάγει

την ίδια επιχειρηματολογία ή να επαληθεύσει αν το έκανε ή όχι. Έτσι, ένας συνομιλητής είναι ουσιαστικά απαραίτητος: είναι δύσκολο να σκέφτεσαι μόνος σου για ώρες στη σειρά (Ong).

Οι Τσιγγάνοι θεωρούν την επικοινωνία με τους ομογλώσσους τους, τους «δικούς τους ανθρώπους», εξαιρετικά σημαντική και για άλλους λόγους και γιατί μέσα από την επικοινωνία αυτή αναπτύσσεται, πλουτίζει και σταθεροποιείται η σκέψη τους. Αντίθετα, για όσους είναι φορείς ενός εγγράμματου πολιτισμού, συχνά η μοναξιά και η συγκέντρωση είναι ταυτόσημες με τη διανοητική εργασία.

Η προφορική σκέψη είναι συνυφασμένη με τα μνημονικά συστήματα που χρησιμοποιεί.

Πώς θα λύσει ο σκεπτόμενος άνθρωπος το πρόβλημα που αντιμετωπίζει, να διατηρήσει δηλαδή τις σκέψεις του χωρίς τη βοήθεια του κειμένου; Η μόνη απάντηση

είναι αυτή: κάνοντας σκέψεις που απομνημονεύονται. Ο ρυθμός, οι επαναλήψεις και οι αντιθέσεις, οι παρηχήσεις και οι συνηχήσεις, η καθορισμένη θεματική διάταξη, η δόμηση γύρω από παροιμίες που συνεχώς ακούει ο καθένας, έτσι ώστε εύκολα του έρχονται στο νου, είναι τα μέσα που χρησιμοποιεί η προφορική σκέψη για να διατηρήσει τη συνοχή της απέναντι στο χρόνο που με τη ροή του τη διαχέει και την αποδομεί.

Χωρίς τα στερεότυπα, που χαρίζουν τη σταθερότητά τους στην προφορική σκέψη, κάθε γνωστική κατάκτηση, όσο σημαντική κι αν ήταν, δε θα παρέμενε παρά μια φευγαλέα σκέψη. Αυτό δε σημαίνει ωστόσο ότι τα στερεότυπα είναι κενά νοήματος, συμβατικές εκφράσεις που απλώς βοηθούν την προφορική σκέψη να ξαναβρεί το δρόμο της στις μνήμες των ανθρώπων. Δείχνοντας το δρόμο, ταυτόχρονα τον επηρεάζουν. Ο «δρόμος της φά-

λαινας» μπορεί να είναι ένας συμβατικός τρόπος για να μιλήσει κανείς για τη θάλασσα, ένας λογότυπος που τον χρησιμοποιεί κανείς ανεξάρτητα από το αν θέλει να μιλήσει για φάλαινες ή όχι, όμως όποιος έχει σκεφτεί τη θάλασσα έτσι, όσο συχνά κι αφηρημένα κι αν χρησιμοποιεί τη μετωνυμία, ποτέ του δε θα δει τη θάλασσα με τα ίδια μάτια που τη βλέπει αυτός που ποτέ του δεν έχει ακούσει ή χρησιμοποιήσει την παραπάνω έκφραση. Ο Αχιλλέας είναι γοργοπόδαρος ακόμα κι όταν κάθεται, και σίγουρα ο ποιητής δεν έχει στο μυαλό του την ταχύτητα του Αχιλλέα κάθε φορά που μιλάει γι' αυτόν, όμως το στερεοτυπικό επίθετο είναι ένας πολύ ιδιαίτερος τρόπος για να πλησιάσει κανείς την προσωπικότητα του Αχιλλέα, και σίγουρα όποιος ποτέ του δεν έχει ακούσει το επίθετο βλέπει με άλλα μάτια τον ήρωα. Επομένως ο Αχιλλέας μπορεί να είναι πάντα γοργοπόδαρος και ο δρόμος της φά-

λαινας να σημαίνει πάντα θάλασσα, όμως οι εκφράσεις είναι ισοδύναμες μόνο σε ένα συγκεκριμένο σύστημα έκφρασης.

Η λογοτυπική έκφραση αντανακλά τον αγώνα της προφορικής σκέψης να αντισταθεί στη διάσπασή της από το πέρασμα του χρόνου και από τη διάχυσή της σε πλήθος ανθρώπων και καταστάσεων (χωρίς τη βοήθεια ενός σταθερού συστήματος γραφής).

Για το λόγο αυτό η προφορική έκφραση προτιμά τα σύνολα λέξεων: πολλές γενιές δούλεψαν σκληρά για συνθέσουν τις παραδοσιακές εκφράσεις που αποκρυσταλλώνουν με τους συνδυασμούς τους την εμπειρία αιώνων. Κι εφόσον ένας συνδυασμός έχει αποκρυσταλλωθεί, είναι καλύτερο να διατηρηθεί ακέραιος, προστατεύοντας την ίδια τη σκέψη που τον δημιούργησε.

Αυτό δε σημαίνει ότι η προφορική σκέψη περιορίζεται από

τους συνδυασμούς με τους οποίους εκφράζεται: δίπλα σε έναν ορισμένο συνδυασμό μπορεί να υπάρχει ο ακριβώς αντίθετός του (για παράδειγμα, *kon dzanel but, but crdel* —όποιος πολλά ξέρει πολλά τραβάει—, αλλά και *ko na dzanel, merel bokhate* —όποιος δεν ξέρει πεθαίνει από την πείνα— λένε δύο φαινομενικά αντιφατικές μεταξύ τους τσιγγάνικες παροιμίες). Και οι δύο συνδυασμοί διατηρούνται διαιώνίζοντας την αλήθεια των σχέσεων που εκφράζουν.

Η επιμονή σε αυτούς τους συνδυασμούς δε δείχνει τη μονομέρεια αλλά την ύπαρξη μιας συγκεκριμένης σχέσης.

Γι' αυτό και στους «προφορικούς πολιτισμούς» εκτιμούν πολύ τους σοφούς γέροντες και τις γερόντισσες που γνωρίζουν και μπορούν να διηγηθούν ιστορίες από τα περασμένα. Για τους Τσιγγάνους η ιστορία φτάνει τόσο πίσω όσο πηγαίνουν οι αναμνήσεις

του γηροντότερου εν ζωή μέλους της ομάδας. Η γνώση αυτή, που αποκτάται μόνο μέσα από την εμπειρία και από τις συναντήσεις με άλλους τέτοιους σοφούς ανθρώπους, αποκτάται δύσκολα, είναι πολύτιμη, και γι' αυτό με δυσκολία αμφισβητείται. Στους προφορικούς πολιτισμούς, ο σεβασμός στον αγώνα και την αγωνία που προϋποθέτει η απόκτηση της οποιασδήποτε γνώσης μένει ακέραιος. Κανείς μπορεί να περιφρονήσει μόνο αυτό που βρίσκει εύκολα και σε αφθονία.

Το μυαλό του ανθρώπου που δεν είναι υποχρεωμένος με τη ζωή του ολόκληρη και το γενικό τρόπο που δομεί τη σκέψη του να διατηρεί την προηγούμενη γνώση, αφού έχει τα βιβλία, μπορεί να είναι πιο ελεύθερο να στραφεί σε νέους στοχασμούς.

Αυτό σημαίνει ότι οι φορείς του προφορικού πολιτισμού είναι πιο συντηρητικοί και/ή λιγότερο δημιουργικοί, όπως έχει τόσο συ-

χνά υποστηρικτεί; Η δημιουργικότητα και η πρωτοτυπία της προφορικής σκέψης συνίσταται όχι στο *τι* αλλά στο *πώς* της αφήγησης.

Ο άνθρωπος που η γλώσσα του είναι προφορική κατέχει το δίδαγμα της σύγχρονης γλωσσολογίας, ότι «το μέσο είναι το μήνυμα»: ο τρόπος με τον οποίο θα συνδυάσει και θα παρουσιάσει κάθε φορά τα γνωστά στοιχεία, θα εμπλουτίσει το περιεχόμενό τους, θα τους χαρίσει νέες διαστάσεις, θα τροποποιήσει αυτό το περιεχόμενο ή και θα το αμφισβητήσει.

Η διαδικασία αυτή δεν είναι μοναχική, όπως είπαμε και παραπάνω. Η φρεσκάδα μιας σκέψης, όσο χιλιοειπωμένη κι αν είναι, εξαρτάται από το πώς θα τη χρησιμοποιήσει αυτός που την εκφράζει για να χειριστεί τις σχέσεις του με τους συνομιλητές του αλλά και για να κωδικοποιήσει το «διάλογό» του με τις συγκεκριμένες περιστάσεις.

Η πρωτοτυπία της προφορικής αφήγησης συνίσταται όχι στην επινόηση νέων ιστοριών αλλά στην επίτευξη μιας ιδιαίτερης αλληλεπίδρασης με το δεδομένο κοινό στη δεδομένη στιγμή — σε κάθε αφήγηση η ιστορία πρέπει να εισαχθεί κατά τρόπο μοναδικό σε μια κατάσταση μοναδική, γιατί στους προφορικούς πολιτισμούς το κοινό πρέπει να οδηγηθεί στο να αντιδράσει (Ong).

Στη μοναδικότητα της σχέσης που θα αναπτύξει ο ομιλητής ή ο αφηγητής με το εκάστοτε ακροατήριό του στηρίζεται και η αυθεντικότητα ή η αξία της κάθε δήλωσης, η πρωτοτυπία της κάθε αφήγησης. Οι Τσιγγάνοι φαίνεται μερικές φορές να αγαπούν τα «μεγάλα λόγια», γνωρίζουν όμως καλύτερα από τον καθένα να διακρίνουν πότε τα λόγια αυτά ταιριάζουν στην περίπτωση και, πολύ περισσότερο, πότε εκφράζουν την αλήθεια του ομιλητή τους. Για τον ίδιο λόγο, οι Τσιγγ-

γάνοι δε δίστασαν να «δανειστούν» μοτίβα, ήρωες και θέματα από τις άλλες παραδόσεις των κοινωνιών στις οποίες έζησαν.

Ο τρόπος όμως που ερμήνευσαν και παρουσίασαν αυτά τα θέματα είναι που συνιστά την ιδιαιτερότητα της δημιουργικότητάς τους.

Και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι όσο πιστά κι αν καταγράψουμε ένα κομμάτι της προφορικής τοιγγάνικης δημιουργίας, ποτέ δε θα μπορέσουμε να αποδώσουμε ακέραια τη δυναμική του, γιατί η δυναμική αυτή εξαρτάται από την επικοινωνία και ο γραπτός λόγος είναι αδύνατον να αναπαραστήσει τη συνθετότητα των αλληλεπιδράσεων που λαμβάνουν χώρα την ώρα που εκτυλίσσεται μια συνομιλία ή μια αφήγηση. Ο γραπτός λόγος από τη φύση του δεν μπορεί παρά να διασώσει ένα μόνο κομμάτι αυτής της διαδικασίας, το «κείμενο». Όμως την ίδια κιάλας στιγ-

μή που καταγράφουμε κάτι που είναι φτιαγμένο προφορικά και προφορικά μεταδίδεται, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι αλλοιώνουμε την ίδια του τη φύση.

Η σχέση με την ανθρώπινη ζωή

Ακριβώς λόγω της ενεργητικής συμμετοχής του στη διατήρηση και στην αναπαραγωγή της γνώσης, ο άνθρωπος που μιλά μία προφορική γλώσσα δεν μπορεί να φανταστεί τον κόσμο που περιγράφει με αφηρημένες κατηγορίες, αποσπασμένες από την ανθρώπινη δράση.

Η γενναιότητα, η ευφυΐα κτλ. αναφέρονται σε ανθρώπους και, χωρίς να εξετάζει και να περιγράφει τα χαρακτηριστικά και τη δράση αυτών των ανθρώπων, ο συγκεκριμένος αφηγητής νιώθει ότι η έκφρασή του είναι κενή πε-

ριεχομένου, δεν μπορεί ούτε να μεταδώσει την εμπειρία του στους ακροατές του, ούτε να τους δώσει τα μέσα για να επιβεβαιώσουν ή να ελέγξουν αυτή την εμπειρία.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι βασισμένες στην προφορικότητα εκφράσεις δε διαθέτουν ένα μέσο τόσο ουδέτερο όπως ο κατάλογος. Στη ραψωδία Β της Ιλιάδας η απαρίθμηση των πλοίων περιλαμβάνει τα ονόματα των Αχαιών ηγετών και τις περιοχές στις οποίες κυβερνούσαν, αλλά σε ένα πλαίσιο ανθρώπινης δραστηριότητας: οι άνθρωποι και οι τόποι συνδέονται με ορισμένες πράξεις. Και στη Γένεση, οι προπάτορες του εβραϊκού λαού δεν παρουσιάζονται σαν απλά ονόματα, κάτι κάνουν: γεννούν.

Με τον ίδιο τρόπο οι Τσιγγάνοι μιλούν για αρετές ή για ελαττώματα, αναφερόμενοι στις ιστορίες συγκεκριμένων ανθρώπων, με ιστορίες που έχουν τη δική

τους ξεχωριστή θέση στο σύνολο των τσιγγάνικων αφηγήσεων.

Για το λόγο αυτό ακόμα και όταν οι τσιγγάνικες αφηγήσεις αναφέρονται σε περιβάλλοντα που την εμπειρία τους ποτέ δεν είχαν πραγματικά οι ομιλητές και που τα έχουν φανταστεί ή δανειστεί από άλλες αφηγήσεις, σε παλάτια, βασιλιάδες και νεράιδες, ο Τσιγγάνος αφηγητής δεν μπορεί να αντισταθεί στον πειρασμό να μπολιάσει τις αφηρημένες αυτές πραγματικότητες με λεπτομέρειες και στοιχεία από τη δική του καθημερινότητα, διαμορφώνοντας το ιδιόρρυθμο εκείνο περιβάλλον που τόσο πολύ χαρακτηρίζει τις εκφράσεις της τσιγγάνικης δημιουργικότητας.

Η αγωνιστικότητα

Διατηρώντας τη γνώση ενσωματωμένη στον κόσμο της ανθρώπινης ζωής, η προφορικότητα τοποθετεί τη μάθηση σ' ένα αγωνιστικό πλαίσιο. Ο άνθρωπος που μιλά μία προφορική γλώσσα γνωρίζει πολύ καλά ότι η γνώση προκύπτει μέσα από τη διαλεκτική των αντιθέσεων κι ακόμα ότι ο λόγος και η κατοχή του είναι δύναμη πάνω στους άλλους ανθρώπους.

Η δυναμική των ανθρώπινων σχέσεων διατηρείται έντονη στην προφορική έκφραση, καθώς δεν υπάρχει το γραπτό κείμενο που οι αποστάσεις που επιτρέπει αφήνουν το γνώστη να διαχωριστεί από τη γνώση του. Ο προφορικός άνθρωπος παράγει, αναπαράγει, μεταδίδει και αποκτά γνώση συμμετέχοντας στις ανθρώπινες σχέσεις κι αυτό εξηγεί την αγωνιστικότητα του λόγου του.

Και για το λόγο αυτό θα βρει κανείς στις τσιγγάνικες αφηγήσεις ακραίους χαρακτήρες κι ακραίες καταστάσεις, όχι γιατί οι Τσιγγάνοι είναι «άνθρωποι του πάθους» όπως υποστηρίζει η παραφιλολογία που έχει αναπτυχθεί γύρω τους, αλλά γιατί γνωρίζουν τη σκληρότητα της ζωής και γιατί γνωρίζουν και δεν έχουν λόγους να ωραιοποιήσουν τις δυσάρεστες πλευρές της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Στον ίδιο ρεαλισμό οφείλεται κι η έλλειψη κορύφωσης ή δικαίωσης που συχνά καταμαρτυρούν οι μη Τσιγγάνοι στις τσιγγάνικες αφηγήσεις. Οι Τσιγγάνοι γνωρίζουν ότι στη ζωή τα πράγματα δεν εξελίσσονται με τον απόλυτο τρόπο των κλασικών παραμυθιών, και τα δικά τους «παραμύθια» έχουν πολύ ζωντανή σχέση με την πραγματικότητά τους για να κρύψουν αυτή την αλήθεια.

Οι παροιμίες και τα αινίγματα δε χρησιμοποιούνται μόνο για

την αποθήκευση της γνώσης αλλά και για να εμπλέκουν και άλλους σε λεκτικές και πνευματικές διαμάχες: όταν κάποιος εκφέρει μια παροιμία ή ένα αίνιγμα, προκαλεί την πνευματική δεινότητα των ακροατών του, τους ζητά να επιλύσουν το αίνιγμα, να συμπληρώσουν την παροιμία με κάποια άλλη ή να αντιλογήσουν.

Τυπική στις προφορικές κοινωνίες όλου του κόσμου, η αμοιβαία εξύβριση και οι κατάρες καταλήγουν μια μορφή τέχνης όπου ο καθένας καλείται να δείξει την πνευματική του ετοιμότητα.

Άλλωστε η αγωνιστικότητα του προφορικού λόγου δεν πρέπει να εκπλήσσει όταν πρόκειται για ομάδες που οι συνεχείς φυσικές δυσκολίες της ζωής τους έχουν διδάξει τη σκληρότητα που απαιτεί η επιβίωση. Η άλλη πλευρά της ευφάνταστης αμοιβαίας εξύβρισης είναι η υπερβολική έκφραση επαίνων και ευχών. Και τα δύο απαντούν στο λόγο των Τσιγγάνων.

Ο άνθρωπος που η γλώσσα του είναι προφορική μέσα από τις λεκτικές του εκφράσεις ανανεώνει κάθε μέρα τις σχέσεις του με την κοινότητα στην οποία ανήκει και επιβεβαιώνει ή επαναπροσδιορίζει τη θέση του μέσα σ' αυτή. Στις αφηγήσεις του ο άνθρωπος αυτός ψάχνει να βρει και να δώσει μαθήματα για τον τρόπο που πρέπει κανείς να ζει. Για το λόγο αυτό καμιά φορά ο αφηγητής περιγράφοντας τις πράξεις του ήρωα γλιστρά στο πρώτο πρόσωπο. Η μάθηση στις προφορικές κοινωνίες επιδιώκεται περισσότερο μέσα από τη μέθεξη παρά μέσα από την εξωτερική παρατήρηση.

Η αφήγηση ως τρόπος χειρισμού της ταυτότητας

Η προφορικότητα της γλώσσας των Τσιγγάνων είχε ως αποτέλεσμα να παρερμηνευθεί η δημιουργικότητά τους. Οι μύθοι, οι ιστορίες τους, τα τραγούδια τους, οι παροιμίες, ο τρόπος που εκφράζονται θεωρήθηκαν απομεινάρια μιας λαϊκής παράδοσης, επιβιώσεις ενός παρελθόντος που δεν έχει θέση στη σημερινή κοινωνία. Έτσι, ο ιδιαίτερος τρόπος έκφρασης που για τους Τσιγγάνους στηρίζει και επιβεβαιώνει την ιδιαίτερή τους ταυτότητα και τους τρόπους που επιστρατεύουν για να χειρίζονται σημερινά προβλήματα ερμηνεύθηκε ως πολιτισμική στατικότητα. Είναι σαν οι Τσιγγάνοι να έχουν πιαστεί στο χρόνο, απλώς κατορθώνοντας να διατηρήσουν τους εαυτούς τους με τον ίδιο πάντα τρόπο. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη οι Τσιγγάνοι δε ζουν στην ίδια χρονική

πραγματικότητα με «εμάς» τους υπόλοιπους: επιβιώνουν αναχρονιστικά στο σύγχρονο κόσμο.

Οι αναπαραστάσεις των Τσιγγάνων από τους μη Τσιγγάνους δεν προκύπτουν από κανένα αντικειμενικό παράγοντα πολιτισμικής ταυτότητας αλλά μάλλον από την αποτυχία να αντιμετωπίσουμε τους Τσιγγάνους ως ισότιμα συμμετέχοντες στο παρόν. Προκύπτουν από την αδυναμία να αναγνωρίσουμε ως ισότιμο ένα διαφορετικό τρόπο έκφρασης.

Όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο ιδιαίτερος τρόπος που κάθε ομάδα επιστρατεύει για να εκφραστεί υπακούει στην ίδια σκοπιμότητα, να δημιουργήσει μια ταυτότητα για αυτή την ομάδα, να καλλιεργήσει και να δώσει συμβολικά στηρίγματα στα μέλη της και συχνά αντανakλά τη λειτουργική ενότητα που μια ομάδα διεκδικεί για τον εαυτό της. Χαρακτηρίζουμε αυτή την ενότητα λειτουργική γιατί δεν πρόκειται

για μια αφηρημένη ποιότητα αλλά για ένα σύνολο χαρακτηριστικών, αντιλήψεων και πρακτικών που σχετίζονται με τους πραγματικούς όρους ζωής της ομάδας, επιβεβαιώνονται στην καθημερινότητά της και τη βοηθούν στην επιβίωσή της.

Αυτή η ενότητα δεν είναι οριστική ούτε μόνιμη αλλά περισσότερο αντανακλά μία διαρκώς μετατοπιζόμενη, αλλά όχι λιγότερο αποτελεσματική, διαλεκτική σχέση, είναι μία ενότητα που στηρίζει την ύπαρξή της σε αντιπαραθέσεις, σε εξισορροπημένες αντιθέσεις.

Ούτε η ενότητα διαμορφώνεται άπαξ και διαπαντός συνεχίζοντας να υπάρχει απaráλλακτη και εκτός της ιστορίας. Η ταυτότητα μιας ομάδας είναι μια έννοια βασισμένη στο χρόνο και στην ιστορία. Απαιτεί μια συνέχεια στην αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων στην πάροδο του χρόνου και μια ορισμένη

σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν της ομάδας. Μέσα από τη χρονική εκδίπλωση της ατομικής εμπειρίας με τον κόσμο (εμπειρία η οποία καθορίζεται από το ανήκειν των ατόμων σε μια ορισμένη ομάδα), τα μέλη μιας κοινωνίας αναπτύσσουν κοινά συστήματα ταυτότητας, συστήματα πεποιθήσεων ή δίκτυα σηματοδότησης στα οποία θα μπορούσαμε να αναφερθούμε με το γενικότερο όρο «κοσμοαντίληψη».

Η κοσμοαντίληψη είναι μια πηγή που τροφοδοτεί τις αντιλήψεις, τις δραστηριότητες, τις ιδέες και τις ερμηνείες ενός ατόμου και επομένως επηρεάζει τη δυναμική της αλληλεπίδρασής του στον κόσμο.

Ο τρόπος με τον οποίο η κάθε ομάδα εκφράζει και παρουσιάζει την κοσμοαντίληψή της εξαρτάται και από τις δυνατότητες που της δίνει η κοινωνική της θέση. Αυτό που οι περισσότεροι προνομούσες ομάδες επιτυγχάνουν με

την επίσημη ιστορία και τις άλλες διόδους μετάδοσης (και επιβολής) του λόγου τους, οι Τσιγγάνοι, που πρέπει κατά κανόνα να διαχειριστούν το περιθωριακό καθεστώς τους, το επιτυγχάνουν μέσα από τις προφορικές αφηγήσεις και τη «λαϊκή παράδοση».

Μέσα από τη δική τους «ανεπίσημη», συχνά άγνωστη στους μη Τσιγγάνους, έκφραση, οι Τσιγγάνοι αμφισβητούν και επαναδιαπραγματεύονται την (πραγματική και συμβολική) θέση που τους έχει επιφυλάξει η επίσημη δημιουργία.

Οι «ιστορίες των Τσιγγάνων» —που ωστόσο δεν είναι και τόσο διαφορετικές από τις ιστορίες άλλων ομάδων— συχνά αφηγούνται αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους Τσιγγάνους και τους μη Τσιγγάνους. Επικεντρώνοντας σε πράξεις που μπορούν να παρατηρηθούν στον πραγματικό κόσμο, αυτές οι αφηγήσεις διαπραγματεύονται την ταυτότητα με πραγματολογι-

κούς όρους, όπως πραγματικά εκφράζεται μέσα από τις πράξεις των ατόμων, όχι όπως συλλαμβάνεται σε κάποιον αφηρημένο ή ιδεατό κόσμο. Η αφηγηματική τους τέχνη δίνει στους Τσιγγάνους τη δυνατότητα να συγκροτήσουν δημιουργικά και να μεταφέρουν τις δικές τους εικόνες για την ταυτότητα, και ακόμα να «συσκευάσουν στρατηγικά» την ταυτότητά τους και να την παρουσιάσουν στους έξω από την ομάδα. Άλλες φορές οι αφηγήσεις επικεντρώνουν στους μη Τσιγγάνους και στις πράξεις τους. Υπό αυτή την έννοια δεν αποτελούν τόσο παραστάσεις της «τσιγγάνικης ταυτότητας» (ακριβέστερα, των «τσιγγάνικων ταυτοτήτων») όσο παραστάσεις του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο η «τσιγγάνικη ταυτότητα» (ταυτότητες) διαμορφώνεται και διατηρείται.

Οι αφηγήσεις αυτές δεν είναι πάντα ευθείες. Η αφήγηση μπορεί να μετατεθεί σε ένα φανταστι-

κό περιβάλλον, πράγμα που επιτρέπει στους ακροατές να παρακολουθήσουν με μεγαλύτερη χαλαρότητα, απαλλαγμένοι από την πίεση των προσωπικών τους βιωμάτων, και να δεχτούν καλύτερα την αλήθεια της αφήγησης και τις ανατροπές που επιφέρει στις καθιερωμένες τους απόψεις. Μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη μεταφορά, το συμβολισμό με ζώα κτλ., για να σχολιάσουν την καθημερινότητα των ακροατών.

Μπορούν να αναφερθούν σε απίθανες καταστάσεις για να απελευθερώσουν τους ακροατές από το βάρος αυτού που πραγματικά συμβαίνει και να τους υποδείξουν εναλλακτικούς κόσμους όπου τα πράγματα θα μπορούσαν να έχουν γίνει και με άλλο τρόπο.

Μπορούν να βάλουν στο στόμα των ηρώων σχόλια που δε θα γίνονταν ανεκτά απευθείας από τον αφηγητή που είναι ένα συνηθισμένο μέλος της κοινότητας.

Η αφήγηση όχι μόνο έχει τη δυναμική να καταστήσει συνεκτική και νοήμονα τη ροή της εμπειρίας. Μπορεί επίσης να αποτελέσει όργανο συσκότισης, υπεκφυγής, σύγχυσης, ανίχνευσης ή αμφισβήτησης αυτού που συνέβη, δηλαδή όργανο για να διατηρεί τη συνοχή ή τη σαφήνεια των αφηγούμενων γεγονότων, ανοικτό σε ερώτηση.

Στις προφορικές γλώσσες αυτές οι λειτουργίες συνδέονται στενά με δύο παράγοντες. Πρώτον, την προσωπικότητα των αφηγητών και δεύτερον, το επικοινωνιακό και καταστασιακό περιβάλλον της αφήγησης. Οι αφηγητές είναι δημιουργικοί δράστες στην επιλογή των λέξεων, το χειρισμό του χρόνου, τον επιτονισμό, την έμφαση κτλ., καθώς επανατοποθετούν συγκειμενικά την αφήγησή τους στα πλαίσια του συγκεκριμένου περιβάλλοντος όπου γίνεται η αφήγηση. Εκτός και αν μια ιστορία έχει

απομνημονευθεί, που δεν υπάρχει μαρτυρία για αυτό ανάμεσα στους Τσιγγάνους, το κείμενο της αφήγησης θα αναδυθεί στη διάρκεια της, και εξαρτάται από την ικανότητα και τους σκοπούς του αφηγητή το πώς θα συνδέσει και θα φωτίσει ιστορίες και περιστατικά που ήδη γνωρίζει για να καταστήσει την αφήγησή του λειτουργική στο συγκεκριμένο ακροατήριο και στην ορισμένη στιγμή. Αυτή η δραστηριότητα έρχεται σε αντίθεση με την κλασική αντίληψη της παράδοσης ως ενός στατικού πληροφοριακού φορτίου, ως πολιτισμικές αποσκευές που οι άνθρωποι μεταφέρουν μαζί τους. Η παράδοση είναι μια ενεργητική διαδικασία μέσα από την οποία τα άτομα διαμορφώνουν τους δεσμούς τους με ένα φέρον νόημα παρελθόν που είναι ουσιαστικοί για την προσωπική και κοινωνική ζωή. Οι αφηγηματικές μορφές που έχουν μεταδοθεί μέσα από τις γενεές αποτελούν στην πραγματικότητα πηγές που ο

αφηγητής μπορεί να προσαρμόσει στις ανάγκες της περίπτωσης.

Δεύτερον, οι αφηγήσεις δεν μπορούν να ερμηνευθούν πλήρως χωρίς αναφορά στα καταστασιακά και πολιτισμικά συγκείμενα της παράστασης. Η ορισμένη μορφή και διαδικασία της αφήγησης που επιλέγεται κάθε φορά δεν είναι αυθαίρετη. Ενώ πολλές αποκλίνουσες μορφές είναι δυνατές για τη μετατροπή ενός γεγονότος ή μιας ιστορίας σε αφήγηση, ο αφηγητής —πάντα σε εξάρτηση από την ανατροφοδότηση του ακροατηρίου του— θα επιλέξει εκείνη που ταιριάζει στη στιγμή και στην κατάσταση που θέλει να αντιμετωπίσει ή να διαμορφώσει.

Δες ακόμα:

- Σ. Δαμιανάκος, Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός, Πλέθρον, Αθήνα 1987.
- Ε. Gellner, Έθνη και εθνικισμός, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.
- J. P. Lieseois, Tsiganes, Maspero, Paris 1983.
- J. Okely, The Traveller-Gypsies. Changing Cultures, Cambridge University Press, 1983.
- W. J. Ong, Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.
- Μ. Τερζοπούλου, Γ. Γεωργίου, Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα. Ιστορία-Πολιτισμός, ΓΓΛΕ, Αθήνα 1996.

